

ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ І ПСИХОЛОГІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ
АПН УКРАЇНИ

На правах рукопису

Мужикова Ірина Мирославівна

УДК 378.14.036:7 (043.3)

**МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ БАЗОВИХ ЗНАНЬ ТА ВМІНЬ
З ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА В МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ
ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ**

13.00.02 – теорія та методика навчання образотворчого мистецтва

Дисертація

на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук

Науковий керівник:

Семиченко Валентина Анатоліївна
доктор психологічних наук, професор

Київ - 2004

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 ІСТОРИЧНІ ТА ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ДО ВИКЛАДАННЯ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА.....	10
1.1. Історичний досвід навчання образотворчого мистецтва у загалноосвітніх закладах.....	10
1.2. Аналіз світової і вітчизняної практики підготовки вчителів початкових класів до викладання образотворчого мистецтва.....	34
Висновки до першого розділу.....	65
РОЗДІЛ 2. ЗМІСТ І КРИТЕРІЇ СФОРМОВАНОСТІ БАЗОВИХ ЗНАНЬ ТА ВМІНЬ З ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА.....	67
2.1. Структура і зміст базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва.....	67
2.2. Стан сформованості базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва в майбутніх учителів початкових класів.....	90
Висновки до другого розділу.....	112
РОЗДІЛ 3. ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З ФОРМУВАННЯ БАЗОВИХ ЗНАНЬ ТА ВМІНЬ З ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА В МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ...	114
3.1. Методика формування базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва в майбутніх учителів початкових класів.....	114
3.2. Хід та результати формуючого експерименту.....	141
Висновки до третього розділу.....	171
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	173
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	176
ДОДАТКИ	198

ВСТУП

Актуальність дослідження. В умовах розбудови національної системи освіти зростають вимоги суспільства до рівня фахової підготовки вчителів початкових класів. Сьогодні школа чекає на спеціалістів, готових до повноцінного включення в соціальне життя, здатних до самовдосконалення як на професійному, так і на особистісному рівні.

Розгляд у проблем професійної підготовки вчителів у вищих навчальних закладах присвячено значну кількість дослідницьких робіт у галузі психології, педагогіки, педагогічної психології (О.А. Абдуліна, А.М. Алексюк, М.О. Данилов, І.А. Зязюн, А.Г. Ковальов, Н.В. Кузьміна, О.М. Пехота, В.А. Семиченко, В.О. Сластьонін, М.Н. Скаткін, Л.О. Хомич, А.І. Щербаков, Г.І. Щукіна, І.С. Якиманська).

Особливої значущості набувають питання спеціальної та загальної підготовки майбутніх вчителів до здійснення професійної діяльності у галузі мистецької, зокрема образотворчої, освіти. Вивчення досвіду підготовки вчителів до викладання образотворчого мистецтва у загальноосвітній школі дозволило з'ясувати, що дослідниками визначено зміст та методику навчання образотворчого мистецтва молодших школярів (Є.А. Антонович, Е.В. Белкіна, В.М. Вільчинський, С.В. Коновець, Л.М. Любарська, Б.М. Неменський, М.І. Резниченко, С.П. Свид, В.А. Шпільчак); розкрито специфіку дитячої образотворчої діяльності (А.В. Бакушинський, В.С. Мухіна, Ю.А. Полуянов, В.А. Роменець, Н.М. Фоміна); окреслено основні шляхи навчання майбутніх педагогів грамоти образотворчого мистецтва та методики формування відповідного досвіду в молодших школярів (А.І. Буценко, С.Л. Бучинський, В.В. Колокольников, Є.С. Кондахчан, М.А. Кириченко, В.С. Кузін, М.М. Ростовцев).

Сучасними вченими досліджено шляхи формування в майбутніх педагогів професійної (М.О. Пічкур), оцінної (О.П. Рудницька) та колористичної (Л.В. Бичкова) культури, композиційних знань (В.С. Щербина), художньо-естетичного досвіду (О.Л. Шевнюк); обґрунтовано напрямки образотворчої

підготовки вчителів початкових класів (Л.В. Бабенко, С.В. Коновець, Н.М. Сокольникова,); проаналізовано зарубіжний досвід підготовки вчителів до естетичного виховання і можливості його використання сучасною українською школою (М.П. Лещенко).

Аналіз педагогічних досліджень свідчить, що важливими складовими процесу підготовки майбутніх учителів є спеціальні знання та вміння, які повинні забезпечити готовність педагогів здійснювати керівництво навчальною діяльністю учнів. Однак поза спеціальною увагою залишилися теоретичні та методичні аспекти формування в майбутніх учителів початкових класів знань та вмінь з образотворчого мистецтва та організації образотворчої діяльності молодших школярів.

Соціальна та педагогічна значущість проблеми формування знань та вмінь з образотворчого мистецтва в майбутніх учителів початкових класів, її недостатня теоретична та методична розробленість зумовили вибір теми дисертаційного дослідження: **“Методика формування базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва в майбутніх учителів початкових класів”**.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до плану науково-дослідної роботи відділу мистецької освіти Інституту педагогіки і психології професійної освіти АПН України за темою “Теоретичні та методичні основи підготовки вчителя до викладання предметів освітньої галузі “Культурознавство: мистецтво, художня культура, основи етики та естетики” (РК № 0199 И 000400). Тема дисертації затверджена вченою радою Інституту педагогіки і психології професійної освіти АПН України (протокол № 12 від 25 листопада 1999 року) та узгоджена у Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології в Україні (протокол № 3 від 13 квітня 2000 року).

Об’єкт дослідження – процес професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів.

Предмет дослідження – методичні основи формування базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва в майбутніх учителів початкових класів.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити методику формування базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва в майбутніх учителів початкових класів.

В основу дослідження було покладено **гіпотезу** про те, що ефективність формування базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва підвищиться, якщо:

- забезпечити поетапне засвоєння студентами основних понять образотворчого мистецтва і методики його навчання молодших школярів;
- визначити оптимальний обсяг навчальної інформації;
- актуалізувати особистісний досвід та залучити студентів до активної художньої діяльності;
- організувати навчання на засадах особистісно орієнтованих технологій.

Об'єкт, предмет, мета і гіпотеза дослідження зумовили необхідність розв'язання таких **завдань**:

- проаналізувати історичний досвід навчання образотворчого мистецтва у спеціальних і загальних закладах освіти;
- з'ясувати особливості підготовки вчителів до керівництва образотворчою діяльністю молодших школярів, стан досліджуваної проблеми у теорії та практиці професійної підготовки вчителів початкових класів;
- розкрити зміст та структуру базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва;
- визначити критерії, показники і рівні сформованості базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва в майбутніх учителів початкових класів;
- визначити педагогічні умови, що сприятимуть оптимізації формування базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва;
- науково обґрунтувати та експериментально перевірити методику формування базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва в майбутніх учителів початкових класів.

Методологічну та теоретичну основу дисертаційного дослідження становили: концептуальні положення філософської, психологічної та педаго-

гічної думки про роль знань у процесах наукового та мистецького освоєння дійсності (Ж. Піаже, М.К. Вахтомін, О.Ф. Лосєв, А.Р. Лурія,); принципи системно-структурного підходу до пізнання педагогічних та мистецьких явищ (В.Г. Афанасьєв, І.В. Блауберг, Е.Г. Юдін); психологічні теорії розвитку особистості (Л.С. Виготський, О.М. Леонтьєв); філософські концепції формування культури особистості (І.А. Зязюн, М.С. Каган); концепції змісту освіти (В.С. Ледньов, І.Я. Лернер, В.В. Краєвський, М.Н. Скаткін); теорія поетапного формування розумових дій (П.Я. Гальперін, А.В. Запорожець, Д.Б. Ельконін); ідеї особистісно орієнтованого підходу до навчання та виховання молоді (І.Д. Бєх, І.А. Зязюн, В.О. Моляко, О.С. Падалка, О.Я. Савченко, В.А. Семиченко, І.С. Якиманська); дидактичні засади мистецької освіти (Б.М. Неменський, О.П. Рудницька).

У дисертаційному дослідженні використовувалися **методи**, які відповідали природі явища, що вивчалось, і були адекватні поставленим завданням: аналіз наукової літератури з філософії, психології, педагогіки, мистецтвознавства, а також програм, підручників з образотворчого мистецтва та методики його навчання; класифікація та систематизація дослідницьких даних; вивчення та узагальнення педагогічного досвіду навчання у вищих закладах освіти; педагогічні спостереження, анкетування майбутніх вчителів початкових класів, опитування та тестування учасників експерименту; констатуючий та формуючий педагогічні експерименти; кількісний і якісний аналіз експериментальних даних.

Вірогідність результатів та висновків дослідження забезпечується теоретичним обґрунтуванням вихідних положень; використанням комплексу взаємодоповнюючих методів, що відповідають суті визначеної проблеми, меті та завданням дослідження; проведенням дослідно-експериментальної роботи в умовах навчально-виховного процесу вищих педагогічних закладів.

Наукова новизна та теоретичне значення одержаних результатів полягає в тому, що:

- уточнено зміст підготовки учителів початкових класів до викладання образотворчого мистецтва у загальноосвітніх навчальних закладах;
- визначено структуру та окреслено оптимальний обсяг базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва, необхідних майбутнім учителям початкових класів у їх професійній діяльності;
- виявлено критерії педагогічної діагностики сформованості базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва;
- конкретизовано педагогічні умови, які забезпечують ефективність формування базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва в майбутніх учителів початкових класів;
- розроблено методичку формування базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва на заняттях з дисципліни “Методика викладання образотворчого мистецтва”.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що розроблені теоретичні положення та одержані експериментальні дані можуть слугувати основою вдосконалення підготовки вчителів початкових класів до викладання образотворчого мистецтва, оновлення навчальної програми курсу “Методика викладання образотворчого мистецтва”. Матеріали дослідження можуть бути використані при розробці програм, лекційних курсів з “Історії образотворчого мистецтва”, “Історії української та зарубіжної культури”, планів практичних та лабораторних занять з “Рисунку”, “Живопису”, “Основ графічних технік”, при написанні методичних розробок з питань професійної підготовки фахівців вищих навчальних закладів педагогічної освіти та установ післядипломної педагогічної освіти.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота проводилась на базі Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г.Короленка, Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка, Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка та Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені М.В.Остроградського протягом 1996 - 2002 років. За-

галом дослідженням було охоплено 503 студенти та 117 вчителів початкових класів.

Організація дослідження. Робота проводилася у три етапи протягом 1996-2002 рр.

На першому етапі (1996-1998 рр.) було здійснено аналіз філософської, мистецтвознавчої, психологічної та педагогічної літератури, відповідної навчально-методичної документації; визначено методологічні та теоретичні основи дослідження, його об'єкт, предмет, мету й основні завдання, уточнено гіпотезу, розроблено методику констатуючого експерименту.

На другому етапі дослідження (1998-2000 рр.) проведено констатуючий експеримент, визначено та обгрунтовано педагогічні умови і розроблено методику формування базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва в майбутніх учителів початкових класів.

На третьому етапі дослідження (2000-2002 рр.) проведено формуючий експеримент; здійснено порівняльний аналіз результатів констатуючого та формуючого експериментів; сформульовано теоретичні висновки; підготовлено відповідні методичні рекомендації.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Основні положення роботи обговорювалися на міжнародній (“Людина у світі духовної культури”. - м.Київ, 2002), всеукраїнських (“Зміст загальної середньої образотворчої освіти і підготовка вчителів образотворчого мистецтва”. - м.Київ, 2000; “Професійно-педагогічна підготовка вчителя початкових класів”. - м.Полтава, 2000; “Проблеми вибору та експертної оцінки педагогічних технологій”. – м.Полтава, 2001; “Підготовка педагогічних кадрів до роботи в умовах нової структури і змісту початкової освіти”. –м.Полтава, 2001) наукових конференціях; обласних (м.Полтава, 2000, 2001, 2002) семінарах учителів образотворчого мистецтва; на засіданнях методичних об'єднань учителів образотворчого мистецтва м.Полтави.

Дисертація обговорювалася на засіданнях відділу мистецької освіти Інституту педагогіки і психології професійної освіти АПН України та на засі-

даннях кафедри образотворчого мистецтва Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г.Короленка.

Теоретичні положення та практичні рекомендації з проблеми дослідження впроваджено у навчальний процес Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г.Короленка (довідка № 01-17/1498 від 18.04.2003), Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка (довідка № 04-11/117 від 31.01.2003), Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені М.В.Остроградського (довідка № 226 від 14.04.2003), Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка (довідка № 821 від 14.05.2004).

Публікації. Основні результати дослідження висвітлено у 13 публікаціях, усі одноосібні, у тому числі 5 - у провідних фахових виданнях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків. Обсяг роботи 216 сторінок (175 сторінок основного тексту, додатки викладено на 18 сторінках). Список використаної літератури складається з 320 першоджерел (з них 6 іноземною мовою). У дисертації наведено 18 таблиць та 6 діаграм.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИЧНІ ТА ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ДО ВИКЛАДАННЯ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА

1.1. Історичний досвід навчання образотворчого мистецтва у загально-освітній школі

Становлення образотворчого мистецтва як загальноосвітньої дисципліни відбувалося під впливом досягнень у галузі професійної мистецької освіти. Кожна епоха зробила свій внесок до скарбниці теорії образотворчого мистецтва, відкрила власні методи передачі образотворчого досвіду наступним поколінням. Знання про принципи, закони, правила і прийоми зображення фігури людини, тварин, рослин, інтер'єрів тощо вироблялися і передавалися від майстрів учням як у процесі діяльності, так і у спеціальних школах, де навчали мистецтва. Із найдавніших часів поставало питання про важливість навчання малювання для загальної освіти та виховання. Проте в загальноосвітній школі образотворче мистецтво як навчальна дисципліна з'являється лише наприкінці XIX століття.

На значення образотворчого мистецтва для освіти, розвитку та виховання особистості звертали увагу сучасників видатні діячі минулого - педагоги (Я.-А. Коменський, Ж.-Ж. Руссо, Й.Г. Песталоцці, Й.В. Гете, К.Д. Ушинський, В.М. Острогорський, С.Ф. Русова) і художники (Памфіл, А. Дюрер, С. Ушаков, І.М. Крамської, І.Є. Рєпін). Образотворче мистецтво було визнане важливим засобом естетичного виховання і в радянській школі (А.В. Бакушинський, П.П. Блонський, С.Т. Шацький, В.О. Сухомлинський).

На розвиток методів професійного навчання образотворчого мистецтва на його початковому етапі вплинула діяльність представників художньої педагогіки країн Західної Європи (А. Ашбе, брати Дюпюї) та Росії (А.П. Сапожников, П.П. Чистяков, згодом Д.М. Кардовський). Значний внесок у становлення дисципліни "Образотворче мистецтво" зробили представники радянської худож-

ньої педагогіки (І.П. Глинська, Є.С. Кондахчан, В.С. Кузін, Г.В. Лабунська, М.М. Ростовцев). Нові погляди щодо мети, змісту та методів навчання образотворчого мистецтва у загальноосвітній школі висвітлені у працях Б.М. Неменського, А.А. Мелік-Пашаєва, Ю.А. Полуянова, Н.М. Сокольникової, Н.М. Фоміної. Продовжують пошуки у даному напрямку сучасні вчені України (С.В. Коновець, Л.М. Любарська, М.І. Резниченко). У дослідженнях з історії освіти (А.А. Абакумов, Е.Д. Дніпров, А.І. Піскунов, М.Ф. Шебаєва) зафіксовані окремі факти впровадження образотворчого мистецтва у практику загальноосвітньої школи.

Становлення національної мистецької освіти та виховання розглядається у працях О.П. Рудницької. Історії становлення професійної школи навчання образотворчого мистецтва присвячені роботи О.О. Апраксіної, Є.С. Кондахчана, В.С. Кузіна, Н.М. Молевої, М.М. Попова, М.М. Ростовцева, а також праці мистецтвознавчого напрямку (М.В. Алпатов, Б.Р. Віпшер, Н.А. Дмитрієва). Становлення образотворчого мистецтва як загальноосвітньої дисципліни висвітлюється в сучасних дослідженнях Л.В. Бабенка, Л.В. Бичкової, С.В. Коновець.

При визначенні історичних етапів становлення образотворчого мистецтва як загальноосвітньої дисципліни ми брали до уваги загальноприйняту в історії мистецтв періодизацію [71]. Враховували також періоди в історії методів викладання малюнка [244], етапи становлення мистецької освіти в Україні [195], періоди естетизації навчально-виховного процесу національної системи освіти [288,с.145], етапи запровадження викладання образотворчого мистецтва у загальноосвітній школі [25,с.2]. Останні базуються на фіксації нових ідей у педагогічній думці стосовно значення образотворчого мистецтва для виховання та розвитку особистості, які у свою чергу визначалися тенденціями розвитку художньої культури.

За основу виділення історичних етапів впровадження образотворчого мистецтва у практику загальноосвітньої школи ми спиралися на періодизацію, запропоновану Л.В. Бичковою [25], узгоджуючи її з інформацією щодо досягнень у галузі професійного навчання образотворчого мистецтва та введенням

даної дисципліни у коло спеціальної підготовки вчителя початкових класів. Ці дві періодизації логічно доповнюють одна одну, різнобічно характеризуючи історію впровадження образотворчого мистецтва у практику загальноосвітньої школи, що відображено в таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

Етапи впровадження образотворчого мистецтва
у практику загальноосвітньої школи та їх характерні риси

Період	Етапи запровадження викладання образотворчого мистецтва у загальноосвітній школі	Етапи становлення професійного навчання образотворчого мистецтва та запровадження підготовки вчителів до викладання образотворчого мистецтва
1	2	3
УІІІ ст. доне. – У ст. н.е.	Початковий етап введення образотворчого мистецтва у педагогічну теорію і практику	Етап нерозривності наукової, мистецької та педагогічної діяльності
У-ХУІ ст.	Етап опосередкованого використання образотворчого мистецтва з метою релігійного виховання широких кіл суспільства	Етап домінування корпоративних форм передачі досвіду художнього ремесла. Вибіркове і утаємничене навчання образотворчого мистецтва членів ремісничо-художніх об'єднань
ХУІІ-середина ХУІІІ ст.	Етап усвідомлення прогресивною педагогічною думкою значення розвитку зору для становлення особистості	Етап становлення академічної системи професійної підготовки художників. Спонтанне виділення педагогічного контингенту із середовища професійних художників

Продовження таблиці 1.1

1	2	3
Середина ХУІІІ – початок ХІХ ст.	Етап усвідомлення прогресивною педагогічною думкою можливостей різнобічного розвитку особистості засобами художньої культури	Етап розподілу художньої і педагогічної освіти. Введення елементів спеціальної підготовки до викладання образотворчого мистецтва у зміст професійної освіти
Середина ХІХ – середина ХХ ст.	Етап розширення педагогічних завдань, які вирішуються з допомогою образотворчого мистецтва	Становлення професійної підготовки вчителів образотворчого мистецтва. Пошуки оптимального варіанта методики навчання образотворчого мистецтва у загальноосвітній школі
70-ті рр. ХХ ст. – поч. ХХІ ст. ст.).	Сучасний етап	Диференціація методик викладання образотворчого мистецтва та їх інтегрування у розгорнуту багаторівневу систему сучасної загальноосвітньої школи

Цілеспрямована систематична підготовка майбутніх художників була започаткована за часів Стародавнього Єгипту. Навчання малювання полягало у заучуванні та суворому дотриманні учнями встановлених норм зображення, які були зафіксовані у правилах та канонах. Вони не підлягали змінам і передавалися майстрами від покоління до покоління упродовж тисячоліть [244].

Образотворче мистецтво античного світу збагатилось як новими принципами та методами побудови зображення, так і новими методами навчання. Майстрами Стародавньої Греції були закладені основи реалістичного зображення природи. Майбутніх художників навчали застосовувати властивості світ-

ла і тіні, моделювати об'єм форми в малюнку тоном (Аполлодор), вони вивчали зразки перспективного зображення, засвоювали культуру лінійного рисунку (Полігнот). Особливу увагу давньогрецькі майстри приділяли зображенню людини, фігуру якої вважали еталоном краси. Скульптори вирішили проблему передачі внутрішнього руху стоячої фігури (Поліклет). Основним джерелом знань давньогрецькі митці вважали натуру і вимагали від учнів точності і строгості рисунку, передачі реальності у зображенні (Зевкіс, Памфіл).

Провідні мислителі Стародавньої Греції усвідомлювали, що навчання мистецтвом сприяє гармонійному розвитку особистості. Зокрема, Памфіл – видатний художник, голова сикіонської школи мистецтв (IY століття до нашої ери) розглядав малювання як важливу загальноосвітню дисципліну. Завдяки його зусиллям у грецьких школах було введено навчання малювання [76, с.105].

У дохристиянський період на Україні основою передачі образотворчих традицій була язичницька релігія, яка своїм корінням сягала у часи праслов'янської міфології [211,с.9]. Молодь завдяки народним традиціям успадковувала набутий попередніми поколіннями мистецький досвід і передавала його нащадкам.

Характерною рисою наступного етапу, яка притаманна культурі середньовічної Візантії, Київської Русі та Західної Європи, а також епохи Відродження, є опосередкованість у використанні образотворчого мистецтва з метою впливу на широкі кола населення.

Середньовічне мистецтво формувалося в межах релігійного світорозуміння і було могутнім засобом впливу на свідомість людей. Глибокий та значний внутрішній світ людини, її духовна краса стали змістом мистецтва, який виражався в формах умовної, алегоричної художньої системи [49,с.17]. Навчання мистецтва носило характер вузької професійної підготовки і здійснювалося при монастирських школах. Метод механічного копіювання зразків домінував у підготовці переписувачів літератури, майстрів мініатюри та стінного розпису. Майбутні художники працювали за зразками, які були виготовлені у вигляді контурних замальовок композицій різноманітних церковних сюжетів, окремих

фігур, мотивів [160,с.207]. Включення образотворчої діяльності до переліку загальноосвітніх дисциплін у даний період не мало місця. Як зазначає Л.В. Бичкова, “Середньовічна практика педагогічного освоєння здобутків художньої культури цінна досвідом організації умов для духовного пізнання суті семантики і символіки творів релігійного мистецтва, цілеспрямованого розвитку емоційної рефлексії та емпатії щодо кольору в широких колах суспільства”[25,с.7].

За часів Київської Русі мистецтво зазнавало значного впливу з боку візантійських традицій. Воно носило переважно церковний характер, відбиваючи враження життя через призму християнської міфології. Навчання мистецтва в Київській Русі теж відбувалося при монастирських школах. Для навчальної роботи провідні майстри укладали збірники правил та законів побудови зображення, до яких входили типові малюнки, технологічне керівництво та методичні вказівки щодо роботи над іконою, фрескою. Вони були призначені для копіювання учнями [244,с.114].

Історія школи і освіти в Україні розпочиналися за часів організації християнської церкви. Зміст освіти базувався на християнській літературі і народних традиціях слов'ян. Серед дисциплін, що вивчалися у двірцевій школі (XI ст), а також у школах грамоти (XI – XII ст.), образотворче мистецтво не згадується [71, 195, 203, 211]. У XIII-XV століттях у традиційних формах продовжували своє існування елементарні школи при церквах та монастирях, де навчали читання, церковного співу та порядку богослужіння [203, с.276].

Мистецтво Відродження утверджувало в Європі єдині гуманістичні принципи. Для епохи, що центром всесвіту вважала особистість, характерним було відновлення взірців античної культури, встановлення зв'язків між наукою та мистецтвом. Художники епохи Відродження (Леонардо да Вінчі, Дюрер, Мікеланджело, Рафаель, Ченніно Ченніні) розробляли теорію образотворчого мистецтва, відшукували нові способи передачі змісту релігійних істин. Вони зуміли теоретично обґрунтувати найбільш актуальні проблеми мистецтва й практично виразити їх у своїх творах. Саме їм ми завдячуємо вченням про перспек-

тиму, пропорції, анатомію людини. Навчання малювання в цей час відбувалося у майстернях художників і тривало до дванадцяти років. Учні починали навчання із засвоєння технічних навичок (грунтовка, розтирання фарб) і поступово опановували ті знання, якими володів майстер. В основу метода навчання мистецтва було покладене малювання з натури (Ченніно Ченніні), визнавалась важливою методична послідовність роботи над малюнком (Леонардо да Вінчі), при вирішенні задач побудови зображення прийшов на допомогу метод узагальнення форми (А. Дюрер) [159]. Як зазначає М.М. Ростовцев, в епоху Відродження піднімалося питання про визнання малювання як навчального предмета [244, с.63].

Третій та четвертий етапи характеризуються тим, що навчання мистецтва вже було поставлене на професійну основу. У XVII столітті у ряді європейських держав були відкриті художні школи-академії, започатковано систему навчання живопису, рисунка, композиції, що пізніше дістала назву академічної і формувалася під впливом класичного мистецтва Стародавньої Греції та епохи Відродження. Навчання за академічною системою передбачало чітку методичну послідовність ускладнення завдань, починаючи від копіювання зразків та рисування з гіпсів до зображення з натури. Свій вклад у розвиток академічної системи навчання внесли брати Каррачі, П. Рубенс, Н. Пуссен, В. Рембрандт. Особливим здобутком представників академічної системи навчання XVII ст. стали досягнення у зображенні тіла людини, що вимагало глибокого знання анатомії та його вільного, творчого використання у практиці роботи над натурою [225, 244].

Розквіт академічної системи навчання образотворчого мистецтва у Франції, Англії, Німеччині, Росії припав на XVIII – першу половину XIX сторіччя. Викладачі академій Західної Європи (Д. Рейнолдс, Й. Вінкельман, Р. Менгс) розглядали мистецтво як результат пізнання та серйозної праці. Подальшого розвитку набула методика професійного навчання образотворчого мистецтва. На Заході були видані методичні посібники з малювання, в яких автори (Ш.А. Жомбер, Ж.-Т. Тібо, А. Клаам, Ш. Барг, Жюльєн, брати Дюпюї) висвіт-

лили такі питання, як послідовність побудови зображень, закономірності будови форм природи, побудова перспективних зображень. Були розкриті основні положення методу зображення від загального (О. і Ф. Дюпюї). У даних виданнях наголошується на необхідності віртуозного володіння технікою рисунка, подається широкий ілюстративний матеріал [159].

До середини XVIII століття, як в Росії, так і в Україні художню освіту здобували у приватних майстернях або за кордоном. У 1758 році в Петербурзі було відкрито Академію мистецтв, у становлення якої зробили вагомий внесок видатні українські художники В.Л. Боровиковський, Д.Г. Левицький, А.П. Лосенко. Зокрема, А.П. Лосенко був укладачем навчального посібника для академії мистецтв “Изъяснение краткой пропорции человека...” (1772), у якому автором зроблене науково-теоретичне обґрунтування кожного положення академічного рисунка. Свій внесок в методику навчання образотворчого мистецтва зробили видатні російські художники-педагоги А.І. Угрюмов, О.І. Іванов, Г.А. Гіппіус, А.П. Сапожников, А.Т. Скіно, В.К. Шебуєв та ін. Видані перші методичні посібники, автори яких (А.П. Сапожников, В.В. Пукірев, А.К. Саврасов) детально висвітлюють основні положення академічного зображення, супроводжують їх багатим ілюстративним матеріалом. Зокрема, у популярному на той час посібнику І.Д. Прейслера “Основательные правила, или краткое руководство к рисовальному художеству” (1795) в основу навчання рисунка були покладені закони геометрії, що допомагало учням бачити і розуміти форму предмета, а при зображенні її на площині полегшувало процес побудови. Застосування геометричних фігур поєднувалось із вимогою щодо знання правил і законів перспективи, а також анатомії. І.Д. Прейслер започаткував навчання методом від простого до складного, який в подальшому набув широкого застосування у практиці підготовки художників [171, 225].

У XVIII столітті готується підґрунтя щодо введення образотворчого мистецтва як навчального предмета в систему загальної освіти. Видатні педагогічно-просвітники Західної Європи Я.-А. Коменський, Дж. Локк вважали, що образотворче мистецтво у загальноосвітній школі допоможе вирішити її основні за-

вдання, адже воно відіграє важливу роль у пізнанні та розвитку чуттєво-емоційного ставлення дітей до оточуючої дійсності, розвитку їх природних обдарувань [115,с.30]. Одним із ініціаторів введення образотворчого мистецтва в курс навчальних предметів був І.Г. Песталоцці. Він, зокрема, зазначав, що мистецтво особливо важливе на початковому етапі навчання [95]. Необхідним засобом виховання, що сприяє розвитку почуттів дитини, вважав мистецтво Ж.-Ж. Руссо [95]. Видатний представник просвітництва в Німеччині І.-В. Гете наголошував, що у процесі малювання учень починає глибше і ширше пізнавати світ, спостерігати його з іншої точки зору, бачити і відчувати прекрасне [159, 244].

Перший досвід вивчення малювання як загальноосвітньої дисципліни на теренах Російської імперії з'являється у ХУІІІ столітті. Малювання було визнане як заняття, що сприяє всебічному розвитку особистості (М.І. Новіков, Г.М. Теплов). Малювати навчали вихованок Смольного інституту, а також учнів молодших класів народних училищ, що готували вчителів для народних шкіл [204]. Заняття малюванням були включені до програми військових училищ, щоправда в якості “увеселення” [186,с.216]. На той час широкого розповсюдження у практиці навчання образотворчого мистецтва в загальноосвітніх закладах набув підручник І.Д. Прейслера, навчання за яким було зведене до копіювання запропонованих автором зразків зображення, що дало підстави і сам метод назвати копіювальним [244, с.118-123].

Накопичений професійною художньою школою значний досвід підготовки спеціалістів (зокрема, методи початкового навчання мистецтва) був привнесений і до загальноосвітньої школи. На початку ХІХ століття в Росії малювання було включене до навчальних планів гімназій та повітових училищ [204, с.200-201].

У 1834 році було видано перший підручник для загальноосвітньої школи з образотворчого мистецтва “Курс рисования” А.П. Сапожнікова. У ньому автор запропонував серію методичних моделей, що мали допомагати учням зрозуміти особливості конструктивної будови форми предметів, закони перспективи

та освітлення. Найкращим методом А.П.Сапожніков вважав спрощення форм на початковому етапі рисунку, що полягало у визначенні геометричної основи форми предмета, а далі - переходу до її уточнення. Він орієнтував учнів на активне пізнання зображуваних предметів та виявлення геометрично обгрунтованої конструктивної будови об'єктів, їх просторового положення.

А.П. Сапожніков розглядав малювання як важливий загальноосвітній предмет, що дає людині знання та уміння, необхідні в житті. Наголошував, що елементарними основами мистецтва може оволодіти кожна людина, якщо вона буде систематично, з дитячих років займатися ним. У практиці тогочасної школи підручник А.П. Сапожнікова найчастіше використовувався в якості зразка для копіювання зображень [171, 244].

Наступний етап у становленні системи навчання образотворчого мистецтва починається із середини ХІХ століття. Він відзначається зародженням у мистецтві Європи нових стилів та напрямків. Сплеск активності імпресіонізму, а згодом і модернізму, які, звільняючи живописні зображення від смислового навантаження, вбачали змістовність художнього твору в органічній єдності з його формою, знайшов своє відображення у діяльності мистецьких шкіл, які базувалися як на засадах реалістичного відтворення дійсності, так і на повному їх запереченні.

Як в Європі, так і в Росії втратила свої позиції академічна система навчання образотворчого мистецтва, що у практиці художньої освіти поступово призвело до проголошення повної свободи дій учнів. Представниками формалістичних напрямків у мистецтві відкидалась необхідність професійної підготовки художника, заперечувалось значення “школи”, на перший план висувались завдання творчого експериментаторства, інтуїції та натхнення.

На захист традицій реалістичної школи виступили ряд талановитих художників-педагогів: К. Бараскі, Й. Барчан, К. Вінекен, М. Клінгер, Й. Медер (на Заході), П.П. Чистяков, І.Є. Рєпін, В.О. Серов, Д.М. Кардовський (в Росії).

Пошук нових форм і методів навчання мистецтва здійснювався у різноманітних напрямках. Зокрема, в Європі (кінець ХІХ століття) започатковані два

нові методи навчання образотворчого мистецтва: геометричний, що прийшов на зміну копіювальному, та натуральний. Геометричний метод (А. Ашбе) полягав у застосуванні геометрії при зображенні предметів, знання якої повинне допомагати з математичною точністю будувати зображення. Даний метод вимагав від учнів свідомого підходу до процесу зображення, активного аналізу форми, просторового положення предметів. У практиці його застосування на перший план виступала чіткість виконання рисунка. Недоліком даного методу стало нехтування віковими та індивідуальними можливостями виконавців. В основу натурального методу було покладено зображення природних “об’єктів”, людини і тварин, пейзажних мотивів, натюрмортів. Шлях “від простого - до складного” виявлявся загальним і для першого, і для другого методів навчання [284].

Існував ще один метод навчання малювання – американський (В.С. Кузін називає “американським” натуральний метод [127, с.282]). В його основі лежало цілісне сприйняття природи, робота за уявленнями, ілюстративне малювання. Для даного методу характерним було зображення предмета таким, яким його бачив учень, без геометричної побудови малюнка. Його прибічниками (Д. Аугсбург, М. Браншвіг, Ф. Кульман, Л. Пранг, Л. Тедді) було видано ряд посібників, в яких відобразилась вся різноманітність нових поглядів на викладання мистецтва, спрямованого на розвиток індивідуальності кожного учня, недоторканість його художньої особистості [117, 226].

Виключно важливу роль у розвитку художнього виховання, вдосконаленні методів навчання реалістичного малюнка та ствердженні наукових основ навчання образотворчої грамоти відігравав П.П. Чистяков. Він, зокрема, зазначав, що малювання є однією із сторін знання, воно вимагає такої ж діяльності розуму, як науки, що визнані необхідними для елементарної освіти. П.П. Чистяков розглядав навчання малювання як процес, що має бути спрямований на вирішення двох взаємопов’язаних завдань – розвитку зорового сприйняття учнів і озброєння їх уміннями і навичками зображення. Наголошував, що зміст і методи навчання повинні відповідати віку та загальному розви-

ткові учнів. Стосовно навчання малювання у початковій школі, П.П. Чистяков радив просто давати дітям малювати з природи те, що бачать і як бачать діти, порівнюючи зображення з оригіналом [158].

На початку ХХ століття з'явилися перші дослідження, присвячені вивченню природи дитячого малювання (Г. Кершенштейнер, Ж. Люке, К. Річчі, Дж. Селлі, А.В. Бакушинський, В.М. Бехтерев), які вплинули на формування педагогічних поглядів стосовно навчання дітей образотворчого мистецтва.

В межах теорії “вільного виховання” знайшов вираження ще один підхід до навчання дітей малювання. Його представники вимагали повної свободи дитячої творчості, відокремлювали учителя від керівництва образотворчою діяльністю дитини, заперечували необхідність систематичного навчання малювання. Цей підхід вніс багато нового і корисного (зокрема, щодо питання розвитку творчих здібностей дитини) у практику навчання образотворчого мистецтва, але у подальшому зазнав різкої критики з боку офіційної радянської художньої педагогіки [127, 244], і довгий час його позитивні здобутки не використовувалися.

У Росії на кінець ХІХ – початок ХХ збільшувалося коло навчальних закладів, до навчальних планів яких було включене малювання. Його вивчення передбачалося у класичних та реальних гімназіях, а також у міських та повітових багатокласних училищах [202, с.95], у початкових класах неповних середніх та середніх шкіл [292, с.8]. Але по-різному визначалася мета викладання цієї дисципліни. В одних навчальних закладах (найчастіше закритого типу) малювання розглядалось як один із засобів “світського виховання”, в інших (реальні училища, кадетські корпуси), де учні отримували необхідні основи образотворчої грамоти, малювання вивчалось як предмет, що розвиває спостережливість, пам'ять та дає необхідні для практичної діяльності навички [11, с.32].

О.А. Апраксіна, структуруючи різноманітні погляди на мету навчання малювання у тогочасній школі, зазначає, що для представників одного напрямку (офіційного) характерним було обмеження мети малювання вузько навчальними завданнями, в той час як представники прогресивного напрямку наполягали

на загальноосвітньому та виховному значенні дисципліни. Ще одна тенденція полягала у сприйнятті малювання не як навчального предмета, а як власне виду мистецтва, заняття яким потрібне для підготовки майбутніх художників. Тому й необхідність навчання малювання всіх дітей ставилася під сумнів [11, с.33].

Як зазначається в дослідженнях з історії навчання образотворчого мистецтва [11, 116, 127, 225, 244], методи викладання образотворчого мистецтва у загальноосвітній школі зазнали безпосереднього впливу з боку методики навчання майбутніх художників. Але ні копіювальний, а згодом – геометричний та натуральний методи навчання малювання, що знайшли своє відображення у шкільній практиці, не дали очікуваних результатів, про що свідчить полеміка, яка розгорнулася на сторінках тогочасної преси [11, 284]. Застосування одних методів приводило до пасивного змальовування зразків, інших - залишало дитину наодинці із творчістю. В обох випадках відзначалося поступове згасання інтересу дитини до образотворчої діяльності.

Наприкінці XIX – початку XX століття у загальноосвітніх школах Росії з'являє про себе ще один метод навчання малювання. Випускники Академії мистецтв (Н.О. Касаткін, П.П. Пашков, К.Ф. Юон та ін.) на уроках поступово почали застосовувати метод малювання з природи реальних предметів. Вони стверджували, що це позитивно впливає на розвиток дитини [244].

Представниками передової педагогічної думки того часу зосереджувалася увага на виховному і освітньому значенні уроків малювання (В.П. Острогорський, С.Ф. Русова, К.Д. Ушинський), про що свідчать "Матеріали з реформи середньої школи" (1915). У цьому документі були сформульовані загальні напрямки естетичного виховання школярів, зазначалося, що серед навчальних дисциплін “важливе місце належить малюванню, викладання якого обов’язкове в початкових класах середньої школи”. Рекомендувалося, щоб викладачі, “прагнучи засвоєння учнями суто технічних прийомів графіки, не нехтували завданнями естетичного виховання” [7, с.547].

Таким чином, відсутність єдності поглядів на мету, зміст і методи навчання малювання у загальноосвітній школі було характерною рисою художньої

педагогіки початку ХХ століття. Методи, що спиралися на поступовий розвиток у дітей нахилів до малювання, на розвиток їх ініціативи, спостережливості, на оволодіння основами реалістичного зображення, існували поряд з методами механічного тренування руки для зображення геометричних фігур і методами, що оберігали учнів від впливу вчителя, проголошували свободу творчості учнів. Ця ситуація вплинула і на подальший стан навчання образотворчого мистецтва у загальноосвітній школі.

Окрему увагу слід приділити історії вивчення кольору у практиці навчання образотворчого мистецтва. Ця тема детально розглядається в дослідженнях Л.В. Бичкової [25, 27]. Автор зазначає, що використання кольору у педагогіці започатковується з античних часів і застосовується для вирішення трьох завдань: “розширення обсягу знань про об’єктивну реальність, для естетичного виховання, для розвитку художньо-творчих здібностей” [25,с.5]. Фактично до кінця ХІХ століття у практиці навчання мистецтва в школі враховувалося лише значення кольору як дієвого засобу естетичного впливу на людину. Як зазначає Л.В. Бичкова, у цей період на тлі повного переважання у загальноосвітній школі принципу академічної “школи світлотіні” починають поступово проступати тенденції “школи кольору” [25,с.13]. На початку ХХ століття відмічається загальна активізація суспільної уваги до кольору і його широкого використання з педагогічною метою. Поширюється досвід американських шкіл так званого “вільного виховання”, в якому багато методичних завдань вирішується завдяки кольору. Діти працюють з ним вільно з перших днів навчання у школі. В подальшому спостерігається урізноманітнення педагогічних завдань, які вирішуються за допомогою кольору.

Широкою громадськістю усвідомлюється думка про те, що саме колір впливає на емоційний стан, естетичні смаки, збуджує мотиваційну і діяльну сфери особистості. В останні роки відмічається визнання значення кольору і в практиці загальноосвітньої школи. Оволодіння виразними властивостями кольору і використання їх дитиною при втіленні своїх задумів (А.А. Мелік-Пашаєв, Б.М. Неменський) лежить в основі опанування мистецького досвіду.

У зарубіжній педагогіці початку ХХ століття не знайшли єдності погляди на зміст і завдання художнього виховання, зокрема, засобами образотворчого мистецтва. Так, у 20 - 30-ті роки була поширена і впроваджувалась у шкільну практику теорія вільного виховання, на боці якої виступали У. Доу, Дж. Дьюї, Г. Кершенштейнер, Д. Літлджонс, Г. Рід, Д. Росс. Вони проголошували за мету утвердження особистості дитини з її правом на вираження своїх почуттів та думок. Водночас заперечувалася необхідність оволодіння графічною грамотою на початковій стадії навчання, схвалювалося відлучення вчителя від керівництва процесом художньої діяльності. Представники теорії вільного виховання культивували метод надання учневі повної свободи дій [93].

Метою викладання мистецтва в англійських школах у ХХ столітті проголошувався розвиток уяви, спостережливості, виховання художнього смаку, вироблення елементарного уміння користування матеріалами та інструментами, розвиток творчих здібностей дітей. Для учнів 7-11 років передбачалося вивчення пропорцій, організації та передачі простору, малювання з пам'яті та уяви. Визначальним принципом занять мистецтвом проголошувалося вільне самовираження особистості [93].

Французька художня педагогіка (М.-М. Рабек-Майар, С. Фрейне, Є. Фрейне) художні дисципліни розглядала як раціонально побудовані системи навчання основам знань та вмінь у галузі малювання. Водночас орієнтувалася на потенційні індивідуальні можливості особистості дитини, на пробудження її творчих сил через спонтанну художню діяльність, через вільне самовираження. На перший план висувалися вимоги щодо творчого розвитку дитини, а не навчання її основам того чи іншого мистецтва [134].

Певний час художнє виховання в США було спрямоване на практичну діяльність учнів, засвоєння ними різноманітних художніх технологій, виготовлення елементарних художніх виробів часто утилітарного призначення (У. Доу, Д. Росс, Б. Фоул). Згодом акценти були зміщені в бік навчання мистецтва. Так М. Баркан закликав вчителів мистецтва пристосовуватися до досвіду навчання наукам, тому що в них головним завданням є вироблення уявлення

про структуру предмета, що вивчається. Згідно його теорії, існує специфічний предмет мистецтва, і його необхідно вивчати відповідно принципу – “школяр, що вивчає мистецтво, є художником, і йому легше вивчати мистецтво, якщо він діє, як художник, і не інакше” [321, с.73].

Таким чином, у зарубіжному досвіді навчання образотворчого мистецтва у загальноосвітній школі у 30 – 70 роки ХХ століття знайшли своє відображення найрізноманітніші погляди на мистецтво та його значення для розвитку особистості, з яких пріоритетним можна вважати спрямованість занять мистецтвом на творчий розвиток дитини.

Складний шлях становлення пройшла радянська художня педагогіка, здобутки якої були принесені у практику навчання образотворчого мистецтва у загальноосвітній школі. Перші "пожовтневі" роки в галузі викладання художніх дисциплін характеризуються відсутністю як загальної наукової теорії у галузі навчання мистецтва, так і єдиної методичної основи в художній освіті. Реалістичні позиції у навчанні малювання відстоювали Д.М. Кардовський, І.Є. Рєпін, В.О. Серов. Однак, у практику професійного навчання образотворчого мистецтва зробили свій внесок і представники різноманітних формалістичних напрямків, такі, як: В.В. Кандинський, К.С. Петров-Водкін, І. Штернберг, хоча їх діяльність, як творча, так і педагогічна, значний час залишалась маловідомою.

З виходом у 1932 році ряду постанов партії про зміну напрямку радянського образотворчого мистецтва у бік розвитку реалістичного мистецтва різко засуджувалася діяльність художників-формалістів. У мистецтві утвердився новий стиль, що отримав назву “соціалістичний реалізм”. Він полягав у правдивому, історично конкретному зображенні дійсності в її революційному розвитку [33,с.223]. В основу реалістичного зображення дійсності було покладене малювання з натури як метод об’єктивного пізнання дійсності та система наукових знань (перспектива, анатомія, теорія тіней, теорія кольору) як запорука творчої діяльності майбутніх художників.

Здобутки у галузі радянської професійної художньої педагогіки суттєво вплинули на теорію навчання образотворчого мистецтва у загальноосвітній

школі від початку її утвердження. З перших років встановлення радянської влади велику роль у проголошенні та розробці ідей естетичного виховання дітей відіграли А.В. Луначарський, П.П. Блонський, С.Т. Шацький та ін. Вже у 1918 році при відділі “Реформи трудової школи” була створена секція естетичного виховання, до складу якої було включене і образотворче мистецтво. Йому надається значення, як предмету, що повинен забезпечити всебічний розвиток особистості.

У 20-ті роки ХХ століття намічається два напрямки навчання мистецтва у загальноосвітній школі – “образотворче та технічне малювання” [15,с.23]. Перший полягав у творчому, художньо-естетичному розвитку учнів і виходив з природного психо-фізіологічного розвитку дитини. Він зазнав своєрідного впливу з боку діяльності А.В. Бакушинського, який вважав, що основною метою художнього виховання є “культура творчої особистості, що проявляє себе суспільно та індивідуально” [16,с.51], пов’язував естетичну творчість дитини з повсякденною діяльністю. Обґрунтовуючи теорію “вільного творчого малювання”, А.В. Бакушинський зазначав, що педагог якомога менше повинен втручатися у творчі наміри та дії дитини, проте вважав необхідним оволодіння матеріалом та засобами творчого вираження як основою реального втілення внутрішніх художніх образів [16,с.51]. Технічне ж малювання мало на меті навчання учнів графічної грамоти, тобто передачі видимого за допомогою зображення його конструктивно-геометричної основи.

Основним типом масової школи цього періоду стала трудова школа. У навчальних планах єдиної семирічної трудової школи на 1921/22 навчальний рік, виданих Наркомосом України уперше влітку 1921 року, знаходить своє місце така дисципліна, як “малювання та ліплення”, що викладалася з I по УІІ клас 2 години на тиждень [64, с.54]. В “Основних принципах єдиної трудової школи” [180, с.147-145] зазначалося, що спочатку малювання повинне викладатися за методом вільної дитячої творчості, далі воно має переходити до замальовування з натури дидактично підібраної серії об’єктів і далі розгалужуватися на точне математичне креслення з одного боку та художнє малювання з іншого. Тіль-

ки на цій, третій стадії допускалося систематичне викладання теоретичних даних. В цілому естетична освіта розумілася як “систематичний розвиток органів чуттів та творчих здібностей, що розширює можливості насолоджуватися красою та створювати її” [180,с.140].

Слід відзначити, що хоча і передбачалося, що у молодших класах мистецтво буде відігравати виховну роль, однак у процесі виконання завдань з образотворчого мистецтва діти мають набути певних знань. Ці знання стосуються komponування картини, малювання людини і тварини, зображення нескладних речей із визначенням характерних особливостей форми; знання про теплі та холодні кольори, силу кольору, пари гармонійного сполучення кольорів [35, с.64-69]. Таким чином, викладання мистецтва у трудовій школі, що на перший план ставило включення дитини у процес повсякденної творчої художньої діяльності, категорично не заперечувало набуття нею певних знань з образотворчого мистецтва.

Згодом у радянській художній педагогіці погляди А.В. Бакушинського [11, 127, 244], а також принципи навчання образотворчого мистецтва, втілені у програмах трудової школи, були засуджені і вважалися такими, що завдавали шкоди “правильному” навчанню школярів малювання, яке полягало у виробленні в учнів практичних навичок та вмій шляхом систематичного послідовного навчання реалістичного малюнка [11, с.45].

На початку 30-х років виходить ряд постанов партії та уряду, спрямованих до школи, завданням якої тепер є “підготовка для технікумів та для вищої школи грамотних людей, що добре володіють основами наук” [64, с.116]. Основне завдання при навчанні малювання у загальноосвітній школі тепер звучить як навчання грамотно, тобто перспективно, зображувати предмети оточуючої дійсності, озброєння учнів технічними навичками зображення [116, с.54]. Навчання графічної грамоти постає як основний засіб художньої, загальної та політехнічної освіти [11, с.65]. У ході дослідження і узагальнення кращого педагогічного досвіду в галузі “комплексного навчання малювання” були визначені основні види робіт з образотворчого мистецтва (малювання з натури; за тема-

ми; декоративне малювання; бесіди про мистецтво), які тривалий час були основою методики навчання образотворчого мистецтва. Малюванню з натури відводилася роль найважливішого засобу пізнання об'єктів дійсності.

Як констатує у своєму дослідженні Л.В. Бабенко, з 1937 по 1964 рік у типових програмах середньої школи предмет, що носить назву “Малювання”, “розглядається не як загальнорозвиваючий, а як самостійний курс професійного навчання” [15, с.23]. Протягом зазначеного часу в основу програм з образотворчого мистецтва загальноосвітньої школи був покладений реалістичний рисунок, а вимоги з графічної грамоти розглядаються як основи зображальної грамоти. Залишаються незмінними зміст і практична спрямованість навчання. У навчальних програмах та посібниках для шкіл (В.М. Ветров, В.В. Колокольников, Є.С. Кондахчан, Г.В. Лабунська, Г.А. Назаревська) прослідковується чітка орієнтація вчителя на реалістичне мистецтво.

Зміни в суспільному житті початку 60-х років певним чином вплинули і на освітні процеси. Так з 1959/60 навчального року вдосконалюється структура шкіл, запроваджується трирічна система початкового навчання, предмету “Малювання” з 1964 року повертається попередня назва “Образотворче мистецтво”. Розширюється коло завдань образотворчого мистецтва у світлі виховання всебічно розвиненої особистості. Піднімається питання про розвиток творчих здібностей учнів, розвиток просторового мислення, образної уяви, ознайомлення з видатними творами мистецтва [243, с.89]. Однак естетичне виховання дітей розглядається у невід'ємності з формуванням комуністичного світогляду, а естетичні погляди - в світлі ідейно-політичної спрямованості. Незмінним залишається головне завдання образотворчого мистецтва - дати учням знання елементарних основ реалістичного рисунка. Головне практичне завдання навчання образотворчого мистецтва у середній школі – “оволодіння елементарними основами реалістичного малюнка, прийомами та навичками малювання” [243, с.95].

Сучасний етап у практиці навчання образотворчого мистецтва як загальноосвітньої дисципліни характеризується різноманітністю підходів як у зару-

біжній, так і в українській педагогіці. В них знайшли своє відображення передові ідеї педагогіки та психології, досягнення у практиці позашкільного виховання та досвід професійного навчання мистецтва.

Зокрема, на сучасному етапі розвитку зарубіжної художньої педагогіки на перший план виходить проблема естетичного виховання особистості, загальний творчий потенціал якої, розвинутий через заняття мистецтвом, може бути трансформований і в інші навчальні дисципліни.

Стосовно навчання образотворчого мистецтва у початковій ланці загальноосвітньої школи, в сучасній зарубіжній педагогіці спеціалісти визначають такі основні напрямки: 1) розробка інтегрованих курсів, таких, як образотворче мистецтво та музика, хореографія та драматургія (США, Англія); 2) доповнення змісту кожної навчальної дисципліни естетичним компонентом; 3) тісний зв'язок уроків образотворчого мистецтва з уроками праці (Англія, Бельгія, Японія); 4) широке використання різноманітних зображувальних матеріалів (Англія, Франція, Італія, США, Швеція); 5) широке використання завдань з розвитку просторових уявлень, кольоросприймання, уяви [25,140].

В останні десятиліття існування радянської системи освіти прогресивною педагогічною думкою порушуються питання щодо стану навчання образотворчого мистецтва у загальноосвітній школі (А.А. Мелік-Пашаєв, Б.М. Неменський, Ю.А. Полуянов, Н.М. Фоміна, Б.П. Юсов). Свій внесок у підготовку підґрунтя до змін зробив і досвід позашкільного навчання мистецтва (С.Д. Левін, Ю.В. Максимов, Н.В. Полуніна). Однак у практику середньої школи зміни прийшли значно пізніше.

У 1970 році видаються нові навчальні програми з образотворчого мистецтва, характерною рисою яких стає розширення завдань естетичного виховання, хоча "практична система навчання залишається незмінною" [15, с.23]. Такий стан є характерним і в подальшому. Зокрема, як зазначається у "Програмі з образотворчого мистецтва" 1986 року, метою викладання даної дисципліни є "навчання і виховання учнів засобами образотворчого мистецтва – формування естетичного ставлення учнів до природи, праці і життя, виховання інтересу

і любові до мистецтва, потреби у спілкуванні з ним і формування на цій основі морально-естетичного ідеалу особистості комуністичного суспільства; розвиток образного сприймання, логічного мислення, просторових уявлень, фантазії, комбінаторних здібностей; виховання інтересу до творення композиції на реальну і фантастичну тематику; розвиток сприймання кольорів, окоміру, гостроти зору, зорово-рухової координації та розширення сенсорного досвіду дітей" [187, с.140]. Однак, втілення на практиці даних завдань передбачається в межах існуючих правил і прийомів реалістичного зображення, опанування якими в умовах загальноосвітньої школи, як довела практика, зазнавало певних труднощів.

Типові програми з образотворчого мистецтва діяли у загальноосвітніх школах країни фактично до середини 1990-х років, хоча ще у 1970-х роках групою художників, педагогів та вчених під керівництвом Б.М. Неменського та Б.П. Юсова у співдружності із Спілкою Художників СРСР проводилися дослідження у напрямку створення нової системи художньої освіти та естетичного виховання школярів. Результатом їхньої співпраці стало створення експериментальних навчальних планів та програм, нових підручників для загальноосвітніх шкіл та посібників для вчителів. Запропонована авторами програма дала змогу докорінно змінити погляди на зміст шкільного предмета "Образотворче мистецтво". Керуючись думкою про розуміння того, що власне є найціннішим в мистецтвах для передачі наступним поколінням, автори проголосили основною метою зазначеної програми "формування в учнів художньої культури як невід'ємної частини духовної культури" [181,с.86]. Дані положення цілком співзвучні поглядам на естетичне виховання Л.С. Виготського, який зазначав, що в системі загальної освіти воно передусім покликане залучити дитину до естетичного досвіду людства, включити психіку дитини в ту загальну світову роботу, що виконало людство протягом тисячоліть, сублімуючи в мистецтві свою психіку [51,с.292].

Зміст мистецьких дисциплін з точки зору Б.М. Неменського та його послідовників, яку ми цілком поділяємо, визначається трьома групами завдань:

морально-естетичними (зміст мистецтва), художньо-творчими (формування образного мислення) та засобів вираження (мова мистецтва) [181,с.71]. Навчальна та художньо-творча діяльність учнів початкових класів полягає у формуванні основ художніх уявлень через єдність сприйняття та художньої діяльності і втілюється у новому змістовому наповненні (колір, лінія, форма, об'єм, простір, композиція) [181, с.95]. Цінним для нашого дослідження є висунуте Б.М. Неменським положення про те, що “сутністю шкільного предмета мистецтва повинна бути не форма, а зміст, виражений через форму” – академічну художню грамоту [94,с.183]. Ставлення до життя є тією основною “інформацією”, яку повинна засвоїти дитина та передати вчитель у процесі художньо-творчої діяльності засобами мови мистецтва [181, с.64].

Дані положення знайшли підтримку в поглядах на мету викладання образотворчого мистецтва у загальноосвітній школі в останні десятиліття. Так в Україні в 1990 – 2001 роках були розроблені, рекомендовані до впровадження у загальноосвітній школі і діяли як типові [230], так і ряд авторських програм з образотворчого мистецтва (Є.А. Антонович, С.П. Свид, В.А. Шпільчак (1990), В.М. Вільчинський (1991), Е.В. Белкіна (1993), Л.М. Любарська, М.І. Резниченко (1996, 2001), С.В. Коновець (1999)).

Спільними рисами даних програмних документів, зокрема, у визначенні мети та завдань викладання образотворчого мистецтва у початкових класах, є спрямованість на художньо-естетичний розвиток учнів, формування у них потреб і здібностей до образотворчого мистецтва у процесі художнього осмислення світу. Програми дисципліни набули нового змістового наповнення, що структурується за такими умовними напрямками: "колір", "форма", "композиція", "простір та об'єм", "сприймання дійсності" та "сприймання творів мистецтва"[75, 188].

Відмінною рисою експериментальної програми інтегрованого курсу "Мистецтво" для 1-4 класів, укладач якої С.В. Коновець, є визначення наступних напрямків художньо-естетичного розвитку молодших школярів: пізнавально-діяльнісного (спрямованого на систематизацію та послідовне поглиблення

знань та уявлень учнів у галузі образотворчого мистецтва та інтегрованих з ним видів мистецтва; формування та вдосконалення практичних умінь і навичок у різних видах творчої діяльності; розвиток спостережливості, зорової пам'яті, просторових уявлень, тактильних та кінестезичних відчуттів, колірною зору, композиційних навичок); сприймання та оцінювання (спрямованого на формування естетичного досвіду, навичок сприймання та оцінної діяльності; розвиток образного мислення, художньої уяви, творчої активності, естетичного ставлення до явищ мистецтва та дійсності; розвиток сприйнятливості та емоційної чутливості) та художньо творчого (який полягає у формуванні творчих здібностей та прагнення до творчої самореалізації; формуванні особистісної цілісності та духовності; розвитку естетичних почуттів, смаків, оцінок, потреб; формуванні естетичної культури особистості). Даною програмою передбачається систематизоване, цілеспрямоване, послідовне та планомірне змістово-інтегроване опанування на теоретичному і практично-творчому рівнях різних видів мистецтв [75].

Автори програми "Образотворче мистецтво. 1-4 класи" (Л.М. Любарська, М.І. Резниченко), спрямованої на освоєння учнями художнього образу як основу художньо-образного сприймання мистецтва і власної художньої діяльності, орієнтують її зміст навколо проблем ознайомлення учнів з особливостями художньо-образної мови різних видів образотворчого мистецтва, з різноманітними пластичними техніками і доступною технологією створення художнього образу у власних творчих роботах. Даною програмою передбачається, що навчальна діяльність молодших школярів здійснюватиметься у трьох аспектах художньо-творчого розвитку: реальному, декоративному та виражальному [188].

Таким чином, для сьогодення є характерним визнання важливості образотворчого мистецтва як засобу освіти, розвитку і духовного виховання особистості у межах різноманітних підходів до викладання образотворчого мистецтва у загальноосвітній школі. Про першочерговість для загальноосвітньої школи формування цілісної особистості, її духовного збагачення у процесі спілку-

вання з мистецтвом свідчить освітня політика держави. В “Державному стандарті початкової загальної освіти”, затвердженому у листопаді 2000 року, зазначається, що головною метою освітньої галузі “мистецтво” є розвиток особистіно-ціннісного ставлення до мистецтва, здатності до сприймання, розуміння і творення художніх образів, потреби в художньо-творчій самореалізації та духовному самовдосконаленні особистості. Наголошується на домінуючій ролі активної художньої діяльності і творчого самовираження дітей у сфері мистецтва. "Концепцією естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах" кінцевим результатом художньо-естетичного виховання проголошується система особистісних художньо-естетичних цінностей і художньо-естетична компетентність [120].

Особистісні цінності, як зазначає І.Д. Бех, є усвідомленими узагальненими самовартісними смисловими утвореннями, формування яких відбувається у процесі освоєння конкретними індивідами цінностей суспільних. Формування особистісної цінності є складним процесом, який охоплює виділення для дитини певної сторони дійсності, поєднання її з емоційним переживанням і безпосереднім отриманням задоволення, включення в цей зв'язок образу “Я”, який спричиняє особистісний смисл виділеного фрагменту матеріальної і соціальної дійсності [22, с.175].

Таким соціальним цінностям, які пов'язані із творчою діяльністю, або таким, що співставні з критеріями прекрасного та досконалого, людина надає естетичного значення. Вони притаманні передусім мистецтву, в якому в особливій формі сфокусовані духовні цінності суспільства. У процесі їх емоційного осягнення, перетворення у неповторний внутрішній світ у суб'єкта виникають певні ставлення. Власне ставлення особистості виникає у процесі накладання її емоцій на предмет, що певною мірою усвідомлюється, пізнається нею [22, с.151]. Ставлення передбачає, насамперед, наявність у особистості системи поглядів, розвиненість типових форм емоційного реагування на певні соціальні цінності, вихованість індивідуальних способів трудитися, спілкуватися,

поводитися [32, с.50]. Завдяки категорії “ставлення” розкривається становлення смислового зв’язку єдності людини і світу.

Особливим типом ціннісного ставлення є естетичне ставлення, в якому фіксується цінність об’єктивного світу і діяльності людини за принципами міри досягнутої досконалості і гармонії у відповідності до прийнятих у даному суспільстві критеріїв. Естетичне ставлення до мистецтва виявляє себе у спогляданні “іншої”, мистецтвом створеної реальності у безпосередньому сприйманні художньої форми предметів чи явищ [295, с.108]. Як універсальна оцінна реакція, естетичне ставлення виражається діями особистості, її почуттями і судженнями і проявляється у вигляді смаків, оцінок, ідеалів [123].

Ми приймаємо твердження О.Л. Шевнюк про те, що формування художньо-естетичного ставлення полягає у поєднанні набуття ціннісних орієнтацій у сфері мистецтва (ідеалів, смаків, позицій) та оволодіння способами та навичками сприймання та створення художніх об’єктів [295, с.26] та спираємося на дане положення як основу розвитку особистіно-ціннісного ставлення дитини до мистецтва, що цілком відповідає формулі "через кваліфіковане спілкування з мистецтвом до розвитку духовно повноцінної особистості" [195, с.14].

Ретроспективний аналіз підходів до навчання образотворчого мистецтва в загальноосвітній школі спонукав до вивчення досвіду та виявлення змісту підготовки вчителів початкових класів до викладання цієї дисципліни.

1.2. Аналіз світової і вітчизняної практики підготовки вчителів початкових класів до викладання образотворчого мистецтва

"Концепція художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах" пов'язує оновлення змісту і методики навчання й виховання із наскрізною естетизацією навчально-виховного процесу і соціально-педагогічного середовища. Відповідно до потреб системи загальної середньої освіти потребують перегляду вимоги до професійної підготовки вчителя початкових класів.

До процесу організації професійної підготовки спеціалістів у вищих навчальних закладах звернені дослідження ряду сучасних науковців (Б.А. Бенедиктов, І.А. Зязюн, В.С. Ледньов, О.М. Пехота, В.А. Семиченко, І.С. Якиманська). Психологічні аспекти професійної освіти вчителя розглядаються в дослідженнях І.А. Зязюна, А.Г. Ковальова, Н.В. Кузьміної, А.І. Щербакова. Проблеми професійної освіти вчителя, його психолого-педагогічній підготовці присвячені роботи О.А. Абдуліної, М.О. Данилова, Н.В. Кузьміної, В.О. Сластьоніна, М.Н. Скаткіна, Г.І. Щукіної та ін. В них розглядаються питання психолого-педагогічної, предметної, методичної підготовки вчителя, а також питання підготовки його до виховної роботи з учнями.

Професійній освіті вчителя початкових класів, визначенню змісту та напрямків його підготовки, зокрема психолого-педагогічному аспекту, присвячені дослідження Л.О. Хомич. Різноманітні проблеми професійної художньої педагогіки, зокрема підготовки вчителів образотворчого мистецтва, розглядаються в дослідженнях Л.В. Бабенка, І.П. Глинської, М.А. Кириченка, С.В. Коновець, В.С. Кузіна, М.М. Ростовцева, М.О. Пічура, В.С. Щербини. В ряді наукових праць висвітлюються питання мистецької освіти вчителів (О.П. Рудницька, О.Л. Шевнюк), і зокрема вчителів початкових класів (Л.В. Бичкова, М.П. Лещенко).

Професійна освіта в Українському педагогічному словнику визначається як “підготовка в навчальних закладах спеціалістів різних рівнів кваліфікації для трудової діяльності в одній з галузей народного господарства, науки, культури; невід’ємна складова частина єдиної системи народної освіти. Зміст професійної освіти включає поглиблене ознайомлення з науковими основами й технологією обраного виду праці; прищеплення спеціальних практичних навичок і вмінь; формування психологічних і моральних якостей особистості, важливих для роботи у певній сфері людської діяльності” [62, с.275].

До реалізації освітнього змісту сучасність вимагає такого підходу, який базується на засадах гуманістичного особистісно орієнтованого навчання та виховання і передбачає закладення базових основ культури особистості: мора-

льних, розумових, фізичних, екологічних, естетичних, економічних, правових [183].

Ідеї особистісно орієнтованої підготовки майбутніх вчителів широко відображені у психолого-педагогічній літературі (І.Д. Бех, В.І. Євдокимов, І.А. Зязюн, В.О. Моляко, О.С. Падалка, О.М. Пехота, І.Ф. Прокопенко, О.Я. Савченко, В.А. Семиченко, І.С. Якиманська). “В межах особистісної парадигми професійне становлення людини стає лише певною часткою її загальної життєвої самовизначеності, основну увагу людини спрямовано на усвідомлення ступеню відповідності професії, яка набувається, її базовим потребам і очікуванням, пошукам можливостей адаптації цієї діяльності до себе”[251, с.184].

Вихідними положеннями сучасного підходу до особистісно орієнтованої системи навчання проголошується пріоритет індивідуальності, самоцінності, самобутності особистості як активного носія суб’єктивного досвіду; узгодженість суспільно-історичного та суб’єктивного досвіду в життєдіяльності особистості; підпорядкованість вузькопрофесійних задач глобальній проблемі становлення і самовизначення особистості. Приріст індивідуального потенціалу кожної особи, яка включена у вузівський навчальний процес, повинен бути орієнтований не стільки на поточну діяльність студентів, скільки на віддалену перспективу – самостійну професійну діяльність.

Результатом особистісно орієнтованого підходу до підготовки педагогічних кадрів у вищих закладах освіти повинна стати сформованість у майбутнього вчителя готовності до повноцінного включення в соціальне і професійне життя, готовність до самостійної професійної діяльності, готовність до самостійного поповнення знань та самовдосконалення як на професійному, так і на особистісному рівні.

Розглядаючи професійну освіту в якості структури, елементи якої: особистісний розвиток, професійні якості, спеціальні знання, навички та вміння - набувають рис підпорядкованості [251], ми звертаємося до здобутків педагогічної науки у галузі професійної освіти вчителя [1, 69, 206, 255, 259, 288]. Її рівень залежить від складу та обсягу спеціальної підготовки, змісту методичної підго-

товки, ”володіння предметом і методикою навчання” [69,с.227], а також від рівня загального розвитку вчителя.

Професійна освіта майбутніх вчителів початкових класів визначається Л.О.Хомич як поєднання загальної (дисципліни світоглядно-культурологічного циклу) та спеціальної підготовки (дисципліни психолого-педагогічного та фахово-методичного циклів) [288, с.125].

Обсяг спеціальної підготовки – це сукупна система знань та вмінь особистості, що включає як знання і вміння, що необхідні усім людям (це є загальноосвітні знання та вміння), так і необхідні для “персонального використання в одному із видів професійної діяльності, що виокремлюються відповідно до суспільного поділу праці” [139,с.292], тобто у педагогічній діяльності.

Дослідження, в яких обґрунтовуються вимоги до обсягу і складу спеціальної підготовки вчителя (фахово-методичний аспект), стосуються насамперед дисциплін, що представляють основи наук (Л.Я. Зоріна, І.Я. Лернер, В.О. Сластьонін). В них зазначається, що майбутній вчитель повинен набути знань об’єкта, предмета і місця “своєї” науки з наукою в цілому, оволодіти категоріальним строем наукових знань, методологією та методикою наукового дослідження, розуміти теоретико-пізнавальне і практичне значення науки, знання закономірностей історії, сучасного стану та основних напрямків подальшого розвитку науки; усвідомлювати значення пропедевтичного характеру шкільного курсу основ науки, поглибленого знання однієї з областей науки і т.ін. [259, с.31]. Вбачається, що відповідним чином мають бути обґрунтовані вимоги стосовно обсягу і складу підготовки вчителя початкових класів до викладання дисципліни "образотворче мистецтво".

Визнання керівної ролі вчителя в образотворчій діяльності дитини є характерною рисою художньої педагогіки різноманітних напрямків минулих років і сьогодення. Адже “молодші школярі навчаються не стільки у вчителя, скільки разом з учителем” [223]. Однак не існує єдиної думки щодо кваліфікації вчителя, який проводить уроки образотворчого мистецтва саме у початкових класах. Думка про те, що мистецькі дисципліни повинен викладати фахівець у

даній галузі, була характерною для художньої педагогіки ще на початку ХХ століття[59].

Нині ця точка зору теж знаходить підтримку. Її представники (Е.В. Белкіна, С.В. Коновець, М.І. Резниченко, С.П. Свид) вважають, що у початкових класах загальноосвітньої школи уроки образотворчого мистецтва повинен проводити виключно спеціаліст - вчитель образотворчого мистецтва, тобто педагог із спеціальною художньою освітою, або художник, який отримав необхідну педагогічну підготовку.

Ми також поділяємо дану позицію, однак існує ряд факторів (забезпечення кадрами, навчальне навантаження вчителя), які перешкоджають ефективному її впровадженню на сучасному етапі. Зокрема, у малокомплектних початкових школах, у навчальних закладах, що знаходяться у сільській місцевості та у значній кількості початкових класів міських загальноосвітніх шкіл уроки образотворчого мистецтва викладають переважно учителі початкових класів.

Ще на початку ХХ століття представник дитячої художньої педагогіки Дж. Літлджонс зазначав, що учителеві початкової школи не обов'язково бути художником, він може володіти здібностями оцінювати, відчувати і зображувати красу, але важливо, щоб вчитель був освіченим в психологічних питаннях, відчував дитину і вмів її вчасно підтримати [59]. Подібні думки висловлював і А.В. Бакушинський [16,с.65]. У практиці західноєвропейських шкіл, як стверджує М.П. Лещенко, перевага надається саме вчителю гуманістичної спрямованості, який має необхідний мінімум знань з художніх технік, тобто може і не бути спеціально підготовленим фахівцем з образотворчого мистецтва. Адже досвід доводить, що професійний художник досить часто не є найкращим викладачем образотворчого мистецтва у початковій школі в силу своєї зацікавленості у художній довершеності результатів образотворчої діяльності дітей. Вчитель же початкових класів орієнтується на такий кінцевий результат художньої діяльності учнів, що відображає вікові особливості їх творчості, він знає методичні підходи та вимоги до організації цієї діяльності тощо. Тому на допомогу вчителю початкових класів у викладанні образотвор-

чого мистецтва в таких школах призначають координатора навчальної програми, компетентного спеціаліста-художника, який консультує вчителів початкових класів, поглиблює їх знання в галузі образотворчого мистецтва [145, с.69].

Поділяє дану точку зору й І.П. Глинська, дослідник дитячої образотворчої діяльності, автор посібника з викладання образотворчого мистецтва, призначеного саме для вчителів початкових класів. Вона, зокрема, зазначає, що “знання психології молодших школярів, вміння знайти підхід до дитини і допомогти їй подолати труднощі дають вчителю початкових класів переваги перед спеціалістами художниками” [57, с.6].

Найкращим варіантом вирішення проблеми кваліфікації вчителя, який проводить уроки образотворчого мистецтва в початкових класах, є поєднання освіти вчителя початкових класів і образотворчого мистецтва. Практика підготовки вчителів за такою спеціальністю існує з 1981 року в Полтавському державному педагогічному університеті імені В.Г. Короленка, Чернігівському державному педагогічному університеті імені Т.Г. Шевченка та у ряді інших закладів вищої педагогічної освіти нашої країни. На жаль, кількість вчителів з такою спеціальністю, що працюють у початкових класах, на сьогоднішній день ще недостатня.

Таким чином, у нинішніх умовах найбільш типовими є два варіанти кадрового забезпечення викладання образотворчого мистецтва у початкових класах: спеціалісти із художньо-педагогічною освітою і вчителі початкових класів. Однак, в силу об’єктивних чинників, переваги зберігаються за вчителем початкової школи.

Процес підготовки педагогічних кадрів до проведення уроків образотворчого мистецтва започаткований з моменту впровадження систематичної професійної підготовки вчителів у більшості країн Європи, що припадає на кінець ХУІІІ - початок ХІХ століття. З 60-70 років ХІХ століття розпочинається історія середньої педагогічної освіти в Україні. В 1862 році Міністерство народної освіти опублікувало проект статуту вчительських семінарій, метою яких було

готувати вчителів селянського походження для народних училищ. Запровадження вчительських семінарій передбачалось у малих повітових містах і селах. Навчальні предмети в них не виходили за межі елементарного курсу. Однак слід відзначити, що навчальними планами вчительських семінарій (1882 р.), а також учительських інститутів (1872), що готували учителів для повітових шкіл, передбачалося вивчення малювання як загальноосвітньої дисципліни [202, с.198].

На початку ХХ століття збільшується кількість навчальних закладів, що готують вчителів початкового навчання. Зокрема, в Україні відкриваються нові учительські інститути, педагогічні Фребелівські курси у Харкові та Фребелівський інститут у Києві, історико-філологічний інститут у Ніжені, навчальними планами яких передбачається викладання малювання і ліплення.

У практиці підготовки вчителів для початкової школи країн Західної Європи та США знайшли втілення різноманітні підходи до навчання дітей образотворчого мистецтва, які існували з початку ХХ століття і спиралися на дослідження у галузі дитячої творчості. На сучасному етапі майбутні вчителі початкової школи у межах підготовки до викладання образотворчого мистецтва вивчають такі теоретичні курси, як історія мистецтва, естетика і художнє виховання, а також характеристику методичної системи та особливості розробки різноманітних програм образотворчого циклу.

До важливих компонентів теоретичної підготовки студентів належить формування вмінь визначати стимули художньої діяльності учнів. У функції образотворчого мистецтва входить розвиток чуттєво-емоційної сфери дитини, тому серйозна увага звертається на засвоєння студентами методичних прийомів, спрямованих на розвиток зорового, тактильного аналізаторів, уяви, фантазії, пам'яті учнів, на формування вмінь розрізняти форму, забарвлення фактуру природних об'єктів і творів мистецтва. Для здійснення керівництва навчальною діяльністю учитель повинен на практиці володіти, як мінімум, п'ятьма видами художньої техніки: малюванням, живописом, ліпленням, виготовленням гравюр і декоративно-прикладною творчістю; технологією організації груп-

вих форм роботи, вмінням створювати на уроці творчу атмосферу. Студентів також знайомлять з вимогами до оцінки дитячих робіт [145, с.39-45].

Таким чином, у підготовці вчителів початкових класів у країнах Західної Європи та США до викладання образотворчого мистецтва прослідковується тенденція на засвоєння ними різноманітних мистецьких технік та технологій, що дозволяє на практиці створювати самим та керувати процесом творення учнями різноманітних художніх образів.

В Україні масова підготовка вчителів для початкової школи розпочалася у 20-ті роки ХХ століття і здійснювалася в педагогічних технікумах та на педагогічних курсах. У зв'язку із потребою держави у ліквідації неграмотності широким масам населення основна увага при підготовці вчителів акцентувалася на освоєнні ними елементарного курсу дисциплін, до яких не було включене образотворче мистецтво. Слід відзначити, що на початку 20-х років в інститутах народної освіти як загальноосвітній предмет викладалося малювання для всіх учительських спеціальностей [154,с.54]. Хоча підготовка вчителів образотворчого мистецтва та вчителів початкових класів у вищих навчальних закладах на той час ще не здійснювалася.

У Радянському Союзі тривалий час підготовка учителів для початкової школи відбувається при педагогічних технікумах та педагогічних училищах. Педагогічні інститути розпочали підготовку вчителів за спеціальністю “Педагогіка та методика початкового навчання” з 1960/61 року в 15 із 30 педагогічних інститутів України [154,с.121]. З 1965 року при педагогічних училищах та педагогічних інститутах запроваджуються відділення широкого профілю (початкове навчання та музика, початкове навчання та образотворче мистецтво та ін.). Навчальні програми підготовки вчителів початкових класів оновлюються в 1967/68 роках та 1980/81роках [288]. У період з 1979 по 1999 роки вчителів для початкової школи готують за такими спеціальностями: “педагогіка і методика початкового навчання”, “педагогіка і методика початкового навчання і образотворче мистецтво” (музика, хореографія, психологія). З 2000 року підготовка вчителів початкових класів відбувається за спеціальністю 7.010102, 7.010103

"Початкове навчання. Педагогіка і методика середньої освіти. Хореографія (Музика. Образотворче мистецтво)" а також "Початкове навчання і дошкільне виховання".

У навчальних планах даних спеціальностей знаходить своє втілення підготовка майбутніх вчителів до навчання образотворчого мистецтва. Так у період з 1992 по 1998 роки на вивчення методики викладання образотворчого мистецтва з практикумом відводилося 64 години. Для порівняння відзначимо, що на вивчення, наприклад, математики з методикою викладання відводилося 326 годин, з яких - 220 годин передбачалося на вивчення математики і 106 годин – методики навчання математики. Українську мову з методикою викладання майбутні вчителі вивчали 430 годин, з яких методика навчання складала лише 94 години [179]. Навчальними планами для спеціальності “Педагогіка і методика початкового навчання і образотворче мистецтво” (1998 рік) на вивчення дисциплін образотворчого циклу відводилося 1324 години, зокрема курси “Малюнок” та “Живопису” вивчалися по 486 годин, “Кольорознавства” – 72, “Теорії композиції” – 102, “Основ пластичної анатомії” – 82 години, “Основ перспективи” – 54 та “Основ шрифтової графіки” – 36 годин. На вивчення “Методики викладання образотворчого образотворчого мистецтва” окремо відводилося 162 години.

Таким чином, при підготовці вчителів початкових класів до викладання мови чи математики та при підготовці вчителів образотворчого мистецтва до викладання цієї дисципліни, прослідковується збереження певної логіки навчального процесу, яка полягає у освоєнні спочатку предметних знань у певній галузі (із значним переважанням у терміні навчання), а далі - методики навчання відповідної дисципліни. При опануванні майбутніми вчителями початкових класів методики викладання образотворчого мистецтва доводиться спиралися лише на їх довузівську підготовку з образотворчого мистецтва.

З метою з'ясування змісту професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів до викладання образотворчого мистецтва було здійснено аналіз джерел, присвячених проблемам змісту вищої і, зокрема, педагогічної осві-

ти [12, 130, 139, 267, 268, 302] та питанням підготовки вчителів до навчання образотворчого мистецтва молодших школярів [118, 119, 127, 243, 263].

Практика підготовки вчителів початкових класів до викладання образотворчого мистецтва значний термін базувалася на досвіді, накопиченому радянською художньою педагогікою в галузі як методики початкового навчання образотворчого мистецтва, так і підготовки вчителів образотворчого мистецтва загальноосвітньої школи.

Упродовж 30-90-х років ХХ століття для вчителів початкових класів, студентів педагогічних інститутів та педагогічних училищ, що навчалися за спеціальністю “Педагогіка та методика початкового навчання”, виданий ряд спеціальних посібників та підручників: А. Буценко (1931); П.Б. Биков (1947); Є.С. Кондахчан (1951); В.В. Колокольников (1955); А.П. Фомічов (1957); С.Л. Бучинський (1961); Г.В. Лабунська (1961); І.П.Глинська (1978); М.А. Кириченко (1982, 2002); В.С. Кузін (1984); Т.Я. Шпікалова (1985); Б.М. Неменський, Н.М. Фоміна (1987); В.М. Вільчинський (1990), Н.М. Сокольникова (1999), а також видань для художньо-графічних факультетів (М.М. Ростовцев (1980, 1998), Г.В. Бєда (1981)), які можна використовувати при підготовці вчителів початкових класів.

У зазначених навчально-методичних джерелах висвітлюються питання образотворчої грамоти та методики навчання образотворчого мистецтва у школі та у початкових класах зокрема.

Окремі видання присвячені певним видам образотворчої діяльності, що вивчаються у загальноосвітній школі: питання тематичного малювання, композиції розкриваються в роботах Є.В. Шорохова (1875, 1987); Т.Ф. Беляєв (1983) пропонує вправи для розвитку просторових уявлень; основи малювання з натури висвітлюються у посібнику Г.Г. Виноградової (1976); особливості роботи над ліногравюрою розкриваються у посібнику Л.Г. Богачкіної (1983); низку робіт присвячено проведенню бесід з образотворчого мистецтва (О.В. Сисоєва (1968), В.Б. Розенвассер (1979)).

Типові програми для педагогічних інститутів з методики навчання образотворчого мистецтва були розроблені упродовж 1980-1990 років для спеціальностей: “Креслення, малювання, труд” (М.М. Ростовцев); “Педагогіка та методика початкового навчання та образотворче мистецтво” (С.П.Ломов, Н.І.Рибас, М.В.Танков). Їх зміст складала питання, пов’язані із методикою навчання дисципліни, і призначені вони для майбутніх учителів образотворчого мистецтва. Програмами передбачалося формування в майбутніх педагогів знань та вмінь щодо: ролі і місця образотворчого мистецтва в житті суспільства; методів викладання образотворчого мистецтва; уроку образотворчого мистецтва в системі загальної освіти школярів та співтворчості вчителя і учнів на уроках; програмно-методичного забезпечення уроків образотворчого мистецтва; змісту дисципліни образотворче мистецтво; гурткової та факультативної роботи з образотворчого мистецтва. Також приділялася увага вивченню таких питань, як: умови формування художньо-естетичних потреб школярів та розвиток їх художньо-творчих здібностей. У процесі вивчення курсу студенти повинні були оволодіти вміннями складати ілюстративний календарно-тематичний план, складати конспекти уроків та розробляти наочність, виконувати педагогічний малюнок та проводити аналіз дитячої образотворчої продукції [165].

Для спеціальності “Педагогіка та методика початкового навчання” типова програма “Методика викладання образотворчого мистецтва з практикумом” була розроблена колективом авторів під керівництвом В.С.Кузіна і вийшла у 1987 році. Мета даного курсу визначалася як естетична та професійна підготовка майбутніх вчителів початкових класів. Основними завданнями курсу проголошені:

- сприяння ідейно-політичному, моральному, трудовому та естетичному вихованню студентів, їх духовному розвитку; розкриття принципів партійності, народності в радянському образотворчому мистецтві; показ нерозривного зв’язку змісту і художньої форми в творі мистецтва; розвиток емоційно-естетичного ставлення до творів мистецтва, інтересу та любові до прекрасного;

- навчання основам образотворчого мистецтва – рисунку, живопису, тематичній та декоративній композиції; формування умінь користуватися виразними засобами в рисунку, живопису, композиції; розвиток художнього мислення, творчої уяви, зорової пам'яті, просторових уявлень;
- ознайомлення студентів з основами історії образотворчого мистецтва на прикладі видатних творів російського, радянського і зарубіжного образотворчого мистецтва та архітектури;
- формування понять щодо художньо-образної мови графіки, живопису, скульптури, дизайну тощо;
- розкриття науково-теоретичних основ та методики навчання та виховання учнів початкових класів ...; розкриття психолого-педагогічних основ методики викладання образотворчого мистецтва; ознайомлення студентів із вимогами до сучасного уроку образотворчого мистецтва ...[232, с.28- 29].

Реалізація даних завдань обмежувалася вивченням наступних розділів:

1. Основи образотворчого мистецтва (рисунок, живопис, тематична композиція) (60 годин) складають: теоретичні основи образотворчої грамоти; зображення з натури умовно плоских предметів; теоретичні основи кольорознавства і техніки роботи з фарбами; зображення предметів у фронтальній та кутовій перспективі; закономірності світлотіні; малювання з натури окремих предметів (акварель); зображення з натури групи предметів – натюрморт; малювання пейзажу, інтер'єра, людини, тварин з натури, за уявою, з пам'яті; теоретичні основи композиції; тематична композиція – малювання на теми оточуючого життя, ілюстрування літературних творів.

2. Декоративно-оформлювальна робота (20 годин) представлена темами: декоративно-вжиткове мистецтво в житті людей; оформлення шкільних приміщень; малювання узорів; декоративний розпис різноманітних виробів; декоративно-оформлювальні роботи.

3. Методика викладання образотворчого мистецтва у початкових класах (30 годин) включає теми: мета і завдання викладання образотворчого мистецтва у початкових класах; зміст і науково-теоретичні основи навчання і вихован-

ня дітей у процесі образотворчої діяльності; методика проведення занять малювання з натури, з пам'яті, за уявою, на теми; методика проведення занять з декоративного малювання; методика ознайомлення учнів з творами образотворчого мистецтва; планування та організація навчально-виховної роботи, облік успішності; основні аудіовізуальні засоби навчальної інформації; педагогічний малюнок [232, с.31-42].

Основним фундаментальним підручником з методики навчання образотворчого мистецтва у початкових класах, призначеним для студентів педагогічних училищ, тривалий термін залишалася праця В.С. Кузіна "Образотворче мистецтво і методика його викладання у початкових класах" (1984). Вона спрямовувала студентів на вивчення основ образотворчої грамоти за принципами навчання, притаманними професійній школі, та висвітлювала питання історії образотворчого мистецтва та методики його навчання у початкових класах згідно діючих програм початкової школи [187] та у відповідності із змістом програми курсу "Методика викладання образотворчого мистецтва", розробленої автором [166].

Подібних поглядів щодо підготовки вчителів до викладання образотворчого мистецтва дотримується і М.М. Ростовцев. До змісту останнього видання "Методики викладання образотворчого мистецтва у школі" (1999) автор включив такі питання, як: короткі нариси історії методів навчання малювання; мета і завдання викладання образотворчого мистецтва у середній загальноосвітній школі; зміст занять з образотворчого мистецтва у середній школі; основні дидактичні положення методики викладання образотворчого мистецтва у загальноосвітній школі; викладач як організатор і керівник навчального процесу; урок як основна форма організації навчальної роботи у школі; облік успішності школярів; позакласна та позашкільна робота; факультативні курси у середній школі.

Слід відзначити, що у даному підручнику зібрана цінна інформація щодо історії методів навчання образотворчого мистецтва, яка може стати джерелом додаткових знань студентів із дисципліни. На жаль, автор обходить питання,

пов'язані із системою навчання образотворчого мистецтва, яка була започаткована Б.М. Неменським та Б.П. Юсовим. Відповідно і зміст занять з образотворчого мистецтва М.М. Ростовцев розглядає згідно до структури типових програм цієї загальноосвітньої дисципліни, які діяли в школі у 70-90 роки ХХ століття [187].

Досить ґрунтовно автор висвітлює принципи навчання образотворчого мистецтва у школі та питання організації позакласної і позашкільної роботи з образотворчого мистецтва.

М.М. Ростовцев приділяє увагу проблемі оцінювання навчальних досягнень учнів, наголошує на тому, що для об'єктивного оцінювання робіт необхідно виробити певний критерій і систему оцінки, "яка повинна виходити із самої структури малюнка, із тих основних вимог, які висуває вчитель перед учнями, із тої методики побудови зображення, якої дотримується педагог та його учні" [243, с.212]. Він визначає послідовність етапів оцінки малюнка, яка повинна відбуватися у такому порядку: якість композиційного вирішення; характер форми предметів, подібність зображеного із зображуваним; якість конструктивної побудови; застосування правил перспективи; відтворення об'єму; володіння технікою; загальне враження від роботи.

Зміни у поглядах на мету та завдання викладання образотворчого мистецтва у початкових класах загальноосвітньої школи, що відбулися в останні роки [67, 75, 89, 118, 120, 188], поставили перед сучасним вчителем досить високі вимоги стосовно його образотворчої обізнаності, викликали активний пошук шляхів вдосконалення процесу професійної підготовки майбутніх педагогів. Так у 1998-2001 роках створено ряд авторських програм з методики навчання образотворчого мистецтва у Кіровоградському (Бабенко Л.В.), Полтавському (Рибас Н.І.), Чернігівському (Михайлюк О.В.) педагогічних університетах. У зазначених програмах кожен із розділів передбачає теоретичне вивчення проблеми, методику її реалізації у роботі з школярами під час їх художньо-естетичного розвитку, відводиться час на опанування практичної образотворчої діяльності.

У 2000 - 2002 році вийшли методичні посібники "Образотворче мистецтво в початковій школі" для студентів вищих навчальних закладів освіти та вчителів загальноосвітніх навчальних закладів та "Підготовка вчителя образотворчого мистецтва" для студентів педагогічних навчальних закладів, автор яких, С.В. Коновець, висвітлює широке коло питань, пов'язаних із оновленням змісту, форм і методів художньо-естетичного розвитку школярів на уроках образотворчого мистецтва. Зокрема, в них розкриваються методичні засади навчання образотворчого мистецтва у початкових класах, подається систематизований обсяг знань, умінь та уявлень учнів 1-4 класів у галузі образотворчого мистецтва структурований за такими умовними напрямками, як: колір, форма, композиція, простір та об'єм, сприймання дійсності та сприймання творів мистецтва. Автор розглядає педагогічні умови опанування образотворчим мистецтвом молодшими школярами та способи активізації образотворчості в 1-4 класах. Значним доробком дослідниці є висвітлення такого важливого для майбутніх педагогів питання, як особливості організації естетичного сприймання у початковій школі [118].

Слід також відзначити виданий у Москві навчальний посібник "Образотворче мистецтво і методика його викладання у початковій школі" (1999). Його автор, Н.М.Сокольникова, детально розглядає теоретичні основи рисунка, живопису, декоративно-прикладного мистецтва, дизайну та методику навчання рисунка, живопису, композиції, декоративно-прикладного мистецтва та дизайну в початковій школі. Автор окреслює педагогічні умови успішного навчання образотворчого мистецтва молодших школярів. До змісту посібника увійшли питання, які традиційно у межах вивчення курсу "Методика викладання образотворчого мистецтва" не розглядалися, а саме: сприймання та зображення форми, сприймання і символіка кольору, деякі питання кольорознавства і композиції та навчання дизайну [263].

В останні роки розроблялися й окремі напрямки образотворчої освіти майбутніх вчителів початкових класів: педагогічне кольорознавство (Бичкова Л.В.), декоративно-вжиткове мистецтво (Коваленко Т.В.). Підготовка май-

бутніх вчителів початкових класів до викладання художньої праці досліджена у роботі Сироти В.М.

Однак, у виданнях останніх років не знайшла свого відображення робота щодо підготовки студентів стосовно освоєння учнями навчальних проблем у трьох аспектах художньо-творчого розвитку: реальному, декоративному, виражальному, які передбачають посилене створення художнього образу на основі передачі різноманітних якостей і властивостей форми, кольору, простору та композиції відповідно: у реалістичному аспекті, у декоративній манері, у різних стильових напрямках від абстрактних до асоціативно-виражальних [188, с.6]. Не передбачені механізми підготовки майбутніх вчителів до формування в учнів особистісно-ціннісного ставлення до мистецтва та дійсності.

За результатами аналізу джерел, присвячених підготовці вчителів початкових класів, були виявлені такі складові її змісту:

1. Вивчення історії образотворчого мистецтва [127].
2. Вивчення історії методів навчання образотворчого мистецтва [25, 119, 128, 244].
3. Вивчення основ образотворчої грамоти, яка спрямована на адекватне відтворення дійсності і полягає у освоєнні теорії світлотіні, перспективи, рисунка та живопису предметів плоскої та об'ємної форми, декоративному малюванні, зображенні людини, тварин, архітектурних споруд, ліпленні та заосвоєнні основ композиції [36, 57, 122, 127, 243].
4. Вивчення методики навчання образотворчого мистецтва, яка структурується за двома напрямками: перший полягає у підготовці вчителів до проведення уроків малювання з натури, малювання на теми навколишнього життя та ілюстрування літературних творів [36, 57, 127, 243]; другий – окреслює діяльність майбутніх педагогів за навчальними категоріями "колір", "форма", "об'єм", "простір", "композиція" та спрямований на освоєння художньо-образної мови образотворчого мистецтва [14, 118, 119]. В межах обох напрямків розглядаються питання організації декоративної діяльності молод-

ших школярів, художнього конструювання, ознайомлення з творами образотворчого мистецтва.

5. Вивчення особливостей дитячої художньої творчості та оцінка дитячих робіт [36, 57, 243].

6. Організація навчально-виховної роботи учнів з образотворчого мистецтва [36, 57, 88, 127].

Аналіз досвіду підготовки вчителів початкових класів до викладання образотворчого мистецтва підводить до необхідності виявлення змісту цієї підготовки та його структури.

За концепцією І.Я. Лернера, зміст освіти ґрунтується на аналізі загальнолюдської культури у аспекті її соціального досвіду і визначається як педагогічно адаптована система знань, способів діяльності, досвіду творчої діяльності та емоційно ціннісного ставлення – система, засвоєння якої забезпечує формування особистості, котра підготовлена до збереження і розвитку культури, до активної участі у житті суспільства [274,с.150].

“Знання зумовлюють орієнтацію особистості в оточуючій її дійсності, у системі цінностей, і чим більший їх обсяг та систематичність, тим ширший кругозір особистості, тим більше коло об’єктів може ввійти у систему її особистісних цінностей. Способи діяльності, що засвоєні індивідом і стали його навичками та вміннями, зумовлюють його готовність до реальної участі у збереженні та відтворенні культури. Досвід творчої діяльності у залежності від глибини його засвоєння забезпечує оволодіння індивідом засобами перетворення дійсності на якісно новому рівні. Досвід емоційно-ціннісного ставлення до світу, своєї діяльності, місця в ньому стимулює соціальну активність, сприяє активному засвоєнню усіх останніх елементів змісту” [274,с.151].

У джерелах, присвячених обґрунтуванню змісту шкільної освіти [82, 255, 274], детально розглядаються лише дисципліни, що представляють основи наук. Тому, при визначенні змісту дисципліни "Образотворче мистецтво", ми враховували думку Л.С. Виготського стосовно завдань, що постають перед естетичним вихованням у системі загальної освіти. Зокрема, це "виховання дитя-

чої творчості, професійне навчання дітей тим чи іншим технічним навичкам мистецтва та виховання у них естетичного судження, тобто вміння сприймати і переживати твори мистецтва" [51, с.288].

Мистецька освіта, за визначенням О.П. Рудницької, – "освітня галузь, що спрямована на розвиток у людини спеціальних здібностей і смаку, естетичного досвіду і ціннісних орієнтацій, здатності до спілкування з художніми цінностями у процесі активної творчої діяльності та вдосконалення власної почуттєвої культури" [246,с.29]. Складовими багатоаспектного змісту освіти, на думку автора, є пізнавальний, практичний та емоційний досвід суб'єкта, який набувається і у процесі навчання, і у процесі виховання [246, с.19].

Вивчаючи зміст загальноосвітньої дисципліни "образотворче мистецтво", ми спиралися на дослідження Б.М. Неменського, в якому було обгрунтовано зміст і форми художньої освіти і, зокрема, шкільної дисципліни "Образотворче мистецтво" на основі розробленої концепції змісту освіти І.Я. Лернера [181,с.64-67].

Форми мистецької освіти дітей виокремлюються автором у відповідності до пріоритетів художнього досвіду. Завданням дитячих художніх шкіл, як першого етапу професійного навчання, є накопичення професійних знань та навичок (в композиції, малюнку, живопису, ліпленні, історії мистецтв), тобто мови мистецтва. Вони є необхідними не кожній людині, а саме професіоналу. Опанування знаннями та навичками, як вважає автор, є лише фундаментом освоєння мистецького досвіду.

Ще одна форма передачі художнього досвіду - дитяча художня самодіяльність, яка покликана допомогти дитині у визначенні її захоплень та уподобань на основі власного вибору. Її головним завданням є створення умов для формування творчого розвитку дитини на основі вивчення мови мистецтва.

Мета шкільного курсу образотворчого мистецтва – передача досвіду попередніх поколінь, того головного, що несе даний предмет в художній культурі. Ставлення до життя (природи, людини, суспільства) є тією головною "інфор-

мацією”, яку повинні опанувати учні. У даному випадку досягнення мети не можливе без передачі творчого досвіду та системи образної мови мистецтва.

Виховній функції образотворчого мистецтва пріоритетного значення надається у нових нормативних документах початкової школи [67, 75, 120, 188], програмах дисципліни "Образотворче мистецтво" (Е.В. Белкіна, В.М. Вільчинський, С.В. Коновець, Л.М. Любарська, М.І. Резниченко).

Проблема побудови змісту навчального предмета, його структури, розглядається в низці досліджень радянських вчених-дидактів (А.М. Алексюк, М.О. Данилов, І.К. Журавльов, Л.Я. Зоріна, В.В. Краєвський, М.Н. Скаткін, О.Я. Савченко). На думку М.О. Данилова, він складає основи наук, уміння, навички та виховний елемент [69, с.62-63]. А.М. Алексюк відзначає, що змістом навчальної дисципліни є також і відповідна діяльність по його засвоєнню і використанню у процесі навчання, зміст діяльності учнів по осмисленому сприйманню навчальної і виховуючої роботи вчителя, діяльність по спілкуванню в навчальному колективі [209, с.42]. "Навчальний предмет є спеціально сконструйованою формою змісту, яка адаптує основи певної науки до потреб шкільного навчання", - зазначає О.Я. Савченко [248, с.38].

Навчальний предмет будь-якої структурної одиниці змісту освіти характеризується властивим їй одній внеском у всебічний розвиток особистості. Цей внесок, безумовно, пов'язаний зі специфікою предмета вивчення і в той самий час характеризується і виховною, і розвиваючою складовими частинами, - зазначається в дослідженні В.С. Ледньова [139, с.67].

На нашу думку, найбільш ґрунтовним є визначення змісту навчального предмета у дослідженнях І.Я. Лернера [143, 144, 274]. "Реальний і конкретний зміст навчального предмета, - зазначає автор, - включає основи або вибрані частини знань і дій, характерних для даної галузі діяльності, допоміжні знання, зміст, що вноситься методами і організаційними формами навчання, спілкуванням" [144, с.20]. Крім того, в навчальному предметі повинен бути закладений спосіб орієнтування в ньому, інструментарій для його засвоєння та розвит-

ку. Логіка побудови змісту предмета підпорядковується логіці викладання науки чи предметного змісту, що належить засвоєнню.

Кожен навчальний предмет багатофункціональний, але у кожному можна визначити його “основну функцію – зміст дисципліни, заради якої він вивчається у школі, й супровідну” [248,с.38]. Провідною функцією можуть виступати: предметні наукові знання (фізика хімія, географія); способи діяльності (іноземна мова, креслення, фізвиховання); певне бачення світу (наприклад, образне: образотворче мистецтво, музика) [274, с.196].

О.Я. Савченко зазначає, що у більшості предметів початкової школи провідним компонентом змісту є застосування способів діяльності, тобто широкого кола різноманітних умінь і навичок. Однак вони базуються на усвідомлених знаннях про те, чому і як їх треба виконувати [248, с.38]. Автор також наголошує, що ряд предметів можуть мати кілька рівнозначних функцій. Їх мета – комплексна, вона полягає у формуванні знань, світоглядних уявлень, оцінних суджень та способів діяльності.

При розробці дидактичної моделі навчальної дисципліни “Образотворче мистецтво” було визначено провідну функцію цієї дисципліни, що полягає у формуванні у молодших школярів особистісно-ціннісного ставлення до мистецтва та дійсності. Відповідно провідним компонентом даної дисципліни виступає ціннісний досвід мистецтва (його зміст). Супровідна функція, що покликана забезпечити реалізацію провідної функції, полягає у формуванні відповідних (образотворчих) знань, вмінь та навичок, а також створенні можливостей для творчого вияву учнів. Основними компонентами супровідної функції виступають знання, способи діяльності та досвід творчої діяльності.

На думку Л.Я. Зоріної, сукупність супровідних знань складається із двох шарів знань: перший можна визначити як предметний, адже знання, що він включає, відносяться до групи наукових дисциплін, найбільш близьких до предмета, котрий вивчається [274]. Другий шар, зазначає автор, є власне супровідні знання, до яких відносяться знання логічні, міжпредметні, загальнонавчальні, філософські, оцінні та інші, які покликані забезпечити оптимальне засво-

ення змісту провідного компонента [82]. На дане положення ми спиралися при розробці дидактичної моделі навчальної дисципліни "Образотворче мистецтво", яка представлена у таблиці 1.2.

Таблиця 1.2

Дидактична модель навчальної дисципліни "Образотворче мистецтво"

Зміст навчальної дисципліни "Образотворче мистецтво"				
Функція	Провідна		Супровідна	
	Формування особистісно-ціннісного ставлення		Формування знань, вмінь та навичок творчої діяльності	
Компоненти	Ціннісний досвід мистецтва		Знання	предметні мистецькі
				навчальні
			Вміння	спеціальні мистецькі
				загальнонавчальні
			творча діяльність	

Таким чином знання та вміння з образотворчого мистецтва повинні забезпечити у процесі сприймання учнями мистецьких явищ та під час їх навчальної та творчої діяльності, освоєння змісту мистецтва та формування особистісно-ціннісного ставлення до мистецтва та дійсності.

У філософії "знання" визначається як продукт суспільної матеріальної і духовної діяльності людей; ідеальне вираження в знаковій формі об'єктивних властивостей і зв'язків світу природного і людського [283, с.125].

Як категорія науки, термін "знання" розглядається в якості системи понять, що засвоюється людиною в результаті оброблення чуттєвих даних засобами мислительних операцій [37, 220]. За визначенням "Українського педагогічного словника": "знання - особлива форма духовного засвоєння результатів пізнання, процесу відображення дійсності, яка характеризується усвідомленням їх істинності "[62, с.137].

У педагогічній літературі знання визначаються як “провідний елемент освіти, що є результатом процесу засвоєння, перевірені суспільною практикою судження про зв’язки і закономірності в явищах природи, суспільства і людського буття” [209, с.97]. У кінцевому результаті знання – це “засвоєна учнями інформація на рівні творчого її застосування” [211,с.82]. О.Я. Савченко вважає знання визначальним компонентом змісту шкільної освіти, результатом пізнавальної діяльності людини. Знання перевіряються суспільно-історичною практикою і знаходять своє відображення у свідомості людини у вигляді уявлень, понять, фактів, термінів, суджень, теорії. Знання можуть бути життєві, побутові, які ґрунтуються на спостереженнях, здоровому глузді, і наукові, які набуваються внаслідок цілеспрямованого навчання і самонавчання [248, с.42].

Характер знань, які є результатом процесу мислення, залежить від характеру завдань цієї форми відображення дійсності у психіці людини. Так емпіричне мислення вирішує питання класифікації предметів за їх зовнішніми ознаками та їх впізнавання. Емпіричні знання виробляються у процесі порівняння предметів і уявлень про них, що дозволяє виділити в них однакові загальні властивості. Вони спираються на спостереження і відображають в уявленнях зовнішні властивості предметів. Засіб фіксації емпіричних знань – слова-терміни. Л.С. Виготський називає їх спонтанними, або життєвими поняттями [52].

Теоретичне мислення реалізує ті пізнавальні можливості, які відкриває перед людиною предметно-чуттєва практика, що відтворює у своїй експериментальній суті загальні зв’язки дійсності [65]. Теоретичне освоєння світу базується на певному способі аналізу, схематизації та ідеалізації дійсності, тобто шляхом теоретичного мислення, і спрямоване на проникнення в суть досліджуваних процесів [37, с.171]. Характерною ознакою утворення теоретичних знань є мисленнєве перетворення предметів з відображенням їх внутрішніх відношень та зв’язків і тим самим вихід за межі уявлень. В теоретичних знаннях фіксується зв’язок загального з одиничним, який представлений у формі понять.

Поняття – одна з форм відображення світу у процесі пізнання, пов’язана із застосуванням мови, форма узагальнення предметів і явищ [283]. В Українсь-

кому педагогічному словнику поняття визначається як одна з форм мислення, в якій відображаються загальні істотні властивості предметів і явищ об'єктивної дійсності, загальні взаємозв'язки між ними у вигляді цілісної сукупності ознак [62]. Поняття можуть означати предмети, речі, процеси, обставини – різноманітні явища в оточуючому матеріальному світі; властивості об'єктів або відношення між ними; а також різноманітні дії з об'єктами. Поняття одночасно виступає і як форма відображення матеріального об'єкта, і як засіб його мисленевого відтворення, побудови, тобто, як особлива “мисленнєва дія” [65, с.18]. Дії по побудові і перетворенню мисленевого предмета є актом його розуміння і пояснення, розкриття його сутності.

Виходячи з того, що поняття у концентрованій формі представляють собою одиниці знань, ми вважаємо, що у процесі підготовки майбутніх вчителів початкових класів до викладання образотворчого мистецтва в якості основних одиниць знань повинні виступати поняття, які уособлюють в собі знання власне образотворчі, а також знання із галузі передачі образотворчого досвіду молодшим школярам.

Проблема формування понять розглядається в ряді досліджень Ж. Піаже, Л.С. Виготського, П.Я. Гальперіна, В.В. Давидова, В.П. Зінченка, А.Р. Лурія.

Ж. Піаже, автор теорії розвитку інтелекта в дитинстві, притримувався думки щодо практичного, діяльнісного походження основних інтелектуальних операцій. Мислення, згідно Ж. Піаже, спирається на реальну практичну взаємодію суб'єкта і об'єкта. "Не впливаючи на об'єкт та не перетворюючи його, суб'єкт не може зрозуміти його природу"[213].

Пов'язують процес утворення понять з практичною діяльністю Д. Дьюї, П.Я. Гальперін, А.М. Леонтьєв, Д.Б. Ельконін. Так на думку П.Я. Гальперіна, природу засвоєння знань складає дія – зовнішня, практична, або внутрішня розумова. Дія, яка строго адекватна засвоєваному знанню [53]. Концепція поетапного формування П.Я. Гальперіна спирається на уявлення про генетичну залежність між внутрішніми інтелектуальними операціями і зовнішніми практичними діями. Дія вищого інтелектуального рівня спирається на його вихідну,

практичну, наочно-дієву найбільш повну і розгорнуту форму. Так як знання про речі утворюються у результаті предметної дії з цими речами, самі ж дії, коли вони набуваються, стають уміннями, а за мірою автоматизації – навичками, то саме предметні дії учня складають ведучу та вирішальну ланку засвоєння.

Управління процесом учіння, засвоєння знань, умінь, навичок, констатують П.Я. Гальперін, А.В. Запорожець, Д.Б. Ельконін, забезпечують дві умови – побудова повної орієнтувальної основи дії та дотримання поетапності їх формування. Поетапне формування дій, що приводить до перетворення їх із зовнішніх, матеріальних у внутрішні, ідеальні, складає основний зміст процесу засвоєння. Певна організація зовнішньої предметної діяльності учня, що забезпечує таке перетворення, є основним принципом раціонального управління процесом учіння [53].

Отже, процеси засвоєння знань тісно пов'язані із практичною діяльністю. Особливо цінним дане положення є стосовно знань у галузі образотворчого мистецтва, освоєння яких безпосередньо впливає на художню діяльність.

Вчені (Ж. Піаже, Л.С. Виготський, В.В. Давидов, В.П. Зінченко) наголошують, що початок процесу утворення наукових понять припадає на початковий період навчання у школі. Л.С. Виготський зазначає, що з приходом до школи дитина є носієм спонтанних понять, які виникають у дитини у процесі безпосереднього її контакту з тими чи іншими речами [51,с.415]. Вчений наголошує, що дитина раніше починає застосовувати поняття та оперувати ними, ніж словесно усвідомлювати їх. Цю особливість автор назвав "містком" між конкретним, наочно-образним і абстрактним мисленням дитини [52, с.154].

Розвиток наукових понять стає можливим за умов, коли спонтанні поняття дитини досягли рівня, властивого початку шкільного віку. Наукові поняття стають доступними дитині не одразу, вони можуть бути довго незрозумілими в системі, хоча кожне з них окремо зрозуміле дитині [51, с.418]. В.В. Давидов та В.П. Зінченко зазначають, що формування наукових понять можливе при такій організації навчання, яка підпорядковується основному закону теоретичного мислення, що полягає у сходженні від загального до одиничного [65].

Р.С.Немов стосовно засвоєння понять дитиною зазначає, що з безлічі ознак предмета чи явища, заключених у слові-понятті, дитина спочатку засвоює лише ті, які безпосередньо виступають у діях з відповідними предметами, які нею виконуються. В подальшому, за мірою отримання і збагачення життєвого досвіду, дитиною засвоюється більш глибокий смисл відповідного поняття, включаючи й ті якості позначених ним предметів, які безпосередньо не сприймаються [182, с.315].

Таким чином, "момент появи наукового поняття починається із словесного визначення, з операцій, пов'язаних із таким визначенням" [51,с.416]. Рух від сприйняття до розуміння, усвідомлення поняття уособлює в собі перехід від конкретного, чуттєвого до абстрактного, словесно вираженого.

Необхідно взяти до уваги, встановлену Л.С. Виготським необхідність керівництва процесом формування наукових понять у дітей з боку педагога, в силу тих обставин, що період, з якого почався розвиток наукових понять у дитини, є зоною її найближчого розвитку. Лише за участі вчителя стають можливими операції, які у відносно самостійному рішенні дитини неможливі і які лише у подальшому приведуть до розвитку її самостійної діяльності [51, с.426]. Даний факт свідчить про необхідність усвідомлення вчителем його ролі у процесі формування понять у молодших школярів і вимагає від нього володіння даними поняттями та шляхами формування їх в учнів.

Відмінними є і шляхи розвитку наукових понять у різних дисциплінах (Л.С. Виготський, В.В. Давидов). Мислення, якому притаманна логіка теоретичного, функціонує в таких формах суспільної свідомості, як релігія, мистецтво, мораль. В.В. Давидов та В.П. Зінченко пропонують назвати його "організованим мисленням", яке є загальним засобом розуміння сутності різноманітних сфер дійсності. Володіючи ним, людина може випадкові враження про одиничні явища оточуючої дійсності привнести в єдину систему суджень, обґрунтованих розумінням сутності тієї чи іншої сфери дійсності.

Таким чином, визнаючи, що основою формування знань з образотворчого мистецтва є процес формування основних понять даної галузі, ми вважаємо за

необхідне враховувати наступне: формування наукових понять відбувається шляхом від емпіричного до теоретичного, від абстрактного до конкретного, від практичної діяльності до вербальних утворень; майбутні вчителі повинні вміти управляти процесом утворення понять у молодших школярів в силу того, що у останніх наукові поняття можуть бути сформовані лише під керівництвом з боку дорослого; механізми формування мистецьких знань цілком відповідають механізмам формування наукових знань.

Процес утворення понять безпосередньо пов'язаний із практичною діяльністю [73,с.116]. Для образотворчого мистецтва характерним є особливий зв'язок між знаннями та вміннями, який на практиці багато в чому нагадує той період, коли дитина у процесі оволодіння поняттями вже використовує їх, але ще не усвідомлює у мовленнєвій формі.

"Уміння" у психологічній науці визначаються як здатність людини виконувати певну діяльність або дії на основі раніше отриманого досвіду (К.К.Платонов) [221], як володіння складною системою психічних та практичних дій, необхідних для доцільної регуляції діяльності наявними у суб'єкта знаннями та навичками (А.В.Петровський) [190,с.159]. В.А.Крутецький вмінням вважає успішне виконання певної дії або складної діяльності із застосуванням правильних прийомів, способів [125,с.160]. Р.С. Немов називає вмінням елементи діяльності, які дозволяють будь-що робити з високою якістю [182,с.158].

У педагогічному словнику вміння розглядаються як засвоєний суб'єктом спосіб виконання дії, який забезпечується сукупністю набутих знань і навичок [62]. О.Я. Савченко визначає вміння як готовність людини ефективно виконувати дії (або діяльність) відповідно до мети і умов, в яких необхідно діяти, зазначає, що основою умінь є знання [248, с.394]. Дане визначення ми приймаємо за основу при виявленні умінь з образотворчого мистецтва, необхідних вчителів початкових класів у його професійній діяльності.

У сучасній науці існують різні підходи до класифікації умінь, зокрема вченими виділяються такі групи умінь як пізнавальні, практичні, розумові

(Г.І. Батуріна); окремі, спеціальні, інтелектуальні (Д.Н. Богоявленський, Н.А. Менчинська); загальні, специфічні, професійні, складні, конструктивні (Г.А. Засобіна); навчальні, виробничо-трудова, спортивні, складні, прості (П.І. Іванов) [200]. Р.С. Немов називає такі типи вмінь, як рухові, пізнавальні, теоретичні [182,с.161]. С.У. Гончаренко розрізняє загальнонавчальні (які стосуються всіх навчальних предметів) та спеціальні (характерні для конкретного предмета) вміння [62,с.58]. О.Я. Савченко поділяє вміння за участю мислення у процесі пізнання об'єктів на розумові і практичні, за характером діяльності людини автор вирізняє загальнонавчальні, мовленнєві, ігрові, трудові, мистецькі, спортивні, побутові вміння [248, с.42].

Уміння є однією із складових творчості художника, поряд із знаннями та емоційною сферою. Під широко вживаним в образотворчому мистецтві терміном "вміти", - зазначає В.С.Кузін, - "зазвичай мається на увазі образотворча техніка художника, його живописні та графічні навички, вміння, ступінь володіння майстерністю" [128, с.58]. Оволодіння технікою вимагає систематичного та тривалого навчання і в кінцевому результаті має привести до рівня майстерного володіння ними. До найбільш важливих графічних та живописних вмінь, що складають сутність образотворчої техніки, автор відносить: вміння оперувати різноманітними технічними матеріалами; вміння відповідно до реальної форми предмета проводити лінії, штрихи, мазки; вміння користуватися законами повітряної і лінійної перспективи, закономірностями конструктивної побудови предметів, світлотіні, кольорознавства, законами композиції; вміння аналізувати натуру та порівнювати свою роботу з натурою; вміння діяти за принципом "від загального до окремого і знову до загального"; також важливим є вміння зображувальними засобами передавати психологічний стан, почуття, настрої зображуваної людини [128, с.62].

При конструюванні та реалізації освітнього процесу вчителів необхідна здатність виступати організатором, керівником, збудником дій та активності учнів, особлива робота по виявленню суб'єктивного досвіду кожного учня, проголошення пріоритетом учіння формування пізнавальних здібностей учнів

на основі оволодіння ними відповідними знаннями та уміннями [183, 218, 312]. Тому одним із важливих компонентів професійної підготовки вчителя виступають педагогічні вміння, рівень розвитку яких зумовлює ступінь майстерності педагогічної діяльності вчителя.

Проблемі формування педагогічних умінь присвячені роботи О.А. Абдуліної, Н.В. Воскресенської, Н.В. Кузьміної, А.І. Піскунова, В.О. Сластьоніна, А.І. Щербакова. Узагальнюючи досвід вчених, О.А.Остряньська у дослідженні, присвяченому формуванню комплексних педагогічних умінь майбутніх вчителів початкових класів, зазначає, що вся сукупність педагогічних умінь вчителя початкових класів включає: вміння навчальної взаємодії в пізнавальній діяльності з усіх предметів початкової школи; вміння виховної взаємодії з урочною та позаурочною діяльністю; вміння співробітництва з батьками учнів, з колегами, адміністрацією, громадськістю [200]. Серед виявлених дослідницею комплексних педагогічних вмінь, необхідних вчителю початкових класів, ми пропонуємо стосовно його підготовки до викладання образотворчого мистецтва віднести наступні: вміння складати конспект уроку, реалізовувати мету, здійснювати виховну роботу, вміння створювати атмосферу творчої взаємодії з учнями.

К.К. Платонов визначив п'ять етапів формування вмінь. Первинні вміння характеризуються усвідомленням мети дії, пошуком способів її виконання, що спираються на раніше здобуті знання і навички, дією методом проб і помилок. Недосконала діяльність характеризується наявністю знань про способи виконання дій і використання раніше набутих не специфічних для даної діяльності навичок. Окремі загальні вміння є окремими високорозвинутими, але вузькими вміннями, необхідними у різних видах діяльності, наприклад: вміння планувати свою діяльність, організаторські вміння. Для високо розвинутого вміння притаманними є творче використання знань і навичок даної діяльності з усвідомленням не тільки мети, але й мотивів вибору способу її досягнення. Для найвищого рівня - рівня майстерності - характерним є творче використання різноманітних вмінь [221].

В силу об'єктивних обставин (низького рівня довузівської підготовки з образотворчого мистецтва; обмеженості терміну, відведеного на формування вмінь з образотворчого мистецтва у процесі професійної підготовки; відсутності мотивації, щодо вдосконалення саме вмінь в даній галузі) вміння з образотворчого мистецтва (у розумінні техніки) у майбутніх вчителів початкових класів у своїй більшості досягти високих рівнів сформованості не можуть. Однак у галузі передачі образотворчого досвіду молодшим школярам вони можуть і повинні пройти шлях від первинних вмінь до майстерності.

У ряді дидактичних джерел [69, 82, 144, 194, 255, 274] зазначається, що освіта повинна закладати систему знань, які формуватимуться протягом усього життя та будуть використовуватись у подальшій навчальній та самостійній роботі як для формування світогляду, так і для практичного застосування.

Проблема відбору знань, на думку І.Я. Лернера, полягає у тому, щоб з науки відібрати такий мінімум знань, котрий, будучи стабільним, політехнічним, включаючим виховний аспект, у той самий час був би достатнім для їх подальшого поповнення [274, с.211]. Достатність обсягу знань автор розглядає як сукупність фактів та понять, представлених у змісті, які всебічно освітлюють питання, що вивчаються, та забезпечують розуміння основних рис того, що вивчається [69,с.217]. Необхідним І.Я. Лернер вважає той мінімум знань, який є достатнім для їх подальшого поповнення.

Вирішуючи проблеми відбору знань, М.О. Данилов вводить такі поняття, як: “провідні” знання (у значенні основні, обов’язкові) – ті, що складають ядро, сутність навчального предмета, та “допоміжні” знання, які служать начебто тільки доповненням до ведучих, але в той самий час є необхідною умовою засвоєння провідних знань та оперування ними” [69,с.290]. Важливою для нашого дослідження є думка І.Я. Лернера про те, що у тих навчальних дисциплінах, де провідним компонентом є, як у нас, формування ставлення, достатньо, якщо сукупність наукових знань у навчальній дисципліні буде представляти комплекс, необхідний для забезпечення основної функції [274, с.215].

У низці педагогічних джерел стосовно знань ми зустрічаємо вживання таких термінів як фундаментальні [218, 274], основні [274], інваріантні [248], базові [9, 27, 72]. “Під фундаментальними слід розуміти структурні одиниці наукового знання, які мають такий рівень узагальнення в них явищ дійсності, їх “відношень”, що всі інші варіанти цих одиниць знання є спеціальними випадками при певних обмеженнях параметрів вихідних структурних одиниць” [216,с.202]. Фундаментальні знання є базою, ядром, необхідним і достатнім мінімумом змісту, що має забезпечити формування загальної та професійної культури майбутнього вчителя, в тому числі його готовності до естетичного освоєння дійсності.

Л.О. Смірнова у своєму дослідженні принципів відбору навчального матеріалу у вищій школі наголошує на потребі встановлення оптимального обсягу достатньо стабільних фундаментальних знань, необхідних для розуміння і засвоєння тих галузей наук, що вивчаються, а також набуття відповідних умінь та навичок; виявлення основних напрямків, ідей та тенденцій розвитку відповідних галузей наук; висунення певних вимог до рівнів загального і наукового розвитку студентів, до їх світогляду і кругозору, що забезпечують творчий розвиток майбутніх спеціалістів [261].

Вживання в значенні "фундаментальний", "основний" терміну “базовий” ми спостерігаємо у педагогічних дослідженнях О.Є. Антонової та О.А. Дубасенюк.

О.Я. Савченко розглядає “базовий” як такий, що включає інваріант (ядро, що є стабільним і незмінним) і варіативну частину (оболонку, яка має порівняно швидко реагувати на запити суспільства і систематично оновлюватися і переглядатися) [248]. Інваріантами називають такі компоненти чи характеристики об’єктів, які залишаються незмінними при певних перетвореннях цих об’єктів [264, с.67]. Одним із інваріантів навчального матеріалу є його об’єктивний зміст.

Л.В. Бичкова використовує термін “базовий” стосовно художньо-педагогічної галузі. У змісті навчальної дисципліни автор виокремлює стабіль-

ну і варіативну частини. До стабільної частини належать основні теоретичні поняття, які вивчаються незалежно від професійної зорієнтованості навчального курсу. Варіативну частину складають знання, необхідні для використання з певною професійною метою. Ці знання разом із поняттями стабільної частини об'єднані автором під назвою “базові знання”. Визначення змісту базових знань може бути здійснене лише в результаті виявлення і систематизації всієї сукупності актуальних для вчителя знань у певній галузі, створення програми навчальної дисципліни [27, с.14]. Ми вважаємо правомірним вживання даної термінології і стосовно вмінь.

Таким чином, всю виявлену і систематизовану сукупність актуальних для вчителя знань та вмінь, необхідних для ефективного керівництва образотворчою діяльністю молодших школярів і достатніх для особистісного розвитку та зростання професіоналізму майбутніх педагогів ми визначаємо як **базові знання та вміння з образотворчого мистецтва**. До їх стабільної частини (інваріанта) нами віднесені знання та вміння, вироблені у професійній художній галузі, які стосуються процесів створення та розуміння художніх образів у живопису, графіці, скульптурі, декоративно-ужитковому мистецтві.

У реальній педагогічній дійсності важливим є не стільки загальний обсяг інформації, яким володіє вчитель, скільки його здатність адаптувати відповідні знання стосовно до педагогічних цілей, завдань, рівня підготовки слухачів, уміння зробити ці знання надбанням учня [251, с.191], тому до варіативної частини ми включаємо знання та вміння, необхідні для керівництва образотворчою діяльністю учнів та оцінки її результатів.

Враховуючи важливість підготовки вчителів початкових класів до керівництва образотворчою діяльністю молодших школярів та неузгодженість підходів щодо її змісту, виникає потреба проведення відбору, виявлення структури та уточнення обсягу базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва, як того мінімуму оволодіння яким, є необхідною умовою для особистісного та професійного становлення майбутніх учителів початкових класів.

Висновки до першого розділу

Ретроспективний аналіз історичних та мистецтвознавчих джерел, науково-методичної літератури з питань навчання образотворчого мистецтва дозволив встановити, наступне:

- художня педагогіка накопичила значний досвід професійної підготовки митців, вершиною якого можна вважати академічну систему навчання образотворчого мистецтва;
- педагогічною думкою здавна визнавалася роль образотворчого мистецтва у загальному розвитку та вихованні дитини. Визнання цієї ролі новітньою українською педагогікою підтверджується введенням дисципліни "Образотворче мистецтво" до базової частини типового навчального плану початкової загальноосвітньої школи;
- становлення образотворчого мистецтва як дисципліни загальноосвітньої школи відбувається під впливом досягнень у галузі професійної мистецької освіти.

Дослідження досвіду навчання образотворчого мистецтва майбутніх художників та учнів загальноосвітньої, зокрема початкової, школи дозволило виявити специфіку мети, та завдань спеціальної та загальної мистецької освіти.

Уроки образотворчого мистецтва у початковій школі традиційно здебільшого проводять учителі початкових класів. Сучасні програми цієї дисципліни вимагають від вчителя високого рівня професійних знань та вмінь у галузі образотворчого мистецтва. Від його компетентності значною мірою залежить успішність образотворчої діяльності молодших школярів. Аналіз світової і вітчизняної практики підготовки вчителів початкових класів до викладання образотворчого мистецтва спонукав до виявлення її змісту та дослідження його структури.

У відповідності до основних положень концепції змісту освіти (І.Я.Лернер) та змісту художньої освіти (Б.М.Неменський) було виявлено структурні компо-

ненти навчальної дисципліни "Образотворче мистецтво": знання та способи діяльності у галузі образотворчого мистецтва, досвід творчої діяльності та досвід емоційно-ціннісного ставлення до мистецтва та дійсності. Один з них забезпечує втілення провідної функції даної дисципліни - формування в учнів особистісно-ціннісного ставлення до мистецтва та дійсності (Б.М.Неменський, С.В.Коновець, Л.М.Любарська, М.І.Резниченко), інші виконують супровідну функцію. Встановлено, що основу реалізації мети навчальної дисципліни "Образотворче мистецтво" забезпечує формування знань вмінь та навичок з образотворчого мистецтва у процесі навчальної та творчої діяльності учнів.

Задоволення вимог, поставлених сучасністю перед учителем початкових класів, стосовно викладання образотворчого мистецтва можливе за умов оволодіння ним певного обсягу знань та вмінь у даній галузі, які б стали основою формування особистісного розвитку педагогів та їх професіоналізму.

Виявлену і систематизовану сукупність актуальних для вчителя початкових класів знань та вмінь, необхідних для ефективного керівництва образотворчою діяльністю молодших школярів і достатніх для особистісного розвитку та зростання професіоналізму майбутніх педагогів було виокремлено як базові знання та вміння з образотворчого мистецтва.

РОЗДІЛ 2. ЗМІСТ І КРИТЕРІЇ СФОРМОВАНОСТІ БАЗОВИХ ЗНАНЬ ТА ВМІНЬ З ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА

2.1. Структура і зміст базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва

Сучасні програми з образотворчого мистецтва для початкової школи вимагають від вчителя початкових класів певного обсягу професійних знань та вмінь. Для розробки ефективної методики формування базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва в майбутніх учителів початкових класів важливим є з'ясування їх структури та змісту.

Базові знання та вміння з образотворчого мистецтва ми розглядаємо як цілісну систему із взаємопов'язаними та взаємопідпорядкованими компонентами (інваріантом та варіативною частиною).

В якості інваріанта виділена така сукупність знань та вмінь з образотворчого мистецтва, яка є необхідною особистості для створення і для сприймання мистецького твору. Дану сукупність ми вважаємо **художнім** компонентом базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва.

З метою визначення змісту художнього компонента базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва був здійснений аналіз літератури з питань навчання образотворчого мистецтва на початкових етапах [18, 36, 122, 235, 280] та підготовки вчителів до викладання образотворчого мистецтва [4, 14, 57, 87, 103, 117, 118, 127, 181, 243]. За результатами проведеної роботи було з'ясовано, що стосовно знань та вмінь, якими повинні оволодіти учні, вживається термін "грамота".

Однак у різних авторів ми знаходимо різні варіанти його вживання: "професійна грамота" (Г.В.Беда), "грамота образотворчого мистецтва" (С.Л.Бучинський), "образотворча грамота" (М.А. Кириченко), "изобразительная грамота" (Г.В. Беда, В.С. Кузін), "художня грамота", "академічна художня грамота" (Б.М. Неменський).

Власне "грамота" це є "елементарні початкові відомості з якої-небудь галузі знання" [185, с.658]. "Професійна грамота" образотворчого мистецтва роз-

глядається Г.В. Бєдою як досвід художньої діяльності, що був накопичений попередніми поколіннями і закріплений у творах мистецтва, який лежить в основі початкового навчання будь-якого виду мистецтва [18, с.12]. Теоретичні питання образотворчої грамоти, зазначає автор, складають: основи лінійної та повітряної перспективи; закономірності світлотіні; прийоми роботи з кольоровими сполученнями; правила передачі на площині об'єму, матеріалу та простору; особливості створення гармонійного колірної строю картини [19, с.6].

Поняття "образотворча грамота", вживане у працях М.А. Кириченка [105], за змістом цілком відповідає терміну "изобразительная грамота", яким користується В.С. Кузін, і розглядається як "знання стосовно закономірностей конструктивної будови предметів, законів перспективи, світлотіні, кольорознавства, пластичної анатомії" [127, с.26].

Академічна послідовність оволодіння образотворчою грамотою, на думку автора, полягає у: малюванні з натури плоских предметів; зображенні геометричних тіл та гіпсових орнаментів; зображенні овочів, фруктів, квітів; зображенні пейзажу, інтер'єру та архітектурних споруд; зображенні тварин; зображенні людини; тематичному малюванні [127, с.75].

Власне зображення є відтворенням лінією, тоном, кольором зовнішнього, чуттєво сприйманого у предметах та явищах дійсності [87, с.18]. Можемо вважати, що образотворча грамота ґрунтується на зображальній властивості мистецтва, яка полягає у відображенні дійсності у формах, заснованих на подібності зображуваного із зображеним [289].

"Зображальність", як визначає це поняття О.П. Кодьєва, це є "відтворення засобами мистецтва зовнішнього чуттєво-конкретного вигляду явищ дійсності" [195, с.179]. Межею зображальності в мистецтві, з одного боку, є прагнення до максимальної точності зображення предмета, що іноді створює ілюзію його існування, з іншого – межа зображальності пролягає там, де спостерігається повна втрата подібності або навіть перехід до символу.

Таким чином, можна зробити висновок, що поняття "образотворча грамота" охоплює певний обсяг теоретичних знань, практичних умінь та навичок,

вироблених професійною художньою педагогікою, необхідних для відтворення дійсності, вона виявляється у свободі передачі зовнішнього видимого обліку предметів і явищ.

Теоретичні знання, репрезентовані у вигляді понять, та практичні вміння, що є необхідними для грамотного виконання зображення, були включені нами до змісту художнього компонента базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва. Зокрема, до них віднесені поняття, що узагальнюють знання та вміння щодо зображення простору: перспектива, лінія горизонту, точка сходу, кут зору; зображення форми предмета: пропорції, силует, контур; зображення об'єму на площині: конструкція, світлотінь, тон; стосовно відтворення кольору в зображенні: світлість, насиченість, колірний тон; стосовно композиційної побудови: ритм, симетрія, статика, динаміка, композиційний центр.

Б.М. Неменський для позначення досвіду в галузі образотворчого мистецтва, що ним має оволодіти учень, вживає поняття "художня грамота", яке стосується не лише відтворення дійсності, а й такої властивості мистецтва як вираження в творах ідей, переживань, настроїв шляхом організації певного матеріалу (фарби, глини, дерева та ін.) за принципами краси.

Фактично художня грамота є мовою мистецтва (в широкому розумінні), тим образним строем, завдяки якому художник виражає, а глядач сприймає зміст твору. Це не просто зображальні, конструктивні, декоративні засоби, але й їх система, структура і методи використання. Свою мову мають станкові мистецтва, архітектура, декоративно-ужиткові мистецтва, різні стилі, течії і навіть твори окремих представників окремих стилів, хоча в їх основі лежать одні й ті ж самі засоби графіки, живопису, скульптури, архітектури (лінія, пляма, форма, простір, колір, пропорції, ритм і т.ін.) [19, 29, 41, 89, 126, 181, 284].

У змісті освітньої галузі "Мистецтво", зокрема предмета "Візуальне мистецтво (образотворче)", виокремлені "основні навчальні елементи (лінія, форма, об'єм, простір, композиція, колір)", які вочевидь є основними елементами мови образотворчого мистецтва [67]. Їх прийнято називати "засобами впливу" на глядача, або "засобами втілення" ідей та задумів (П.О. Білецький); "засоба-

ми художньої мови" (О.П. Рудницька); "художніми засобами" (Н.М. Ковальчук); засобами "зображальної виразності" (О.В. Михайлюк); "зображально-виражальними засобами" (О.П. Кодьєва); "художньо-виразними засобами" образотворчого мистецтва (Л.В. Бабенко); "виразними засобами" (Л.В. Бабенко, Е.В. Белкіна, Л.М. Любарська, М.І. Резниченко); "засобами вираження" (С.В. Коновець, Л.М. Любарська, М.І. Резниченко) або "виражальними засобами" (С.В. Коновець).

Якщо говорити про таку властивість мови мистецтва як її здатність висловлювати "невимовні почуття" [29, с.4], тобто виражати їх за допомогою певних засобів, то, на нашу думку, доцільним буде застосовувати поняття "засіб вираження" або "виражальний засіб".

При визначенні змісту художнього компонента базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва ми вважаємо за необхідне звернутися саме до проблеми вираження в мистецтві. Адже митець за допомогою мови мистецтва у художній формі реалізує свій творчий задум, матеріалізує та уможлиблює фіксацію і передачу іншим людям змісту мистецького твору.

О.П. Рудницька органічну цілісність конкретного мистецького твору вбачає в його багат шаровій структурі у вигляді трьох рівнів: 1) матеріального, що є об'єктом безпосереднього почуттєвого сприйняття, 2) образно-сміслового, не репрезентованого у матеріальній структурі художнього твору, 3) ідейно-художнього, в якому реалізується світогляд творчого суб'єкта [246, с.52]. Об'єктом безпосереднього чуттєвого сприйняття виступає художня форма, або вираження [195, с.111]. Реалізація художньої форми, вибір способів зображення, засобів вираження та художніх прийомів залежить від особливостей об'єкта відтворення та характеру його суб'єктивного осмислення творцем, тобто від художнього змісту.

"Щоб зміст був розшифрований зазначає А.Я. Зісь,- у реципієнта повинен бути ключ до шифру той самий, що був і в художника" [80, с.175]. Розкриттю змісту служать виражальні засоби мистецтва, які, будучи йому підпорядкованими, набувають значення елементів художньої форми [80, с.212]. Форма у зо-

внішньому виявленні є відмежуванням однієї площини від іншої, водночас вона є вираженням внутрішнього змісту і засобом його опанування [100, с.49]. Змістовність форми – специфічна риса художнього відображення. Так, наприклад, внутрішнім змістом творчості маленької дитини може стати проста емоційна оцінка зображуваного персонажа або події як чогось радісного або сумного [126].

Б.М. Неменський вважає, що у загальноосвітній школі необхідно ознайомити дитину із способами створення форми, із мовою мистецтва, але обов'язково в єдності цієї форми зі змістом. Він вводить таке поняття, як "змістовна форма", тобто пов'язує форму із тим змістом, який цією формою виражається. Тому перед дитиною "мовні завдання повинні ставитися як завдання творчі (формування образу), як завдання смислові (вираження ставлення) [181, с.76].

У працях представників сучасної художньої педагогіки [14, 15, 118, 119, 181, 188] акцентується увага на вивченні засобів вираження кожного з видів образотворчого мистецтва за такими напрямками, як колір, форма, простір, композиція та вираженню як універсальній якості художнього твору.

Виявлені за результатами проведеного аналізу основні знання та вміння щодо засобів вираження образотворчого мистецтва, необхідних вчителю початкових класів, представлені у вигляді понять, які узагальнюють наступні напрямки: різновиди образотворчої діяльності: зображальна, декоративна, конструктивна; виражальні засоби різних видів образотворчого мистецтва: лінія, пляма, колір, форма, об'єм, фактура, декор; універсальні засоби вираження: композиція, ритм, світлотінь, форма.

Означена сукупність знань та вмінь стосується передусім форми мистецького твору. Водночас вона є тією основою, завдяки якій стає можливим як творення, так і сприйняття художнього образу та передача або усвідомлення змісту художнього твору, його цінності.

Вивчення художнього сприйняття спирається на спільні здобутки філософії, естетики, мистецтвознавства, соціології, психології, які становлять методологічні засади педагогічних досліджень, спрямованих на діагностування та ко-

рекцію індивідуального розвитку здатності особистості до опанування мистецьких творів.

Дана проблема цікавить нас стосовно формування в учителя початкових класів знань та вмінь щодо сприйняття художнього образу у творах образотворчого мистецтва. Художнє сприйняття, що відбувається у нерозривному взаємозв'язку художнього переживання і художнього мислення [246, 295], диференціюється на окремі складові, що дає змогу виділити ті способи дій, які необхідні для осягнення мистецтва і сприяють розрізненню, розумінню та оцінці змісту художньої інформації.

Зокрема, О.П. Рудницька виділяє три складові сприйняття твору мистецтва [246]. Перший пов'язаний із перцептивним розрізненням художньої інформації. В його основі лежать уміння виділяти окремі засоби вираження, стежити за їх змінами, об'єднувати в цілісність. Ці вміння, як вважає автор, слід формувати на основі досвіду спілкування реципієнта з жанрово-стильовими різновидами мистецтва. Друга складова – аналіз і розуміння твору мистецтва – пов'язана із освоєнням виразно-сміслових значень художньої інформації. Її характеризує вміння аналізувати художню мову, порівнювати конкретний твір із іншими явищами культури, використовувати дані про соціально-історичний фон розвитку того чи іншого виду мистецтва. Формування досвіду розуміння мистецтва, вважає О.П. Рудницька, підпорядковане художньо-естетичній освіченості реципієнта. Третя складова – інтерпретація художнього образу - передбачає співвідношення змісту мистецького твору зі спрямуванням ціннісних орієнтацій сприймаючого, з його індивідуальним життєвим і художнім досвідом, яке виявляється в особистісному ставленні реципієнта до побаченого, здатність до суб'єктивно-емоційної ідентифікації сенсорних вражень, наявність пошукової активності. Від художньо-естетичної ерудиції особистості, досвіду її творчої діяльності у галузі образотворчого мистецтва певною мірою залежатиме розвиток її ціннісних орієнтацій.

Таким чином, художній компонент базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва має включати знання про способи зображення та вміння викону-

вати зображення, знання про засоби вираження та вміння використовувати їх при створенні художнього образу, а також знання та вміння щодо застосування даного досвіду у процесі осягнення змісту художнього твору (таблиця 2.1).

Таблиця 2.1

Зміст художнього компонента базових знань та вмінь
з образотворчого мистецтва

№	Знання	Вміння	Основні поняття
1	ОСНОВИ ХУДОЖНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (СПРИЙМАННЯ)		
1.1	Структури художнього сприймання (ознайомлення, сприймання, та оцінювання)	Аналізувати твір мистецтва стосовно його форми та змісту, сприймати та оцінювати мистецький твір	Форма, зміст, сюжет, художній образ, естетичне ставлення, оцінка
1.2	З історії та теорії образотворчого мистецтва	Орієнтуватися у історичному та культурному полі образотворчого мистецтва, його стилях і напрямках	Історична періодизація, культурний регіон, епоха, стиль
2	ОСНОВИ ХУДОЖНЬОЇ (ПРАКТИЧНОЇ) ДІЯЛЬНОСТІ.		
2.1	Структури образотворчої практичної діяльності	Орієнтуватися у видовій та жанровій різноманітності мистецтва	Вид, жанр, техніки, матеріали образотворчого мистецтва
2.2	Основ зображення на площині	Зображувати на площині різноманітні об'єкти	Зображення, правила зображення, цілісність зображення
2.2.1	Правил зображення форми	Зображувати об'єкти простої та складної форми, плоскі та об'ємні	Контур, силует, пропорції, конструктивна побудова, масштаб
2.2.2	Правил передачі об'єму на площині	Відтворювати об'єм об'єктів на площині	Конструктивна побудова, світлотінь
2.2.3	Правил зображення простору	Відтворювати простір на площині	Перспектива, лінія горизонту, точка сходу.
2.2.4	Основних властивостей кольору	Використовувати властивості кольору в зображеннях	Колорит, гама, контраст, нюанс, тон, насиченість, світлість

Продовження таблиці 2.1

2.2.5	Основних положень композиції	Застосовувати в зображеннях основні композиційні прийоми	Ритм, симетрія, асиметрія, статика, динаміка, композиційний центр, домінанта
2.3	Основ зображення в об'ємі	Зображати в об'ємі різноманітні об'єкти	Об'ємне зображення, пластичність, силует, фактура, пропорції
2.4	Основ декоративної діяльності	Оздоблювати різноманітні об'єкти	Декорування, стилізація, орнамент
2.5	Основ конструктивної діяльності	Конструювати різноманітні об'єкти	Конструкція, деталь, масштаб, монтаж
2.6	Особливостей художньої мови образотворчого мистецтва	Використовувати виражальні засоби у процесі сприйняття та створення художнього образу	Виразність, виражальний засіб, вираження, образ
2.6.1	Виражальних засобів площинних мистецтв	Створювати художній образ засобами площинних мистецтв	Колір, лінія, пляма, штрих, крапка
2.6.2	Виражальних засобів декоративного мистецтва	Створювати художній образ засобами декоративного мистецтва	Мотив, ритм, колір, стилізація, спрощення, уподібнення, художня техніка
2.6.3	Виражальних засобів об'ємних мистецтв	Створювати художній образ засобами об'ємних мистецтв	Форма, об'єм, фактура, силует, ритм
2.6.4	Виражальних засобів просторових мистецтв	Створювати художній образ засобами просторових мистецтв	Конструктивність, масштабність, пропорції, тектоніка
2.6.5	Універсальних виражальних засобів	Створювати художній образ, застосовуючи виражальні засоби	Малюнок, композиція, манера, ритм, стиль, рівновага

До варіативної складової базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва ми відносимо ту їх сукупність, яка є необхідною педагогові для керівництва образотворчою діяльністю молодших школярів: навчання їх сприймати та створювати художній образ та оцінювати результати цієї діяльності. У подальшому вважаємо дану сукупність **педагогічним** компонентом базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва.

При визначенні змісту педагогічного компонента базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва ми звернулися до джерел з методики навчання образотворчого мистецтва [14, 36, 57, 105, 118, 119, 127, 181, 188], в яких знайшли відображення різноманітні погляди щодо викладання цієї дисципліни, змісту навчального матеріалу, форм і методів роботи у початкових класах, специфіки уроків образотворчого мистецтва.

Детально досліджуючи досвід образотворчої підготовки майбутніх вчителів (1.2), було виявлено період, упродовж якого її зміст залишався незмінним. Серед позитивних здобутків зазначеного періоду є теоретично обґрунтована методика передачі досвіду створення зображень у різних видах образотворчого мистецтва.

У межах даної методики образотворча діяльність молодших школярів пов'язувалася із навчанням їх способів зображення, які полягають у відтворенні оточуючої дійсності згідно правил професійного мистецтва [36, 105, 127]. Відповідно передбачалося, що майбутні педагоги навчатимуться організації малювання з натури, на теми оточуючого життя, ілюстрування, декоративного малювання та ознайомлення із творами образотворчого мистецтва.

При підготовці до проведення уроків малювання з натури увага спрямовувалась на визначення та передачу загального просторового положення, пропорцій, конструкції, кольору зображуваних об'єктів, у 3-ому класі - на вивчення з дітьми закономірностей перспективи, конструкції, світлотіні [127, с.304].

Стосовно кольору увага студентів акцентувалася на навчанні дітей визначати забарвлення зображуваних об'єктів (1 клас), ознайомленні їх із хроматичними та ахроматичними, холодними і теплими кольорами, а також колірним тоном (2 клас), розвиткові в учнів уміння бачити гармонійні поєднання кольорів, пізнанні різнобарв'я оточуючого світу (3 клас). Однак завдання, запропоновані для студентів, залишали поза увагою питання щодо виражальних можливостей кольору.

Організація малювання на теми та ілюстрування літературних творів, згідно даного підходу, вимагала від учителя вироблення в учнів уміння виразно

виконувати малюнки, а саме: у 1-ому класі передавати смисловий зв'язок між предметами, їх пропорції та колір; у 2-ому класі - узгоджувати у сюжетному малюнку форму, просторове положення, колір, передавати смисловий зв'язок між предметами та своє емоційне ставлення до сюжету; у 3-ому – вільно використовувати лінію горизонту, точку сходу, конструктивну побудову, колір різноманітних зображуваних об'єктів [127, с.309]. Зазначимо, що складність завдань, поставлених як перед учнями, так і перед учителем, не узгоджувалася із віковими можливостями молодших школярів.

У межах окресленого підходу передбачалося, що на уроках декоративного малювання майбутні учителі навчатимуть школярів складання узорів у колі, смузі, квадраті із декоративно перероблених форм рослинного та тваринного походження, виконуючи малюнок олівцем і завершуючи роботу акварельними фарбами [36, 105, 127, 243].

Підготовка студентів до ознайомлення учнів з використанням засобів художнього вираження традиційно передбачалася у межах бесід з образотворчого мистецтва на прикладах творчості видатних художників. Серед основних, стосовно опанування виражальної мови мистецтва, були висунуті наступні вимоги: у 1-ому класі – навчати дітей впізнавати зображені на картині предмети, явища, дії, висловлювати свою думку про картину (що і чому сподобалось); у 2-ому - визначати у творах мистецтва найбільш важливі особливості форми і змісту та виражати своє ставлення до твору (сподобалась картина чи ні, що сподобалось, які почуття викликає); у 3-ому класі - визначати відмінності у творах графіки, живопису, декоративно-прикладного мистецтва, мати уяву про особливості пейзажу, натюрморту, портрета, розповідати про зміст твору (основна думка художника, як вона виражена) [127, с.304-314].

С.Л. Бучинський до видів роботи з образотворчого мистецтва у школі включає також графічне мистецтво та художнє конструювання [36]. Однак автором викладені лише відомості щодо технології виконання гравюри та інших графічних технік, шрифту, графічного оформлення книги, оформлення стінгазети, безвідносно до методики організації цих робіт у початкових класах.

Вищезазначені знання та вміння, на нашу думку, необхідні вчителів для навчання молодших школярів правил зображення, та вони недостатні для оптимальної організації образотворчої діяльності учнів.

Для уточнення змісту педагогічного компонента базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва, якими мають оволодіти майбутні вчителі початкових класів, було проаналізовано сучасні видання, звернені до вчителів образотворчого мистецтва [181], вчителів, які викладають образотворче мистецтво у початкових класах [118], студентів – майбутніх вчителів початкових класів [14], а також нові програми з образотворчого мистецтва для початкових класів загальноосвітніх закладів [75, 188]. Як зазначалося вище (1.1), у даних джерелах зафіксовані зміни щодо мети завдань та змісту навчання образотворчого мистецтва у початкових класах.

Зокрема, Б.М. Неменським був запропонований такий підхід до розподілу навчального матеріалу з образотворчого мистецтва, в основу якого були покладені види художньої діяльності - зображувальної, декоративної та конструктивної [181]. Така модель поділу мистецтва, на думку автора, яку ми цілком поділяємо, допомагає учителям у введенні дитини до світу мистецтва, розкриттю специфіки його мови, особливостей національних форм та змін мистецьких течій. Реалізація ж дитячої діяльності на уроках образотворчого мистецтва вбачається автором і знаходить своє втілення у працях його послідовників, у двох напрямках: сприйманні дійсності та мистецтва та у практичній художній діяльності.

Особливої уваги заслуговує організація сприйняття дитиною творів мистецтва. Л.С. Виготський розглядає процеси сприйняття як "повторні і відтворені процеси творчості" [51, с.282] і наголошує, що навчати таким творчим процесам, як створення чи сприйняття можливо лише за умов навчання дитини техніки мистецтва у поєднанні із власною творчістю дитини та вихованням культури її художнього сприйняття [51, с.292].

Організація сприймання дійсності молодшими школярами передбачає формування у них вміння бачити, емоційно сприймати та усвідомлювати красу

різноманітних явищ і об'єктів діяльності та вміння висловлювати відносно них власні думки. Вивчення творів мистецтва молодшими школярами полягає у формуванні в учнів навичок сприймання та оцінки художнього образу, зокрема, формування уявлення про особливості образної мови різних видів образотворчого мистецтва, розуміння виражальних засобів у створенні художнього образу (певного стану, настрою, характеру тощо) твору мистецтва; розвитку вміння виражати своє ставлення та емоційне переживання до твору, який аналізується; формування знань та уявлень про мистецтво загалом та про життя і творчість художників зокрема; засвоєння спеціальних художніх термінів [188].

С.В. Коновець виділяє такі компоненти структури вивчення мистецьких творів у початковій школі, як ознайомлення, сприймання, оцінювання творів образотворчого мистецтва з метою їх естетичного опанування. "Ознайомлення спрямоване на задоволення пізнавально-інформативних потреб та формування у молодших школярів уявлень про місце та значення даного виду мистецтва у житті людини і суспільства, його вплив на розвиток загальної та естетичної культури особистості, особливості діяльності фахівців різних художніх професій, місце образотворчого мистецтва у структурі інших видів мистецтв" [118, с.40]. Основною метою сприймання та оцінювання мистецьких творів автор вважає "формування в учнів навичок пізнання твору образотворчого мистецтва як картини цілісності та гармонії оточуючого світу, відчуття його образної природи у єдності змісту та форми; орієнтування щодо його естетичної цінності" [118, с.40]. Ми цілком поділяємо дану точку зору.

Для учнів молодшого шкільного віку, відповідно до рівня їх психічного розвитку, основа спілкування з мистецтвом знаходиться у сфері практичної діяльності. Її нерозривний зв'язок із сприйняттям мистецтва сприяє формуванню цілісного усвідомлення молодшими школярами художніх явищ [181,с.236].

Змістом практичної діяльності, на думку Б.М. Неменського та А.А. Мелік-Пашаєва, повинні стати завдання, спрямовані на опанування художнього досвіду, розвиток образного мислення учнів та оволодіння ними засобами вираження (мови мистецтва) [181, с.71].

Вивчення мови мистецтва Б.М. Неменський розглядає як “навчання основам художньої грамоти, формування елементарних практичних навичок роботи у різних видах художньої діяльності (зображальної, декоративної, конструктивної)” [181, с.89-90].

Н.М. Сокольникова "навчання мови образотворчого, народного, декоративно-вжиткового мистецтва та дизайну, освоєння засобів художнього вираження пластичних мистецтв" вважає однією із педагогічних умов успішної організації уроків образотворчого мистецтва [263, с.296].

Послідовними, стосовно освоєння художньо-образної мови образотворчого мистецтва у процесі його сприймання та практичної діяльності, можна вважати нові програми з образотворчого мистецтва для початкових класів [75, 188], автори яких підходять до розподілу навчального матеріалу з образотворчого мистецтва з огляду на необхідність формування в учнів потреб і здібностей щодо продуктивної художньої творчості, вміння створювати виразний художній образ, оригінальну композицію мовою того чи іншого виду образотворчого мистецтва, оволодіння основами художньо-образної мови і виражальними можливостями художніх матеріалів та різних видів художніх технік. Це допоможе учням набувати свободи вираження у творчості, акцентує їх увагу на художньому образі як основі художньо-образного сприймання мистецтва і власної художньої діяльності [188, с.4].

Таким чином, до змісту педагогічного компонента базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва необхідно включити ті знання та вміння, які стосуються організації образотворчої діяльності молодших школярів за такими основними навчальними категоріями, як форма (силует, частина і ціле, пропорції, конструкція тощо), простір і об'єм, питання композиції та композиційна діяльність, колір. Майбутнім педагогам необхідні також знання та вміння щодо організації діяльності учнів у трьох аспектах художньо-творчого розвитку: реальному, декоративному, виражальному, які передбачають посилене створення художнього образу на основі передачі різноманітних якостей і властивостей форми, кольору, простору та композиції [188, с.6].

У процесі професійної підготовки до викладання образотворчого мистецтва майбутні учителі мають набути знань та вмінь не лише щодо змісту навчального матеріалу, але й принципів, форм, методів, прийомів організації художньої діяльності молодших школярів. Слід зазначити, що окреслені питання ґрунтовно розглядаються у низці посібників [14, 89, 118, 127, 181, 243, 263,], автори яких є представниками різноманітних підходів до навчання образотворчого мистецтва.

Зокрема, Б.М. Неменським та М.М. Ростовцевим висвітлені принципи навчання образотворчого мистецтва у початкових класах; С.В. Коновець та Н.М. Сокольнікова розглядають умови успішного навчання образотворчого мистецтва; питання щодо планування навчальної діяльності розглядаються у працях Л.В. Бабенка, С.В. Коновець, В.С. Кузіна, Б.М. Неменського, Н.М. Фоміної; методи та прийоми навчання образотворчого мистецтва висвітлюють С.В. Коновець, В.С. Кузін, Б.М. Неменський, Н.М. Сокольнікова. Зазначимо, що С.В. Коновець та Н.М. Сокольнікова зосереджують увагу на ігрових методах навчання, Б.М. Неменський та Н.М. Фоміна на переживанні, як основі навчання мистецтва. Однак у зазначених працях мало уваги приділяється питанням демонстрації прийомів роботи педагогом.

Ознайомлення майбутніх педагогів із різноманітними системами навчання образотворчого мистецтва допоможе їм орієнтуватися у розмаїтті форм, методів, прийомів навчання молодших школярів, обирати оптимальний шлях організації образотворчої діяльності учнів, її планування, здійснення та оцінювання.

Проблема підготовки вчителів до оцінювання дитячої образотворчої "продукції" є однією із малодосліджених. При оцінюванні учнівських робіт частина дослідників пропонує звертати увагу на композицію, правильність визначення лінії горизонту та точки сходу, ступінь перспективного скорочення площин, правильність передачі пропорцій об'єкта зображення, виявлення геометричної основи будови малюнка, передачу конструктивної будови предметів зображення. Оцінка також залежить від правильності передачі кольору на-

тури, об'єму зображуваних предметів за допомогою світлотіні, повітряної перспективи і перспективного скорочення форми у просторі [36,с.13].

При оцінюванні декоративних малюнків рекомендується крім їх композиційного вирішення, брати до уваги вміння переробляти реальні форми рослинного і тваринного світу, їх реальний колір у декоративний та вміння використовувати ритм і симетрію. Фактично невизначеними є критерії щодо оцінювання конструктивної діяльності учнів.

Погляди щодо оцінювання дитячих робіт, з точки зору діючої методики навчання образотворчого мистецтва, базуються на врахуванні знань та навичок, які стосуються грамотного зображення, тобто чітких правил, виконання яких зафіксоване і піддається перевірці. Однак поза увагою залишається той стан дитини, що не підлягає прямому навчінню, який психологи називають творчою активністю, при якому відбувається реалізація потенційних можливостей дитини від задуму до його втілення у живописній, скульптурній чи іншій образотворчій роботі.

І.П. Глинська рекомендує, перш за все, відзначати ті дитячі роботи, у яких проявляється активне творче начало маленьких авторів. Хоча і наголошує на необхідності враховувати вимоги щодо засвоєння певного навчального матеріалу, такі, як розміщення навчального малюнка на площині паперу, врахування пропорцій аркуша паперу та величини зображення, створення урівноваженості між вільними плямами аркуша та зображенням. Автор також звертає увагу вчителів на необхідність врахування індивідуальних та вікових особливостей дітей, наголошує, що при оцінюванні творчих завдань основним критерієм повинна виступати образна виразність [57, с47-53], з чим ми цілком погоджуємося.

Сучасні погляди на оцінювання образотворчої діяльності молодших школярів у відповідності до Державного стандарту початкової загальної освіти у галузі "Мистецтво" відображені у "Критеріях оцінювання навчальних досягнень учнів початкової школи" [121, 124]. Як зазначається у даному документі, особливістю системи оцінювання досягнень учнів з дисциплін художньо-естетичного циклу є її багатофункціональність, зумовлена багатоконпонентні-

стю змісту мистецької освіти, спрямованої на цілісне формування художньо-естетичної культури учнів.

Передбачається, що об'єктами перевірки та оцінювання у процесі вивчення образотворчого мистецтва молодшими школярами мають стати: здатність сприймати і розуміти твори мистецтва, аналізувати їх художньо-образний зміст (висловлювати власне естетичне ставлення); вміння і навички практичної художньої діяльності, досвід самостійної та творчої діяльності; обізнаність у сфері мистецтва – елементарні знання та уявлення про мистецтво, його основні види та жанри, розуміння художньо-естетичних понять та свідоме користування відповідною термінологією, уявлення про творчість відомих митців; загальна естетична компетентність, художньо-образне мислення учнів як інтегрований результат навчання, виховання і розвитку [124].

При оцінюванні навчальних досягнень учнів рекомендується також враховувати стимулюючо-мотиваційну функцію оцінювання, позитивно ставитися до кожного учня, приділяти однакову увагу як результатам сприймання творів мистецтва, так і перевірці практичних умінь і навичок [124]. Однак залишаються невизначеними механізми формування оцінної діяльності вчителя щодо результатів дитячої образотворчої діяльності.

Зазначимо, що розв'язання проблем, пов'язаних із організацією дитячої образотворчої діяльності та оцінюванням її результатів, залежить від обізнаності вчителів із віковими та психологічними особливостями образотворчої діяльності молодших школярів. Зокрема, Л.В. Бабенко, С.В. Коновець, розглядають такі аспекти цієї проблеми, як періодизація дитячої образотворчої діяльності, особливості психофізіологічного розвитку дітей, їх можливостей у образотворчій діяльності та формування у майбутніх педагогів розуміння естетичних якостей дитячої художньої творчості.

Ми вважаємо, що підготовка студентів до оцінювання результатів образотворчої діяльності молодших школярів повинна орієнтуватися на певні закономірності художньої грамоти, з урахуванням художньо-естетичних та худож-

ньо-виразних якостей дитячих робіт, вікових та індивідуальних особливостей маленьких авторів, відповідності виконаної роботи навчальному завданню.

Особливою рисою дитячого малювання є притаманні йому зміни, пов'язані із віковими особливостями дитини. У своєму розвитку малювання проходить ряд етапів. Перші “малюнки” з'являються у результаті прояву дитиною пошукової активності, вони є випадково залишеними конфігураціями різноманітного характеру отриманими у процесі елементарних дій з предметами та спілкування з дорослими. Як зазначає В.А.Роменець, “об'єктивно образотворчого моменту тут ще немає” [240, с.48]. Виявлена можливість утворення різноманітних штрихів, плям та заповнення ними простору аркуша веде до цілеспрямованого повторення випадково отриманих конфігурацій або зразка, показаного дорослим. В.С.Мухіна цей період називає дозображальною стадією дитячого малювання [177].

Наступним кроком у образотворчій діяльності дитини є встановлення зв'язку між елементами зображення та їх значенням. Дифузний характер зображальних побудов співвідноситься з уявленнями дитини про зображувані предмети і коригується нею у ході такого співвідношення. Власне на цьому етапі відбувається перехід малювання у зображальну діяльність.

Надалі дитина у своїх малюнках відтворюватиме оточуючий її світ, поступово засвоюватиме та вдосконалюватиме власне зображальні форми. Зображальній діяльності притаманні певні елементи художньої творчості, що характеризується створенням та втіленням замислу, в якому не тільки представлено певний зміст, але й використані зображальні засоби, які дозволяють передати цей зміст з максимальною виразністю [16, 23, 177, 240]. Коли ж з'являється відносна правильність, пропорційність, достатня міра деталізації, а в цілому – реалістична копія, малюнок втрачає свої типово дитячі риси [240, с.48-57].

У радянській психологічній науці (Л.С.Виготський, М.М.Волков, Є.І.Ігнат'єв, В.С.Мухіна) природа дитячого малювання пояснюється з точки зору теорії психічного розвитку дитини, який є результатом її активної діяльності як особистості.

Досліджуючи специфіку образотворчої діяльності молодших школярів, ми погоджуємося з думками В.С.Мухіної, яка розглядає розвиток дитячого малювання як процес засвоєння одного з видів знакової діяльності, в якому виражені особливості зорового сприйняття і уявлення дитини, її рухового розвитку, мислення і ставлення до дійсності. Автор зазначає, що дитячий малюнок орієнтований на відтворення дійсності, тому передусім йому властива зображальна функція [177, с.56].

У процесі розвитку дитячого малювання притаманна дітям тенденція до закріплення звичних графічних образів стикається з тенденцією перетворення цих образів у застигли шаблони, які відповідають елементарним вимогам зображення і знаходять визнання у оточуючих. Від того, яка з даних тенденцій буде переважати, залежить доля дитячого малювання, що у свою чергу визначається особливостями навчання. Навчання, що спирається на копіювання готових зразків, сприяє утворенню шаблонів. Навчання, спрямоване на вдосконалення засобів передачі властивостей об'єкта у зображенні, знімає шаблони і вдосконалює графічну форму малюнків [166, с.134]. Даній точці зору цілком відповідає підхід до навчання дітей образотворчого мистецтва, орієнтований на правильне, адекватне відтворення дійсності.

Слід звернути увагу на здобутки філософських, естетичних, психологічних теорій кінця XIX – початку XX століття (Р. Арнхейм, Г. Кершенштейнер, Ж. Лекан, Ж. Люке, В. Стерн, Ф. Уайт) щодо причин, які зумовлюють специфіку малювання на різних етапах дитинства. Зокрема, прибічники теорії біогенетики (Г.Кершенштейнер) вбачали у відображенні дитиною в малюнках її знань; представники гештальтпсихології (Р. Арнхейм, В. Келер, К. Коффка) стверджували, що у дитячих малюнках втілюються зорові враження; послідовники З. Фрейда доводили, що причини змін образотворчої діяльності дитини знаходяться у сфері її відчуттів [177].

У пошуках природного і соціального в началах дитячої творчості дослідники намагалися знайти шляхи реальної допомоги дитині (Б. Дюборгель, Г. Рід). Відповідно у педагогіці образотворчого мистецтва країн Заходу знайш-

ли своє місце ряд концепцій керівництва процесами дитячої образотворчості, виявами яких стали як теорія вільного виховання і невтручання у процес дитячої творчості, так й ідеї про першочерговість практичної діяльності, яка організована і керована дорослими [134, 145, 177].

Розглядаючи мистецтво з позицій “вираження предметної сутності явищ світу, які осмислені у художній формі” [195], ми вбачаємо у потягу дитини до малювання не тільки необхідність у зображенні предметів та оточуючої дійсності, але й пошук, нехай і підсвідомий, можливості вираження своїх думок, переживань, уявлень різноманітними художніми засобами. Дитячі малюнки передусім вражають своєю безпосередністю та виразністю. Ці якості, які є наслідком переживань, пов’язаних прямо чи асоціативно із зображуваним об’єктом, втілюються через сукупність зображувальних засобів, притаманних індивідуальності дитини її образотворчому досвідові [87,с.23].

В.В. Колокольников стверджує, що поняття “виразність” стосовно дитячого малюнка не можна розглядати ізольовано від поняття “грамотність”, тобто правильність передачі форми, пропорцій, закономірностей спостережуваної перспективи (на рівні допустимих, висунутих перед дітьми даного віку, вимог)” [87,с.23].

Існує й інша точка зору, яку ми цілком поділяємо. В.С. Щербаков виразність у дитячій творчості визначає як самостійну якість, незалежну від навченості дитини чи грамотності її зображення. Виразність і грамотність, на думку автора, перебувають у постійному конфлікті між собою, адже грамотність у зображенні прагне до виключення суб’єктивності. Завдання педагога В.С.Щербаков вбачає у розвиткові виразності у дитячому зображенні [303, с.62-63]. Виразність як якість, що притаманна дитячим малюнкам, на нашу думку, забезпечується завдяки сміливому і безпосередньому застосуванню дитиною засобів вираження: ліній, плям, кольору, композиції.

Виразальна функція дитячого малювання у дослідженнях І.П. Глінської, В.В. Колокольникова, В.С. Мухіної розглядається опосередковано, через застосування дитиною засобів вираження. До них автори відносять лінію, колір,

орнаментальні графічні чи живописні побудови [177]. Кольору надаються переваги як такому, що забезпечує зв'язок із емоційним ставленням дитини до зображуваного [87,с.92]. Його використання впливає на розвиток її сприйняття та естетичних почуттів [176, с.135].

Зумовленість вибору дитиною тих чи інших засобів вираження пояснюється природною схильністю, властивою людині, на користь одного з них. Одним притаманне відчуття різноманітних кольорових градацій з відносно обмеженим розумінням світлотіні, іншим - навпаки - слабе розуміння кольору, а іноді й відсутність будь-якого його відчуття, водночас з чудовим малюнком щільних форм [25,с.13]. К. Віркунен констатує, що 60% учнів вибирають колір, що відповідає їх темпераменту: холерики надають перевагу червоному, меланхоліки – синьому, флегматики – зеленому, сангвініки тяжіють до жовтого [42]. У роботах, присвячених дитячій творчості (Н.А. Ветлугіна, І.П.Г лінська, В.В. Колокольников, В.С. Мухіна), зазначається, що “одні діти схильні використовувати ритм штрихів, плям, лінійний контур, інші тяжіють до живописного відображення явищ дійсності” [179,с.67]. І.П. Глінська виділяє ще й третій, змішаний, тип, у представників якого рівною мірою виражені і живописні, і графічні здібності [57,с.7]. Характеризуючи особливості використання кольору молодшими школярами, дослідники визнають його безпосередній зв'язок із емоційними переживаннями юних авторів.

В.С. Мухіна стверджує, що на перших етапах оперування кольором діти застосовують його для розфарбування предмета, причому не обов'язково дотримуються відповідності натурі. У ході розвитку дитячого предметного малювання поступово посилюється тенденція до “вифарбовування” зображуваного предмета згідно його дійсного кольору. Колір поступово починає виступати для дитини як еталонний для певних груп предметів і служить для використання в якості їх обов'язкової ознаки. У результаті чого малювання для дитини стає не стільки художньою діяльністю, скільки своєрідною формою пізнання дійсності. Крім того, застосування еталонних кольорів, віднесених до певних реальних предметів, несе загрозу засвоєння своєрідних кольорових

штампів [177, с.202-217]. Отже, виявляється, що тільки на початковому етапі дитині властиве використання кольору як виражального засобу. В подальшому ж вбачається тенденція до встановлення нею відповідності між забарвленням зображуваного та самим зображенням, прагненням відтворити його у малюнку.

Хоча у дослідженні В.С. Мухіної наголошується, що за допомогою кольору діти виражають своє ставлення до власного малюнка [176,с.135], однак у початкових класах передбачається навчання молодших школярів правильного, грамотного використання кольору при зображенні предметів. Відповідно зорієнтована і підготовка майбутніх педагогів [127].

У джерелах, які присвячені вивченню дитячої творчості [59, 87, 290], у експериментальних дослідженнях останніх десятиліть [164, 181, 223, 284], працях сучасних авторів [24, 25, 26, 39, 118, 119, 188] наголошується на необхідності навчання дитини користуватися виражальними засобами мистецтва. Адже у вираженні закладена можливість формування ставлення дитини через власну практичну діяльність до художньої культури в цілому.

Як зазначає Н.М. Фоміна, дитячий малюнок заключає у собі естетичне ставлення автора, його особистісний вибір, відображає індивідуальні особливості творчого розвитку автора у конкретно-історичному часі, доводить, що не існує єдиних норм художнього розвитку. Тому вищим критерієм оцінки дитячого малюнка дослідник вважає ступінь вираження в ньому естетичного ставлення до світу [284, с.5.].

Таким чином, дитяче малювання можна вважати цілісним інтегрованим явищем, у якому сконцентровані такі важливі функції, як пізнання оточуючої дійсності та відтворення її шляхом зображення (В.С. Мухіна, В.А. Роменець, В.С. Щербаков), вираження естетичного ставлення до дійсності (О.О. Мелік-Пашаєв, Ю.В. Полуянов, Н.М. Фоміна), а також гра та спілкування (В.А. Роменець). Та, передусім, малювання – це активна практична діяльність. Молодших школярів приваблює не тільки результат цієї діяльності, але й сам її процес, який варто розглядати як основу навчання естетичного сприймання, оцінювання та художнього перетворення світу [43, с.18].

Визнання за пріоритетну однієї із функцій образотворчої діяльності молодших школярів призвело до становлення у художній педагогіці та психології відповідних напрямків навчання дітей образотворчого мистецтва, які окреслив Ю.В. Полуянов [223].

Як зазначалося вище, підхід орієнтований на зображувальну основу дитячої образотворчої діяльності (М.А. Кириченко, В.С. Кузін, М.М. Ростовцев), головним завданням проголошував підготовку майбутніх вчителів до навчання молодших школярів грамоти зображення – вміння правильно відтворювати у малюнках предмети і явища оточуючого життя, їх зовнішній вигляд. Зміст і методика навчання у цьому випадку будувалися за зразком початкових етапів професійного навчання образотворчого мистецтва з нормованими критеріями оцінки, тобто коли “правильне” зображення завжди можна відрізнити від “неправильного”.

Для іншого напрямку характерним є створення умов до пробудження творчого самовираження дітей, яке забезпечує розвиток дитячої фантазії і, як результат, малюнки високохудожньої якості. Цей напрямок, витоки якого знаходяться у межах теорії вільного виховання (А.В. Бакушинський), знайшов своє втілення у практиці студійної та гурткової роботи (С.Д. Левін, Ю.В. Максимов, В.Н. Полуніна) і не є притаманним для загальноосвітньої школи. Ми вважаємо, що у практиці підготовки вчителів початкових класів до викладання образотворчого мистецтва даний досвід повинен знайти своє відображення.

Третій напрямок, що пріоритетним проголошує формування у дитини ціннісного ставлення до дійсності, у межах якого відбувається розвиток у дітей здібності створювати образи, керуючись принципом краси, обраний сучасною школою і повинен знайти своє відображення у практиці підготовки вчителів початкових класів.

На основі проведеного аналізу вдалося з'ясувати, що варіативна частина базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва (педагогічний компонент), утворює таку їх сукупність, яка охоплює теорію і методику навчання образот-

ворчого мистецтва молодших школярів та особливості образотворчої діяльності учнів. Зазначені знання та вміння було репрезентовано у вигляді основних понять (таблиця 2.2).

Таблиця 2.2

Зміст педагогічного компонента базових знань та вмінь
з образотворчого мистецтва

№	Знання	Вміння	Поняття
1	ТЕОРІЯ НАВЧАННЯ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА		
1.1	Дидактичних основ навчання образотворчого мистецтва у загальноосвітній школі	Планувати навчальну діяльність молодших школярів з образотворчого мистецтва	Зміст, мета, завдання, структура навчального матеріалу, принципи, форми, методи та прийоми навчання
2	ОРГАНІЗАЦІЯ ДИТЯЧОЇ ОБРАЗОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ		
2.1	Вікових та психологічних особливостей дитячої образотворчої діяльності	Виявляти індивідуальні особливості дітей та прогнозувати їх розвиток у процесі образотворчої діяльності	Періодизація дитячої образотворчої діяльності, характеристика основних етапів дитячої образотворчої діяльності
2.2	Особливостей сприймання та практичної діяльності молодших школярів	Виявляти особливості сприймання та відтворення дійсності в зображеннях; організувати навчання з урахуванням розвитку кожної дитини	Типові риси та особливості зображень у дитячих малюнках, виразність художніх образів, структура вивчення творів мистецтва
2.3	Норм оцінювання дитячої образотворчої діяльності	Виявляти виразність художнього образу, створеного маленьким автором; враховувати специфіку відтворення дійсності дитиною відповідно до її розвитку	Вимоги до дитячої образотворчої діяльності, критерії оцінювання навчальних досягнень учнів, види оцінювання образотворчої діяльності молодших школярів

Спираючись на думки педагогів-практиків Росії (А.А. Мелік-Пашаєв, Б.М. Неменський, Н.М. Сокольнікова, Н.Н. Фоміна) та наших співвітчизників (Е.В. Белкіна, Л.М. Любарська, С.В. Коновець, М.І. Резниченко) про першочерговість створення для молодших школярів умов для їх художнього та естетичного розвитку, ми приходимо до висновку, що засвоєння базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва майбутніми вчителями початкових класів має стати основою результативності їх майбутньої професійної діяльності.

Наступний крок нашого дослідження полягатиме у вивченні дійсного стану сформованості базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва у майбутніх вчителів початкових класів.

2.2. Стан сформованості базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва в майбутніх учителів початкових класів

Мета наступного етапу дослідження полягала у з'ясуванні стану сформованості базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва в майбутніх учителів початкових класів – студентів вищих закладів освіти та вчителів початкових класів загальноосвітніх навчальних закладів.

У зв'язку з цим було проведено констатуючу експериментальну роботу, до якої було залучено 432 особи. Серед них 315 осіб - студенти денного та заочного відділень випускних курсів Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г.Короленка (240 студентів) та Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка (75 студентів), 117 осіб - вчителі початкових класів, слухачі Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені М.В.Остроградського.

Під час констатуючого етапу дослідження передбачалося послідовно вирішити такі завдання:

1. Визначити критерії та розробити рівневу модель сформованості базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва.

2. З'ясувати дійсний стан сформованості базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва в майбутніх учителів та вчителів початкових класів.

3. Узагальнити отримані у процесі констатуючої роботи факти з метою виявлення об'єктивних можливостей щодо ефективного формування базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва в майбутніх учителів початкових класів.

При визначенні критеріїв базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва ми спиралися на положення про те, що освіченість особистості передбачає її рінобічний розвиток і є результатом реалізації багатоаспектного змісту освіти, складовими якої є пізнавальний, практичний та емоційний досвід, що набувається у процесі навчання і виховання [123, 246].

Пізнавальний досвід охоплює систему знань, що містять поняття, терміни, факти повсякденного буття, наукові теорії, усталені у суспільстві норми ставлення до різних явищ життя, він забезпечує формування у свідомості особистості загальної картини світу. Практичний досвід передбачає засвоєння вмінь і навичок: загальних для всіх навчальних предметів і специфічних, котрі є основою тих чи інших конкретних видів діяльності, в тому числі й художньої. Емоційний досвід уособлює оцінне ставлення до явищ навколишнього світу, діяльності людей і характеризується культурою почуттів особистості, він є основою формування цінностей, ідеалів, а у кінцевому результаті і світогляду особистості як узагальненого критерію освіченості [246, с.19].

З метою з'ясування пізнавального, діяльнісного і ціннісного досвіду майбутніх учителів початкових класів у царині образотворчого мистецтва та методики його навчання було розроблено структуру базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва (таблиця 2.3), введено такі критерії досліджуваного явища: пізнавальний, діяльнісний і оцінний, спільні для художнього і педагогічного компонентів.

Пізнавальний критерій допомагає визначити ступінь теоретичної підготовки майбутніх педагогів, обсяг набутих ними знань та вмінь з образотворчого мистецтва та методики його навчання.

Таблиця 2.3

Структура базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва

Базові знання та вміння з образотворчого мистецтва		
Критерії	Компоненти	Показники
Пізнавальний	Художній	Усвідомлення змісту основних понять образотворчого мистецтва
		Володіння термінологією образотворчого мистецтва
	Педагогічний	Усвідомлення змісту основних понять методики навчання образотворчого мистецтва молодших школярів
		Володіння прийомами планування навчальної діяльності з образотворчого мистецтва у початкових класах
Діяльнісний	Художній	Володіння основами образотворчої грамоти
		Володіння засобами художнього вираження
	Педагогічний	Володіння прийомами керування образотворчою діяльністю молодших школярів
Оцінний	Художній	Глибина сприймання художньо-образної мови образотворчого мистецтва
	Педагогічний	Усвідомлення естетичної цінності продуктів образотворчої діяльності учнів початкових класів
		Сформованість критеріальної системи оцінки результатів образотворчої діяльності молодших школярів

Зміст художнього компонента за зазначеним критерієм складають: знання теоретичних основ образотворчого мистецтва, які стосуються змісту і форми мистецького твору, видової та жанрової різноманітності образотворчого мистецтва, відомостей з історії та теорії образотворчого мистецтва; вміння використовувати термінологічний апарат образотворчого мистецтва, систематизувати, класифікувати, виділяти головне у змісті художньої інформації. Педагогічний компонент складають: знання змісту навчального матеріалу з образотворчого мистецтва, мети, завдань, методів, прийомів та форм організації навчальної діяльності молодших школярів даної дисципліни; вміння планувати навчальну роботу з образотворчого мистецтва, моделювати урок, орієнтуватися у різноманітних джерелах з організації образотворчої діяльності молодших школярів (програмний матеріал, методичні посібники, підручники), поповнювати інформацію в даній сфері.

Перевірити стан сформованості базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва за пізнавальним критерієм дозволяють такі показники:

1. Усвідомлення змісту основних понять образотворчого мистецтва та методики його навчання молодших школярів.
2. Володіння термінологією образотворчого мистецтва.
3. Володіння приемами планування навчальної діяльності з образотворчого мистецтва.

Діяльнісний критерій відображає ступінь володіння знаннями та вміннями щодо способів створення художнього образу, здатність до самостійної образотворчої діяльності, а також ступінь підготовки майбутніх педагогів до організації сприймання дійсності і творів мистецтва учнями початкових класів та керування практичною діяльністю молодших школярів на уроках образотворчого мистецтва.

Зміст художнього компонента за зазначеним критерієм складають: знання особливостей художньої мови образотворчого мистецтва (правил зображення у реалістичній, декоративній, асоціативно-виражальній манері, специфіки засобів вираження різних видів образотворчого мистецтва та виражальних можли-

востей художніх технік і матеріалів); вміння щодо грамотного виконання зображення, створення виразного художнього образу у власних практичних роботах. Педагогічний компонент представлений: знаннями про специфіку образотворчої діяльності учнів початкових класів, їх можливості щодо художньо-творчої роботи, прийоми керування навчальною діяльністю учнів початкових класів на уроках образотворчого мистецтва.

Перевірити стан сформованості базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва за діяльнісним критерієм дозволяють такі показники:

1. Володіння грамотою зображення та засобами художнього вираження.
2. Усвідомлення вікових та психологічних особливостей образотворчої діяльності молодших школярів.
3. Володіння прийомами керування образотворчою діяльністю молодших школярів

Оцінний критерій дозволяє виявити рівень здатності майбутніх педагогів до естетичної оцінки мистецьких явищ, розвиненість у них естетичних почуттів, наявність потреби у спілкуванні з образотворчим мистецтвом, дає змогу з'ясувати ступінь сформованості у студентів здатності сприймання естетичних якостей дитячої художньої творчості, вміння оцінювати результати дитячої художньої діяльності.

Зміст художнього компонента за зазначеним критерієм складають: знання художньо-образної мови образотворчого мистецтва, орієнтація щодо естетичної цінності художнього твору; вміння сприймати та оцінювати твори мистецтва, емоційно відгукуватися на прояви естетичного в мистецтві та дійсності, висловлювати оцінні судження, виявляти власні почуття та особисте ставлення до творів мистецтва. Зміст педагогічного компонента представляють: знання специфіки опанування молодшими школярами змісту мистецьких творів, усвідомлення естетичних якостей результатів дитячої художньої творчості, знання критеріїв оцінювання дитячої образотворчої діяльності; вміння сприймати і оцінювати результати образотворчої діяльності молодших школярів, вербалізувати власні почуття та особистісне ставлення до дитячих малюнків.

Перевірити стан сформованості базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва за оцінним критерієм дозволяють такі показники:

1. Глибина сприймання художньо-образної мови мистецьких творів.
2. Усвідомлення естетичної цінності продуктів дитячої образотворчої діяльності.
3. Сформованість критеріальної системи оцінки результатів дитячої образотворчої діяльності.

За кожним із зазначених критеріїв художнього та педагогічного компонентів базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва було визначено та досліджено рівні їх сформованості (високий, достатній, низький).

Низький рівень базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва за *пізнавальним критерієм* характеризують: несформованість або неправильне тлумачення основних понять образотворчого мистецтва та методики навчання цієї дисципліни молодших школярів; допущення помилок у виділенні суттєвих ознак певного поняття; невикористання мистецької термінології або невпевненість у її вживанні; слабка орієнтація у змісті навчального матеріалу з образотворчого мистецтва; обмеженість у виборі цілей, методів, прийомів і форм організації навчальної діяльності молодших школярів з образотворчого мистецтва; репродуктивний підхід до моделювання уроку.

За *діяльним критерієм*: емоційна невиразність та естетична непривабливість власних малюнків; схематичність та примітивність зображень; недосконалість технічних навичок; фрагментарність знань щодо вікових та психологічних особливостей образотворчої діяльності молодших школярів; організація навчальної діяльності учнів з орієнтацією на відтворення в їхніх роботах подібності до зображуваного; обмеженість у виборі технік та матеріалів, які пропонуються учням для створення художнього образу; критичне ставлення до можливості дітей відтворювати дійсність у зображеннях.

За *оцінним критерієм*: відсутність орієнтації щодо естетичної цінності художніх творів та несформованість особистісного ставлення до дитячої худож-

ньої творчості; сюжетно-описовий характер суджень щодо творів образотворчого мистецтва; несформованість критеріальної шкали оцінки навчальних досягнень учнів з образотворчого мистецтва, сприймання та оцінювання дитячих малюнків без урахування їх естетичних якостей.

Достатній рівень базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва характеризують *за пізнавальним критерієм*: розуміння змісту основних понять образотворчого мистецтва та методики його навчання; незначні помилки у виділенні суттєвих ознак певного поняття; використання лише найбільш поширеної термінології образотворчого мистецтва у власних висловлюваннях; орієнтація щодо змісту навчального матеріалу з образотворчого мистецтва, мети та завдань навчання даної дисципліни у початкових класах; відносна самостійність у виборі методів і прийомів організації навчальної діяльності молодших школярів з образотворчого мистецтва; свідомий підхід до моделювання уроку образотворчого мистецтва.

За діяльнісним критерієм: використання виражальних можливостей художніх технік та матеріалів у створенні художнього образу; допущення незначних помилок у виконанні зображення; незначна технічна недовершеність практичної роботи; знання вікових та психологічних особливостей образотворчої діяльності молодших школярів; орієнтація на вивчення художньої мови образотворчого мистецтва та виявлення смислу мистецьких творів у процесі організації їх сприймання учнями; організація практичної роботи учнів з орієнтацією на створення ними художнього образу; відносна свобода у виборі технік та матеріалів, які пропонуються учням для роботи; оптимістичне ставлення до можливості дітей відтворювати дійсність у зображеннях.

За оцінним критерієм: розуміння естетичної цінності мистецьких явищ; обмеженість у виявленні особистісного ставлення та оцінних суджень щодо мистецьких творів та до результатів дитячої художньої творчості; оцінювання навчальних досягнень молодших школярів згідно до відповідних критеріїв.

Високий рівень базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва *за пізнавальним критерієм* характеризують такі показники: володіння основними по-

няттями образотворчого мистецтва та керівництва образотворчою діяльністю молодших школярів, уміння виділяти їх суттєві ознаки; вільне та грамотне використання образотворчої термінології при вираженні власних думок і почуттів, викликаних переглядом твору мистецтва; ґрунтовність знань щодо змісту, мети, завдань навчання образотворчого мистецтва у початкових класах; вільне оперування методами, прийомами та формами організації навчальної діяльності молодших школярів з образотворчого мистецтва; творчий підхід до моделювання уроку.

За діяльнісним критерієм: володіння основами образотворчої грамоти; досконале володіння техніками та матеріалами; яскравість та виразність створеного образу; обізнаність із особливостями дитячої художньої діяльності; зосередження на художній цінності мистецьких творів у процесі сприймання їх учнями; орієнтація на організацію творчої атмосфери у процесі створення художніх образів молодшими школярами; творче використання виражальних можливостей технік та матеріалів, які пропонуються учням для створення художнього образу.

За оцінним критерієм: усвідомлення естетичної цінності мистецьких явищ; проникнення в смисл, концептуальну сутність художнього твору; аргументованість особистісного ставлення до твору мистецтва; сприймання та оцінювання дитячих малюнків з усвідомленням їх художньо-естетичних якостей, емоційне виявлення особистісно-ціннісного ставлення до дитячої художньої творчості; сформованість критеріальної системи оцінювання навчальних досягнень молодших школярів з образотворчого мистецтва; врахування неповторності, щирості, емоційності дитячих суджень та малюнків при їх оцінюванні.

Представлені критерії та рівнева модель сформованості базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва стали основою методики дослідження дійсного стану сформованості даних знань та вмінь з образотворчого мистецтва в учителів та майбутніх учителів початкових класів.

На цьому етапі констатуючого дослідження були використані наступні методи: опитування та анкетування студентів та вчителів, їх тестування та інтерв'ювання. Було розроблено серію завдань (додатки А, Б, В), аналіз результа-

тів виконання яких сприяв вивченню компетенції респондентів у царині образотворчого мистецтва та методики навчання цієї дисципліни молодших школярів. Результати аналізу письмових та практичних робіт з образотворчого мистецтва, планів уроків, педагогічних малюнків дозволили з'ясувати ступінь сформованості у вчителів та студентів умінь створювати художній образ та оцінювати його, здійснювати керівництво образотворчою діяльністю молодших школярів. Вибір під час дослідження тих чи інших методів зумовлювався конкретними завданнями певних етапів експерименту.

Для кількісного аналізу стану сформованості базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва була розроблена система оцінювання, яка передбачала фіксацію правильності кожної відповіді на запитання або міри її відповідності певному критерієві у балах (0-1-2). На основі суми набраних балів проводився розподіл результатів у відповідності до низького, достатнього і високого рівнів виконання.

У процесі констатуючої роботи з метою встановлення рівнів сформованості базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва за пізнавальним критерієм було проведено анкетування та тестування учасників експерименту.

Перевірка ступеню усвідомлення майбутніми вчителями та педагогами-практиками змісту основних понять образотворчого мистецтва здійснювалася за допомогою практичного завдання № 1 (додаток А). Студентам та вчителям початкових класів було запропоновано дати відповіді на анкету, основу якої склали відкриті запитання, які не обмежували вибору форми відповідей учасників опитування. За результатами відповідей передбачалося з'ясувати рівень обізнаності респондентів щодо видової та жанрової різноманітності образотворчого мистецтва, сформованість уявлень про основні поняття художньої образної мови образотворчого мистецтва.

Аналіз відповідей показав, що знання майбутніх вчителів початкових класів та педагогів-практиків мають здебільшого загальний, несистематизований, фрагментарний характер. На прохання назвати види образотворчого мистецтва у більшості випадків (52%) знаходимо відповідь "живопис, графіка, скульпту-

ра". Декоративно-вжиткове мистецтво як вид визначає лише 30% опитаних. Серед жанрів образотворчого мистецтва найчастіше називаються портрет, пейзаж, натюрморт, рідше згадується сюжетна картина, або окремі її різновиди. Зовсім не називали учасники опитування анімалістичний жанр. Крім того, частина опитуваних (28%) не розрізняє поняття виду та жанру образотворчого мистецтва, називаючи в одному ряді, наприклад, "живопис, скульптуру, пейзаж".

На питання "Що є спільною основою різних видів образотворчого мистецтва?", найчастіше зустрічається відповідь - "Образність". Зустрічалися також відповіді: "Зображення навколишньої дійсності", "Передача внутрішнього стану", "Втілення змісту через форму", "Відтворення оточуючої дійсності, або власних фантазій, але різними засобами". Дані відповіді свідчать про те, що опитувані усвідомлюють зміст поняття і намагаються виразити його вербально. Однак частина учасників опитування (22%) відповідь на дане питання не дає.

Без відповіді (54%) залишається прохання "Назвати засоби вираження різних видів образотворчого мистецтва". Так само без відповіді залишились і питання щодо засобів передачі об'єму та простору (27%) у зображенні. Основні ж кольори називають правильно майже всі учасники опитування.

Труднощі виникли в опитуваних при визначенні понять "перспектива" та "композиція". Лише незначну частину (відповідно 8% та 4%) відповідей на дані питання можна назвати правильними. В іншій частині (40% та 69%) ці поняття розкриваються шляхом опису даного прийому у зображенні, наприклад, "перспектива" - це "...чим далі знаходиться предмет, тим він буде меншим на зображенні", або "предмети, які знаходяться на відстані". Подібно розкривається поняття "композиція", наприклад: "розміщення предметів на малюнку".

За результатами аналізу відповідей було здійснено розподіл учасників опитування за рівнями усвідомлення змісту основних понять образотворчого мистецтва. Високий рівень виявили 16 % студентів та вчителів, достатній – 46 % та низький – 68 % опитаних.

Одним із показників, що свідчать про усвідомлення студентами та вчителями основних понять образотворчого мистецтва є системність знань, вміння

аналізувати і узагальнювати та класифікувати інформацію. Для перевірки сформованості даної якості було проведено тестування учасників констатуючого дослідження за допомогою завдання №2 (додаток А).

Про усвідомлення опитуваними змісту поняття та елементів, що його утворюють, свідчило вилучення із запропонованого ряду слів такого, яке характеризувало інше поняття, але при цьому було близьким і до того, яке визначалося. За результатами проведеної роботи було виявлено, що ряд "Живопис. Натюрморт. Графіка. Скульптура" поєднують із поняттям "вид образотворчого мистецтва" і вилучають слово "натюрморт" 16 % опитаних. "Живопис. Архітектуру. Скульптуру. Графіку" відносять до мистецтв, яким притаманне зображення, вилучаючи слово "архітектура", - 70 %. У низці слів "Пейзаж. Натюрморт. Живопис. Портрет" вилучили слово "живопис" 75 %. Частина опитуваних (49 %) відчували затруднення, узагальнюючи ряд таких понять, як "виражальні засоби", "основні кольори", "теплі кольори", "похідні кольори". Стосовно передачі форми та її об'єму правильно визначилися лише 10 % студентів та вчителів, вилучивши із ряду "Конструкція. Перспектива. Об'єм. Світлотінь." поняття "об'єм". Стосовно передачі простору правильні відповіді дали 24 % опитуваних. Серед основних понять композиції зайвим визначили "колорит" 42 %. Вилучили слово "штрих" із ряду, який поєднує елементи світлотіні 10 % учасників тестування.

Загалом, серед вчителів початкових класів та студентів, які виконували дане завдання, низький показник виявлено у 40 % учасників констатуючого дослідження, достатній продемонстрували 42 % від загальної кількості осіб, високий – 18 %.

Виявлення рівня усвідомлення основних понять методики навчання образотворчого мистецтва у початкових класах проводилося за результатами аналізу відповідей на запитання, поставлені у завданні № 3 (додаток А). Зокрема, вдалося з'ясувати ступінь володіння учасниками опитування змістом програмного матеріалу з образотворчого мистецтва, усвідомлення ними мети, методів

та форм організації навчальної діяльності молодших школярів на уроках образотворчого мистецтва.

Аналізуючи відповіді, дані на запитання анкети, ми прийшли до висновку, що опитані недостатньо орієнтуються у програмному матеріалі з образотворчого мистецтва, його структурі, не на належному рівні володіють сучасною інформацією стосовно мети та завдань викладання образотворчого мистецтва у початкових класах загальноосвітньої школи. Зокрема, називаючи види образотворчої діяльності молодших школярів, які стали основою поділу програми з образотворчого мистецтва у початкових класах на розділи, педагоги вживали такі поняття, як "малювання", "ліплення", "зображення на площині", "декоративне малювання". Відповіді, адекватні розділам діючої програми з образотворчого мистецтва, за результатами анкетування виявлені не були.

У формулюванні мети викладання образотворчого мистецтва у початкових класах опитувані спиралися на положення про "всебічний розвиток особистості", "гармонійний розвиток особистості молодшого школяра", його "естетичний розвиток" (58 %). Зафіксовані й такі відповіді, як "навчання дітей малювати", або "навчання дітей правильно малювати". Їх 38 %. Слід відзначити, що у визначенні мети викладання образотворчого мистецтва у початкових класах учасники констатуючого дослідження не наголошували на необхідності формування в учнів "естетичного" ("ціннісного", "особистісно-ціннісного", "емоційного") ставлення до мистецтва та дійсності.

На питання щодо основних напрямків структурування навчальних завдань образотворчого мистецтва значна частина опитуваних (68 %) відповіді не дала. Без відповіді (74 %) залишилось питання щодо навчальних категорій образотворчого мистецтва. Це свідчить про те, що більша частина опитуваних не знайома із змістом та структурою програмного матеріалу з образотворчого мистецтва.

Визначаючи структуру процесу вивчення молодшими школярами мистецьких творів, студенти та вчителі до її елементів віднесли "аналіз", "обговорення сюжету картини". Такий етап як "оцінка" мистецького твору серед від-

повідей не зафіксовано. Водночас, структуру уроку образотворчого мистецтва та розподіл на уроці навчального часу назвала правильно більша частина (78 %) опитаних.

Слід зазначити, що серед методів, які використовуються на уроках образотворчого мистецтва, більша частина студентів та вчителів називає загальнодидактичні методи (розповідь, бесіда, демонстрування, показ), однак не називаються такі методи навчання малювання, як зображення з природи, метод конструктивної побудови зображення, метод “від загального”.

Зміст поняття “педагогічний малюнок” більша частина студентів та вчителів тлумачать вузько – “малюнок, який виконує вчитель”. Це свідчить про формальний підхід до визначення та використання даного методу на уроках образотворчого мистецтва.

Таким чином, було встановлено, що усвідомлення учасниками констатуючого дослідження основних понять методики навчання образотворчого мистецтва є низьким у 28 %, достатнім – у 57 % та високим – у 15 %.

Виявлення вміння використовувати термінологію образотворчого мистецтва проводилося за результатами завдання № 4 (додаток А), яке передбачало виконання письмового аналізу мистецького твору.

За результатами перевірки текстів вдалося встановити, що правильно і активно вживали мистецькі терміни лише 14 % опитаних. Більшість студентів та вчителів (59 %) вживали поодинокі терміни серед яких найчастіше зустрічалися такі: “колір”, “тон”, “фарби”, “передній план”, “задній план”, “відтінки”. Даний факт свідчить про недостатній запас термінології образотворчого мистецтва, яка знаходиться у полі оперативного використання вчителя початкових класів. У 27 % робіт автори зробили спробу не використовувати спеціальні мистецькі терміни.

Володіння прийомами планування навчальної діяльності з образотворчого мистецтва здійснювалася на основі аналізу представлених учасниками експериментального дослідження конспектів уроків - завдання № 5 (додаток А). Слід відзначити, що значна частина студентів та вчителів підійшли до вирі-

шення справи формально, відобразивши у конспектах такі структурні одиниці уроку, як організація класу, повідомлення теми, мети та завдань уроку, актуалізація опорних знань учнів, подача нового матеріалу, закріплення набутих знань, підсумок уроку. Зміст бесід фактично концентрується навколо сюжету і не передбачає ознайомлення учнів із власне теоретичним матеріалом з образотворчого мистецтва. Для пояснення етапів виконання практичної роботи не використовується педагогічний малюнок.

У процесі бесід зі студентами та вчителями початкових класів було також з'ясовано їх поінформованість щодо навчально-методичного забезпечення дисципліни "образотворче мистецтво", ставлення педагогів до уроків образотворчого мистецтва. Вивчалася думка щодо того, який спеціаліст має проводити уроки образотворчого мистецтва. З'ясовувалося як часто вчителі відвідують з учнями виставки творів образотворчого мистецтва, з якими творами мистецтва знайомлять дітей під час уроків, яким художнім матеріалам надають перевагу у практичній діяльності.

У ході бесід було встановлено, що забезпеченість навчальних закладів методичною літературою, підручниками, наочними матеріалами з образотворчого мистецтва не відповідає належному рівневі. Значна частина опитаних стверджувала, що вони відмовились би від проведення уроків образотворчого мистецтва на користь вчителя-фахівця, за умови зменшення норми тижневого навантаження. Було з'ясовано, що відвідання з учнями виставок творів образотворчого мистецтва або виставок дитячих малюнків практикують лише одиниці вчителів, інші – навіть не висловлюють жалю з приводу неможливості спілкування з мистецтвом. Виявлено обмеженість уподобань вчителів у виборі матеріалів та технік, які пропонуються дітям для роботи.

На основі узагальнення отриманих даних було здійснено розподіл учасників констатуючого дослідження стосовно сформованості базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва за пізнавальним критерієм. Високий рівень теоретичної підготовленості виявили 16 % студентів та вчителів, достатній – 54 % і низький – 31 %, що свідчить про недостатній рівень їх обізнаності з об-

разотворчого мистецтва та методики навчання цієї дисципліни у початкових класах.

Виявлення сформованості базових знань та вмій з образотворчого мистецтва за діяльнісним критерієм передбачало аналіз: створених учасниками констатуючої роботи, художніх образів у практичних роботах; результатів відповідей на запитання анкети та конспектів розроблених ними уроків.

З метою перевірки володіння художньо-образною мовою образотворчого мистецтва педагогам було запропоновано виконати завдання № 6 (додаток Б). Загалом було проаналізовано 427 малюнків, результати аналізу яких засвідчили, що характерною ознакою робіт є недосконалість зображень, помилки в побудові, слабкість композиційних рішень. Це дозволило зробити висновок про низький рівень володіння основами образотворчої грамоти учасниками констатуючого дослідження. Зокрема, аналіз робіт студентів та педагогів уможливив зафіксувати, що відтворюючи простір, їх автори (72 %) користуються лінією горизонту. Однак частина із них (38 %) розміщує об'єкти без урахування перспективних скорочень, не використовує прийоми плановості та загороджування. Лише 28 % малюнків, на яких зображувався простір, можна віднести до таких, де рівень обізнаності авторів стосовно поняття "перспектива" можна вважати високим.

Учасники констатуючої роботи у своїх зображеннях не використовували прийоми конструктивної побудови форми, частіше відтворення предметів було контурним. Спостерігалися порушення щодо світлотіньової передачі об'єму зображених предметів, наприклад, різкий перехід між світлом і тінню. Із робіт, на яких було зображено натюрморти, лише 18 % можна віднести до таких, що їх автори мають уявлення щодо прийомів конструктивної побудови форми та її світлотіньового моделювання.

Стосовно композиції у виконаних студентами та вчителями роботах здебільшого (85 %) були виявлені: непідпорядкованість композиційних елементів загальному задуму, неврівноваженість композиційних побудов, невиразність композиційного центру.

Використання виражальних засобів образотворчого мистецтва для створення художнього образу в більшості робіт також можна вважати малоефективним. Зокрема, за допомогою кольору найчастіше відтворювалися зовнішні ознаки зображуваних предметів. Поодинокі випадки (7 %) свідомого використання декоративної виразності кольору, гармонії кольоросполучень. Не виявлено у практичних роботах вдалого використання виражальних можливостей ліній і плям, зокрема кольорових.

Можна також констатувати, що володіння окремими художніми матеріалами та техніками значна частина (48 %) учасників констатуючого дослідження виявила на елементарному рівні. Здебільшого у роботах зустрічалися: порушення у нанесенні штрихів, змішуванні кольорів, заповненні кольором площини аркуша паперу, через що в цілому створені образи були маловиразними і непривабливими.

В цілому дане завдання виконали з оцінками, що відповідають високому рівневі володіння прийомами практичної роботи – 12 % студентів та вчителів; достатньому та низькому, відповідно – 45 та 43 %.

Ступінь усвідомлення студентами та педагогами вікових та психологічних особливостей образотворчої діяльності дітей було з'ясовано за допомогою завдання №7 (додаток Б).

Аналіз відповідей дозволив встановити, що стадії та періоди дитячої образотворчої діяльності визначалися учасниками опитування описово. Наприклад, "спочатку дитина малює "каракулі", згодом починає зображати предмети, що її оточують, намагається досягти подібності із тим, що вона малює" або "дитина малює так, як навчили її дорослі, або старші діти, під керівництвом вихователя або вчителя вона навчається малювати правильно". Не дали відповіді на дане питання 48 % респондентів.

Виявили активність учасники опитування, визначаючи характерні риси образотворчої діяльності дітей віком 6-9 років. Зокрема, були названі такі з них: безпосередність, щирість, відвертість, образність, яскравість, емоційність.

За рідким виключенням, не надано повної відповіді на запитання про функції образотворчої діяльності дітей.

В цілому на запропоновані запитання відповіді на високому рівні дали 8 % опитаних, достатньому 44 %. Решта виявили свої знання на низькому рівні.

Володіння прийомами керування образотворчою діяльністю молодших школярів перевірялося за допомогою завдання № 8 (додаток Б).

Аналіз конспектів уроків та педагогічних малюнків, виконаних учасниками експериментальної роботи дозволив з'ясувати, що, розкриваючи навчальні завдання уроку, частина опитуваних (52 %) обмежувалася поясненням сюжету. Частина (29 %) пропонувала учням варіант вирішення завдання, тобто де і що повинно бути намальовано і який вигляд матиме зображення. В деяких роботах прослідковувалася зосередженість на створенні емоційного настрою стосовно зображуваного предмета, але цей емоційний настрій не підкріплювався поясненням щодо способу його відтворення на папері. Використання виразних можливостей матеріалів також не враховувалося при розкритті навчального завдання. Наведені дані свідчать про відсутність у майбутніх вчителів та педагогів-практиків саме знань щодо навчання дітей використання у практичній діяльності художньо-виразних засобів образотворчого мистецтва.

Уміння демонструвати прийоми практичної роботи визначалися за педагогічним малюнком, який виконували учасники констатуючого дослідження. За результатами їх аналізу було встановлено, як вчителі розкривають послідовність виконання завдання та ілюструють його. Зокрема, у більшості робіт були виявлені порушення щодо послідовності відтворення етапів виконання завдання, що свідчить про недосконалість володіння прийомами виділяти головне у змісті навчального завдання. Зафіксовано також, що учасниками констатуючого експерименту не використовувались схеми з метою відображення етапів виконання навчального завдання.

Узагальнюючи дані, отримані за результатами дослідження стану сформованості базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва за діяльнісним критерієм, було здійснено розподіл учасників дослідної роботи на групи. 11 %

студентів та вчителів утворили групу, яка на високому рівні володіє практичним досвідом у галузі образотворчого мистецтва та методики його навчання. 47 % і 42 % склали групи студентів знання і вміння яких відповідають достатньому і низькому рівням.

Дані щодо сформованості у вчителів та студентів базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва за оцінним критерієм були отримані на основі аналізу письмових робіт, виконаних учасниками дослідження. Зміст завдання № 9 (додаток В) було спрямовано на з'ясування стану усвідомлення студентами та педагогами естетичної цінності творів мистецтва, розуміння ними художньо-образної мови образотворчого мистецтва.

Перегляд письмових робіт засвідчив, що студенти та вчителі найчастіше звертаються до опису зображеного на картині, лише деякі намагаються досягнути зміст побаченого. Наприклад: (тут і надалі стилістика авторів) “О.Шовкуненко зобразив молоду дівчину в національному костюмі. Добре змальовані деталі костюму, прикраси: вінок із різнокольоровими стрічками, намисто, жилетка, спідниця. І, як характерна особливість, - гроно винограду в руці. На малюнку переважають відтінки холодного синього кольору. Лише лице, руки, стрічки і вінок мають теплі кольори. Основа малюнка теж виконана з відтінками синього кольору. Дівчина задумана, серйозна. На щоках палахкотить рум'янець, руки і лице засмагли, що говорить про її сільське походження, трудолюбство”.

Засоби, якими художник відтворює дійсність, опитувані в основному перелічують так само, як і деталі зображення. Не вбачають можливості їх впливу на враження глядача від картини. Своє враження від зображеного передають лаконічно, наприклад: “Мені робота сподобалась”. Але не пояснюють чим саме, які почуття, думки, асоціації вона викликає.

В цілому суму балів, яка відповідає високому рівневі виконання даного завдання, отримали 9 % учасників дослідження, діяльність 38 % оцінена такою, що відповідає достатньому рівневі, 53 % продемонстрували низький рівень виконання даної роботи.

Близькі за якістю і результати виконання практичного завдання № 10 (додаток В), в якому учасникам констатуючої роботи пропонувалося здійснити аналіз дитячого малюнку і оцінити його. За наслідками зазначеної роботи вдалося з'ясувати, що твори маленьких художників не викликають у респондентів яскравих емоцій, враження прекрасного та неповторного від їх сміливих художніх знахідок. Ось як оцінена робота “Хризантеми у вазі” Юрка Б. (6 років): “Робота виконана акуратно, чисто. Але на стеблах немає листя, і стебла стоять не у вазі, а ніби, як на ній...”. Робота “Портрет мами” Марини С. (6 років) справила на вчителя наступне враження “...Обличчя викривлене, шия надто довга, тонка. Плечі передано не пропорційно – одне вище, друге – нижче, не відповідають ширині (одне - праве вужче)”. Такі судження свідчать про несформованість естетичних оцінок щодо результатів образотворчої діяльності юних авторів у більшій частині опитаних вчителів та майбутніх вчителів початкових класів.

Лише деякі респонденти намагаються побачити за дитячим малюнком внутрішній світ маленького автора. “Ваза” Таня С. (6 років) справила на студентку наступне враження: “...Хоча не витримані розміри вази, але узор виконані зі смаком. Дитина в душі фантазер, тому що малює різноманітні узори. Може правильно підібрати кольори. Дитина урівноважена і спокійна, дисциплінована. По малюнку видно, що виховується в гарній родині. Використовує яскраві кольори, що свідчить про гарне дитинство, що вона бачить все в яскравих, теплих тонах. Мені малюнок подобається”.

Оцінюючи дитячі малюнки, студенти та вчителі головним чином орієнтуються на те, що зображено на малюнках і на правильність зображення. Якщо зображене мало подібне до реального, вимагає додаткових зусиль уяви та образного осмислення, якість дитячої роботи одразу вбачається недосконалою. Лише 5 % опитаних виявили у своїх судженнях сформованість ціннісного ставлення до продуктів дитячої образотворчості. 9 % - змогли обґрунтувати власні оцінні судження. Більше ніж 50 % учасників дослідження виявили несформованість критеріальної системи оцінки дитячих робіт.

В цілому, базові знання та вміння з образотворчого мистецтва за оцінним критерієм можна вважати такими, що відповідають низькому рівневі сформованості у 52 % опитуваних, достатньому – 41, високому – 7 % студентів та вчителів.

У ході констатуючої експериментальної роботи було виявлено три групи майбутніх вчителів та вчителів початкових класів рівні сформованості базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва у яких є низьким, достатнім та високим для кожного із зазначених критеріїв даної якості (таблиця 2.3).

Таблиця 2.3

Кількісні показники сформованості базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва у студентів та вчителів початкових класів (%)

Рівні	Критерії		
	Пізнавальний	Діяльнісний	Оцінний
Високий	16	11	7
Достатній	54	47	41
Низький	31	42	52

Студенти та вчителі, у яких спостерігалася відсутність систематизованих знань з теорії образотворчого мистецтва та методики його навчання в початкових класах, несформованість основних понять образотворчого мистецтва, невпевненість у вживанні мистецької термінології, некомпетентність щодо змісту програмного матеріалу з образотворчого мистецтва, обмеженість у виборі методів та прийомів організації образотворчої діяльності молодших школярів, репродуктивний підхід до моделювання уроків образотворчого мистецтва, недосконалість володіння образотворчою грамотою та художніми матеріалами, сюжетно-описовий характер суджень щодо творів образотворчого мистецтва, несформованість критеріальної системи оцінки результатів дитячої образотворчої діяльності були віднесені до низького рівня сформованості базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва за пізнавальним, діяльнісним та оцінним критеріями (31 %, 42 %, 52 %).

Учасників констатуючої роботи, яких характеризували: розуміння змісту основних понять образотворчого мистецтва, використання мистецької термінології у висловленні власних суджень, використання виражальних засобів образотворчого мистецтва у процесі створення художнього образу, розуміння вікових та психологічних особливостей образотворчої діяльності молодших школярів, адекватність розуміння художньої інформації та емоційність реагування на художній твір, відносна свобода у виборі технік та матеріалів, які пропонуються учням для малювання, оптимістичне ставлення до можливості дітей відтворювати дійсність в зображеннях, спрямованість на вивчення учнями художньої мови образотворчого мистецтва та виявлення смислу мистецьких творів у процесі їх сприймання та практичної діяльності, сприймання та оцінювання дитячих малюнків з урахуванням їх естетичних якостей, було віднесено до середнього рівня за пізнавальним, діяльнісним та оцінним критеріями (54 %, 47 %, 41 %).

Особливий інтерес представляли вчителі та студенти, що володіли основними поняттями образотворчого мистецтва, виявили здатність до систематизації, узагальнення та класифікації знань з образотворчого мистецтва та методики його навчання. Їх характеризувала компетентність щодо змісту навчального матеріалу дисципліни "образотворчого мистецтво", вільне оперування методами та прийомами організації навчальної діяльності молодших школярів з образотворчого мистецтва; творчий підхід до моделювання уроку, обізнаність із особливостями дитячої художньої діяльності, сформованість критеріальної системи оцінки результатів дитячої образотворчої діяльності, врахування специфіки сприймання молодшими школярами творів мистецтва та створення ними практичних робіт у різних видах образотворчої діяльності; орієнтація на організацію творчої атмосфери в процесі створення художніх образів молодшими школярами; творче використання виражальних можливостей технік та матеріалів, які пропонуються учням для створення художнього образу, усвідомлення художньої цінності результатів дитячої образотворчої діяльності, емоційне виявлення особистісно-ціннісного ставлення до дитячої художньої творчості та наявність здатності до творчої самореалізації у процесі підготовки до проведення уроків

образотворчого мистецтва у початкових класах. Це дозволило характеризувати рівень сформованості базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва таких педагогів за пізнавальним, діяльнісним та оцінним критеріями, як високий (16 %, 11 %, 7 %).

Теоретичний аналіз процесу підготовки вчителів початкових класів до викладання образотворчого мистецтва (1.2) та комплексний аналіз констатуючого дослідження, спрямований на виявлення дійсного стану сформованості базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва в майбутніх учителів початкових класів, дозволили зробити висновок, що існуючі у вищій школі умови професійної підготовки вчителів початкових класів до викладання образотворчого мистецтва не сприяють формуванню у педагогів достатнього рівня досліджуваного феномена.

Таку ситуацію спричинили: спрямованість змісту навчальної дисципліни "Методика викладання образотворчого мистецтва" на опанування студентами основ образотворчої грамоти в межах академічної системи навчання мистецтва та передачі відповідного досвіду учням; обмеженість часу на оволодіння технічними прийомами образотворчої діяльності; невідповідність у структуруванні змісту навчального матеріалу дисципліни початкової школи "Образотворче мистецтво" та курсу "Методика викладання образотворчого мистецтва" у вищій школі, зокрема, стосовно навчальних категорій "форма та об'єм", "простір", "колір", "композиція" та проблем опанування художньо-образної мови мистецтва; відсутність у змісті навчальної дисципліни "Методика викладання образотворчого мистецтва" узагальненої та систематизованої інформації щодо вікових та психологічних особливостей образотворчої діяльності молодших школярів, механізмів формування у студентів оцінних суджень щодо творів образотворчого мистецтва та результатів дитячої образотворчої діяльності.

Об'єктивно постає актуальна потреба розробки методики формування базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва в майбутніх учителів початкових класів та перегляду педагогічних умов, які сприяли б підвищенню рівня професійної підготовки педагогів до викладання образотворчого мистецтва.

Висновки до другого розділу

Аналіз різноманітних аспектів навчання образотворчого мистецтва молодших школярів та підготовки вчителів початкових класів до викладання образотворчого мистецтва дозволив з'ясувати зміст та структуру базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва.

Художній компонент (інваріант) базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва склали знання про способи зображення та вміння, необхідні для грамотного виконання зображення, знання про засоби художнього вираження та вміння використовувати їх при створенні художніх образів, а також знання та вміння щодо застосування даного досвіду у процесі сприймання та оцінювання мистецьких творів.

Педагогічний компонент (варіативна частина) базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва склали знання та вміння, необхідні педагогові для керівництва образотворчою діяльністю молодших школярів: навчання їх сприймати та створювати художні образи та оцінювати результати цієї діяльності.

Для перевірки стану сформованості базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва в майбутніх учителів початкових класів було виявлено їх критерії (пізнавальний, діяльнісний, оцінний), спільні для художнього і педагогічного компонентів, визначені показники та обґрунтовані рівні їх сформованості.

Констатуюче дослідження, проведене серед учителів та майбутніх учителів початкових класів, полягало у виявленні ґрунтовності та системності їх знань з теорії образотворчого мистецтва та методики навчання цієї дисципліни молодших школярів; володіння образотворчою грамотою, засобами художнього вираження та художніми техніками; адекватності емоційного реагування на мистецький твір, усвідомлення змістової сутності елементів художньої мови, обґрунтованості оцінних суджень; компетентності щодо образотворчої діяльності молодших школярів; володіння прийомами демонстрації зразків практичної роботи; усвідомлення естетичної цінності продуктів дитячої образотворчості, сформованості критеріальної системи оцінки її результатів.

Констатує дослідження показало, що більша частина його учасників виявила недостатню компетенцію стосовно усієї сукупності знань та вмінь з образотворчого мистецтва.

Результати констатує дослідження виявили потребу у розробці методики формування базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва в майбутніх учителів початкових класів і визначенні умов, за яких цей процес набув більшої ефективності.

РОЗДІЛ 3. ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З ФОРМУВАННЯ БАЗОВИХ ЗНАНЬ ТА ВМІНЬ З ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА В МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

3.1. Методика формування базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва в майбутніх учителів початкових класів

Започатковуючи формуючий експеримент, ми розробили методику формування базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва в майбутніх учителів початкових класів.

Завданнями методики, як стверджує С.У.Гончаренко, є дослідження змісту навчання, процесу викладання і процесу учіння [61,с.9]. Дослідження змісту базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва здійснено на основі теоретичного аналізу джерел, присвячених проблемам навчання образотворчого мистецтва у загальних та спеціальних закладах освіти та на основі узагальнення досвіду підготовки вчителів початкових класів до керування образотворчою діяльністю молодших школярів (1.2; 2.1).

За результатами аналізу змісту навчальної дисципліни "Методика викладання образотворчого мистецтва", здійсненого за діючими програмами та навчально-методичною літературою, було встановлено розбіжності у змісті навчальних програм з образотворчого мистецтва початкової школи та відповідного курсу вищої школи та у шляхах організації образотворчої діяльності молодших школярів і майбутніх педагогів.

Ми вважаємо, важливою умовою ефективного засвоєння майбутніми педагогами основ образотворчого мистецтва та методики навчання цієї дисципліни молодших школярів є оновлення змісту навчального матеріалу за принципами науковості, доступності, систематичності і послідовності та у відповідності до вимог сучасної початкової та вищої освіти.

Згідно принципу науковості до змісту дисципліни "Методика викладання образотворчого мистецтва" включені провідні наукові теорії в галузі образот-

ворчого мистецтва (теорія кольору, світла і тіні, перспективи) та педагогіки мистецтва. Згідно принципу доступності формування базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва у майбутніх вчителів початкових класів ґрунтується на врахуванні рівня підготовки студентів, їх індивідуальних особливостей, можливостей щодо художньої діяльності. Принцип систематичності передбачає засвоєння знань та вмінь у певному логічному зв'язку, завдяки принципу послідовності в навчанні здійснюється зв'язок наступного із попереднім.

Одним із провідних у навчанні образотворчого мистецтва можна вважати принцип наочності. Завдяки наочності стає можливим ілюстрування основних положень, що вивчаються у межах курсу. Свідомість як дидактичний принцип вимагає такої організації навчального матеріалу з образотворчого мистецтва, коли студенти розуміють мету навчання, свідомо сприймають, засвоюють та застосовують знання.

У питаннях організації змісту навчального матеріалу з образотворчого мистецтва ми спираємось на позиції системно-структурного підходу (В.Г. Афанасьєв, М.С. Каган, П.І. Підкасистий, А.М. Сохор, Л.М. Фридман), згідно якого зміст навчального матеріалу розглядається як певна система з притаманною їй структурою, яка включає сукупність елементів, пов'язаних між собою [264, с.17]. В якості елементів, навчального матеріалу з образотворчого мистецтва, який ми розглядаємо як систему, виступає певна сукупність теорій (теорія кольору, теорія світла і тіні, теорія перспективних скорочень та ін.), які в свою чергу поділяються на складові елементи - поняття, закони, ідеї, принципи. Структурування навчального матеріалу передбачає створення чіткої схеми внутрішніх зв'язків між різними частинами змісту, що дозволяє засвоювати не тільки елементи знань, а й зв'язки між ними [69,с.221].

П.І.Підкасистий розглядає структурування навчального матеріалу як основу організації навчальної діяльності [215, с.14], яка полягає у пошуку найбільш раціональних і економних шляхів засвоєння навчальної інформації, вивільненні від утримання у пам'яті великого обсягу матеріалу та засвоєнні апарату навчально-пізнавальної діяльності. Структурування навчального матеріалу

сприяє впорядкуванню навчальної діяльності та систематизації знань, зокрема за рахунок демонстрації шляхів, які логічно пов'язують елементи знань, кращим збереженням у пам'яті та відтворенням того, що вивчається, полегшує застосування вже набутих знань до нових проблем [69, с.221].

При виявленні основної структури навчального предмету ми спиралися на принципові основи структурування навчального матеріалу, визначені П.І.Підкасистим, зокрема на виокремлення основних понять, які необхідні для засвоєння; співвіднесеність кожного окремого факту із загальною структурою; постійну повторюваність, проходження на новій основі раніше вивчених основних понять [216, с.101].

Внесення структурних змін у зміст та композиційну побудову курсу “Методика викладання образотворчого мистецтва” передбачило організацію навчального матеріалу у відповідності до основних видів художньої діяльності – зображальної, декоративної, конструктивної, яка лежить в основі видового поділу образотворчого мистецтва [181]; включення нових компонентів до змісту курсу, зокрема таких, що стосуються виокремлених у шкільних програмах основних навчальних категорій "форма та об'єм", "простір", "колір", "композиція"; проблеми художнього вираження в образотворчій діяльності; питань щодо вікових та психологічних особливостей дитячої образотворчої діяльності; виділення основних понять образотворчого мистецтва, які повинні засвоїти студенти; визначення рівнів сформованості професійно необхідних знань та вмінь, якими вони повинні оволодіти.

Шляхом мінімізації та ущільнення [270, с.140-146] змісту навчального матеріалу з образотворчого мистецтва ми прагнули прийти до такої його організації, яка б виявилась найбільш раціональною і економною з точки зору засвоєння даного змісту.

Оновлення змісту та структури програми курсу “Методика викладання образотворчого мистецтва” також було викликане змінами пріоритетів у визначенні мети викладання образотворчого мистецтва у початкових класах загальноосвітньої школи.

Виявлений у процесі з'ясування змісту навчальної дисципліни "Методика викладання образотворчого мистецтва" обсяг інформації було репрезентовано у вигляді основних понять образотворчого мистецтва та методики його навчання молодших школярів та систематизовано у відповідності до способів художньої діяльності (таблиця 3.1).

Таблиця 3.1

Основні поняття образотворчого мистецтва
та методики навчання цієї дисципліни молодших школярів

Тема	Основні поняття
1.Основи художньої діяльності (аспект сприймання)	Форма мистецького твору. Зміст мистецького твору. Художній образ.
	Оцінка мистецького твору. Естетична цінність мистецького твору. Ставлення до мистецьких явищ.
	Періодизація розвитку мистецтва. Стиль. Культурний регіон.
2.Основи художньої (практичної) діяльності	Вид. Жанр. Техніки та матеріали живопису, графіки, скульптури, ДПМ.
	Зображення. Грамотність зображення. Цілісність зображення.
	Контур. Силует. Пропорції. Конструктивна побудова.
	Світлотінь. Світло, напівтінь, тінь, блік, рефлекс.
	Перспектива. Лінія горизонту. Точка сходу.
	Колорит. Гама. Контраст. Нюанс. Тон. Насиченість. Світлість.
	Ритм. Симетрія. Асиметрія. Статика. Динаміка. Композиційний центр. Домінанта.
	Об'єм. Пластичність. Силует. Фактура.
	Декорування. Стилзація. Мотив. Спрощення. Уподібнення.
	Конструкція. Деталь. Масштаб. Монтаж.
	Виразність. Виразальний засіб. Вираження. Образ.
Колір. Лінія. Пляма. Штрих. Крапка.	

Продовження таблиці 3.1

3.Теорія та методика навчання образотворчого мистецтва	Зміст дисципліни. Структура змісту. Мета. Завдання. Структура навчального матеріалу.
	Форми навчання образотворчого мистецтва. Методи та прийоми.
4.Організація дитячої образотворчої діяльності	Етапи дитячого малювання. Вікові та індивідуальні відмінності дитячих малюнків.
	Типові риси дитячих зображень. Виразність художніх образів. Етапи сприймання дитиною мистецьких творів.
	Вимоги до дитячої образотворчої діяльності. Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів. Види оцінювання образотворчої діяльності молодших школярів.

За результатами проведеної роботи було розроблено комплекс засобів навчально-методичного забезпечення курсу "Методика викладання образотворчого мистецтва", до якого увійшли: оновлена програма курсу; система завдань, спрямованих на формування в майбутніх педагогів основних теоретичних понять образотворчого мистецтва та методики навчання цієї дисципліни молодших школярів у процесі активної практичної діяльності; система засобів наочності; та система контролю і оцінювання навчальних досягнень студентів.

Мета курсу "Методика викладання образотворчого мистецтва" визначена нами, як підготовка майбутніх вчителів до викладання образотворчого мистецтва у початкових класах загальноосвітньої школи, формування у майбутніх учнів особистісно-ціннісного ставлення до мистецтва та дійсності.

Завданнями курсу визначені:

- формування у студентів естетичного ставлення до мистецтва та дійсності;
- формування ціннісного ставлення до дитячої творчості та розуміння закономірностей дитячої образотворчої діяльності;
- оволодіння студентами основними теоретичними поняттями в галузі образотворчого мистецтва;

- оволодіння практичними вміннями у галузі художньої діяльності, зокрема зображення, вираження, сприйняття, оцінювання художніх образів;
- оволодіння студентами методикою навчання школярів основ образотворчого мистецтва з урахуванням вікових та психологічних особливостей учнів;
- знайомство студентів з особливостями дитячої образотворчої діяльності та шляхами її організації.

Згідно визначеної мети та завдань до змісту курсу "Методика викладання образотворчого мистецтва" були включені та структурно виділені такі розділи, як: "Основи образотворчої діяльності" (36 годин), "Основи навчання образотворчого мистецтва у початкових класах" (16 годин), "Особливості образотворчої діяльності молодших школярів" (16 годин). Їх зміст відображено у тематичному плані курсу (додаток Д).

Розділ "Основи образотворчої діяльності" структуровано за такими напрямками:

- естетичне сприймання творів образотворчого мистецтва, яке передбачає ознайомлення, осмислення та оцінювання їх змісту і форми;
- навчальна та творча діяльність, яка охоплює наступну тематику: виражальні засоби образотворчого мистецтва, основи зображення на площині (форма, об'єм, простір, композиція, колір) та в об'ємі; основи живопису та графіки; основи декоративної та конструктивної діяльності.

До розділу "Основи навчання образотворчого мистецтва у початкових класах" включено такі теми як:

- зміст дисципліни, мета та завдання її навчання, методи і прийоми організації навчальної діяльності молодших школярів;
- форми організації образотворчої діяльності у початковій школі;
- планування навчальної діяльності з образотворчого мистецтва;
- урок образотворчого мистецтва.

Розділ "Особливості художньої діяльності молодших школярів" включає теми:

- вікові та психологічні особливості образотворчої діяльності молодших школярів;

- основи сприймання та практичної образотворчої діяльності молодших школярів (зображальної, декоративної, конструктивної);
- оцінювання навчальних досягнень молодших школярів з образотворчого мистецтва.

Основні теоретичні положення методики навчання образотворчого мистецтва розкриваються у лекційному матеріалі та опрацьовуються на семінарських заняттях. Опанування практичного матеріалу, що передбачає формування базових знань та вмінь у різних видах образотворчої діяльності та організації образотворчої діяльності молодших школярів, відбувається на лабораторних заняттях та закріплюється у процесі педагогічної практики по завершенні вивчення курсу. Завдяки побудові програми процес формування базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва в майбутніх учителів початкових класів проходить складний шлях від елементарного уявлення про поняття, тлумачення його на основі життєвого досвіду, через практичну діяльність до усвідомлення наукового визначення та формування вміння його застосовувати як у власній образотворчій діяльності, так і у процесі організації образотворчої діяльності молодших школярів.

У результаті вивчення курсу "Методика викладання образотворчого мистецтва" студенти повинні **знати**:

- зміст основних понять образотворчого мистецтва;
- особливості виконання зображень у різних техніках живопису, графіки, скульптури, декоративно-вжиткового мистецтва;
- можливості виражальних засобів різних видів образотворчого мистецтва;
- особливості організації та оцінювання образотворчої діяльності молодших школярів;

вміти:

- оперувати термінологією образотворчого мистецтва;
- аналізувати твори образотворчого мистецтва;
- виконувати зображення об'єктів оточуючої дійсності;

- створювати емоційний настрій у малюнках;
- користуватися виражальними засобами різних видів образотворчого мистецтва;
- організовувати навчальний матеріал з образотворчого мистецтва у відповідності до вікових та індивідуальних особливостей учнів;
- оцінювати навчальну діяльність учнів з образотворчого мистецтва;
- виявляти власне ставлення до творів мистецтва та дитячої художньої творчості.

До комплексу засобів навчально-методичного забезпечення курсу "Методика викладання образотворчого мистецтва" включена система завдань, спрямованих на формування у майбутніх вчителів художнього та педагогічного компонентів базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва.

Зміст кожного завдання, спрямованого на формування художнього компонента і побудованого таким чином, щоб створити умови для його раціонального засвоєння, передбачає: ознайомлення із основними поняттями певної теми; ознайомлення із творами відповідного виду образотворчого мистецтва; практичну роботу по створенню власного художнього образу згідно до завдання із використанням способів зображення, виражальних засобів та техніки виконання; розробку навчальної теми, яка може бути використана на уроках образотворчого мистецтва у початкових класах під час педагогічної практики чи у самостійній діяльності майбутнього вчителя; аналіз та оцінювання дитячих робіт з даної теми різних рівнів якості.

Ми надаємо значення орієнтації на виразність створюваного у практичних роботах образу, що, на нашу думку, сприяє більш швидкому усвідомленню студентами потреби освоєння, зображальної грамоти, відчуття нерозривного зв'язку між відображенням і вираженням, художнього бачення одного через інше. З метою підвищення ефективності процесу навчання на заняттях пропонується встановлення емоційно-довірливої атмосфери.

Реалізуючи ідеї особистісно-орієнтованого підходу до навчання, ми пропонуємо внутрішньо диференціювати навчальний процес, що передбачає роз-

робку завдань, різних за ступенем складності і самостійності виконання. Студентам надається можливість вибору варіанту вирішення завдання стосовно виражальних засобів, стилю та техніки зображення; шляхів розробки навчальної теми; виявлення власного ставлення до творів образотворчого мистецтва та дитячих малюнків.

Практичні роботи з образотворчого мистецтва виконуються різноманітними техніками і матеріалами, на окремих аркушах паперу (формат А-4, або довільний формат).

Опанування майбутніми педагогами основ образотворчої діяльності перебігає у наступній послідовності:

Тема 1. Виражальні засоби образотворчого мистецтва.

Мета: ознайомлення з виражальними засобами образотворчого мистецтва та виразними можливостями різноманітних технік та матеріалів, особливостями їх використання молодшими школярами.

Навчальне завдання 1. Виражальні засоби малюнку. Зображення лінією. Характер та виражальні можливості лінії, крапки, плями, штриха. Опис поетапності виконання завдання. Вправа 1. Замальовки дерев, передача їх характеру за допомогою ліній. Вправа 2. Зображення простого пейзажного сюжету, передача настрою за допомогою лінії, плями. Вправа 3. Передача характеру тварин за допомогою кольорових ліній, плям. Матеріали: простий олівець, фломастер, м'які графічні матеріали, туш, перо, кулькові ручки, папір.

Навчальне завдання 2. Виражальні можливості кольору. Опис поетапності виконання завдання. Вправа 1. Виявлення ставлення до зображуваного за допомогою кольору. Зображення квітів. Матеріали: папір, фарби, пензлі, пастель, кольорові олівці.

Навчальне завдання 3. Виявлення виражальних можливостей технік та матеріалів. Опис поетапності виконання завдання. Вправа 1. Зображення предметів простої форми (фрукти) різними техніками та матеріалами. Матеріали: акварель, гуаш, фломастер, кольорові олівці.

Основні поняття : виразність, виражальний засіб, лінія, пляма, колір, тон, техніка.

Тема 2. Основи зображення на площині.

Мета: ознайомлення із способами передачі форми та об'єму предметів на площині аркуша.

Навчальне завдання 4. Графічне зображення форми. Опис поетапності виконання завдання. Вправа 1. Зображення об'єктів простої та складної форми. Вправа 2. Конструктивна побудова об'єктів геометричної форми. Вправа 3. Конструктивна побудова предметів складної форми. Вправа 4. Зображення голови та фігури людини. Вправа 5. Зображення тварин (риб, комах, птахів, звірів). Матеріали: простий олівець, м'які графічні матеріали, фломастери, фарби.

Навчальне завдання 5. Передача об'єму геометричних тіл, предметів простої та складної форми у зображенні. Опис поетапності виконання завдання. Вправа 1. Зображення об'ємних предметів геометричної форми за допомогою світла і тіні. Вправа 2. Зображення об'ємних предметів складної форми за допомогою світла і тіні. Матеріали: простий олівець, м'які графічні матеріали.

Основні поняття: форма, пропорції, конструкція, об'єм, світлотінь, блик, рефлекс.

Тема 3. Зображення простору.

Мета: ознайомлення із особливостями сприйняття простору та основними способами його зображення, положеннями повітряної та лінійної перспективи (на основі їх історичного розвитку).

Навчальне завдання 6. Прийоми зображення простору. Опис поетапності виконання завдання. Вправа 1. Фризове зображення та прийом загороджування при передачі простору. Вправа 2. Зображення простору за допомогою лінійної та повітряної перспективи (нескладні пейзажні сюжети). Матеріали: простий олівець, фарби, папір, фломастер, кольоровий папір, клей, ножиці.

Основні поняття: перспектива, точка сходу, лінія горизонту.

Тема 4. Основи композиції.

Мета: ознайомлення з основними законами композиції та їх використанням в образотворчій діяльності.

Навчальне завдання 7. Загальні принципи організації композиційної рівноваги на площині. Опис поетапності виконання завдання. Вправа 1. Вибір формату та розміщення в аркуші, зображення однієї або декількох фігур за принципами статичної або динамічної рівноваги технікою аплікації. Вправа 2. Створення складної композиції із різних за формою, розміром, кольором геометричних фігур технікою аплікації. Матеріали: кольоровий та білий папір, клей, ножиці.

Основні поняття: композиція, ритм, рівновага, статика, динаміка.

Тема 5. Колір. Основи живопису.

Мета: ознайомлення з прийомами роботи фарбою (акварель, гуаш), з властивостями кольору, особливостями мови живопису.

Навчальне завдання 8. Колір та його характеристики. Вправа 1. Кольоровий спектр. Вправа 2. Контрастні пари. Вправа 3. Тональні та світлотні розтяжки.

Матеріали: акварель, гуаш.

Навчальне завдання 9. Асоціативний вплив кольору. Опис поетапності виконання завдання. Вправа 1. Зображення простого пейзажного сюжету в заданій кольоровій гамі (тепла, холодна, контрастна). Вправа 2. Зображення натюрморту в заданій кольоровій гамі. Матеріали: фарбований папір, клей, гуаш.

Навчальне завдання 10. Сильова різноманітність живописних творів. Опис поетапності виконання завдання Вправа 1. Виконання нескладного пейзажу, портрету, натюрморту в 2-3 стильових напрямках: реалістичний, декоративний, символічний, імпресіоністичний (за вибором). Матеріали: гуаш, папір, пензлі.

Основні поняття: колір, тон, контраст, нюанс, колорит, стиль, манера.

Тема 6. Основи графіки.

Мета: ознайомлення з мовою графіки.

Навчальне завдання 11. Чорне і біле. Виразальні можливості графічних технік. Опис поетапності виконання завдання. Вправа 1. Виконання нескладної графічної композиції в жанрі портрету, пейзажу або натюрморту в обраній

стильовій манері. Матеріали: папір, туш, перо, фломастер, інші графічні матеріали.

Навчальне завдання 12. Техніки друку. Опис поетапності виконання завдання. Вправа 1. Створення композиції у техніках гравюри на папері. Вправа 2. Монотипія. Матеріали: туш, перо, парафін, фарби, скло.

Основні поняття: символ, пластика.

Тема 7. Основи зображення в об'ємі.

Мета: ознайомлення із прийомами ліплення, виразними можливостями пластичних матеріалів.

Навчальне завдання 13. Виконання рельєфних зображень. Опис поетапності виконання завдання. Вправа 1. Рельєфне зображення предметів простої форми (гриби, фрукти). Вправа 2. Виконання рельєфної композиції (казковий, декоративний, орнаментальний сюжет). Матеріали: пластилін, глина.

Навчальне завдання 14. Виконання об'ємних зображень. Опис поетапності виконання завдання. Вправа 1. Створення скульптури або скульптурної композиції в анімалістичному жанрі. Матеріали: пластилін, глина.

Основні поняття: пластика, об'єм, форма, фактура.

Тема 8. Основи декоративної діяльності.

Мета: ознайомлення із елементарними прийомами стилізації, взаємообумовленістю форми і декору в декоративно-ужитковому мистецтві. Підготовка до роботи з учнями із заданої теми.

Навчальне завдання 15. Виконання декоративного розпису шляхом наслідування зразків народної художньої творчості та створення власних декоративних композицій. Опис поетапності виконання завдання. Вправа 1. Наслідування елементів декоративного розпису в одній із народних художніх традицій (опішнянська, косівська, петриківська). Вправа 2. Створення декоративної композиції шляхом наслідування однієї з народних традицій або власної. Матеріали: папір, гуаш, акварель, пензлі.

Навчальне завдання 16. Ознайомлення із декоративною скульптурою. Опис поетапності виконання завдання. Вправа 1. Виготовлення іграшки в

традиціях одного із народних художніх промислів України. Матеріали: глина, пластилін, папір, фарби, пензлі.

Навчальне завдання 17. Ознайомлення з особливостями мистецтва писанкарства. Опис поетапності виконання завдання. Вправа 1. Виготовлення писанки (або її ескізу) шляхом наслідування зразків народної творчості. Матеріали: фарби, папір.

Основні поняття: розпис, декор, мотив.

Тема 9. Основи конструктивної діяльності.

Мета: ознайомлення студентів з основами художнього конструювання з паперу та картону та організацією дитячої діяльності у даній галузі.

Навчальне завдання 18. Конструювання об'єктів з різною просторовою структурою. Визначення пропорцій частин цілого, виявлення провідної форми виробу. Опис поетапності виконання завдання. Вправа 1. Виготовлення об'ємних виробів складної конфігурації.

Матеріали: папір, ножиці, клей.

Основні поняття: конструкція.

Підсумком виконання запропонованих завдань є їх обов'язковий колективний перегляд та обговорення.

Перебіг процесу ознайомлення майбутніх педагогів з основами навчання образотворчого мистецтва у початкових класах та особливостями художньої діяльності молодших школярів відбувається у наступній послідовності:

Практичне заняття 1. Зміст, мета, завдання викладання образотворчого мистецтва у початкових класах. Методи та прийоми організації навчання молодших школярів.

Мета: ознайомлення із специфікою викладання образотворчого мистецтва у початкових класах, підходами до навчання молодших школярів образотворчого мистецтва, формування навичок планування навчальної діяльності з образотворчого мистецтва.

Матеріали та обладнання: програми початкової школи з образотворчого мистецтва.

Структура заняття:

I. Обговорення теоретичних питань:

1. Історія запровадження образотворчого мистецтва у практику загальноосвітньої школи.
2. Основні програмні документи.
3. Зміст, мета та завдання викладання образотворчого мистецтва у початкових класах загальноосвітньої школи.
4. Методи та прийоми навчання молодших школярів на уроках образотворчого мистецтва.

II. Виконання практичних завдань:

1. Складання календарного плану з образотворчого мистецтва.

Практичне заняття 2. Форми організації образотворчої діяльності у початковій школі. Урок образотворчого мистецтва.

Мета: ознайомлення з формами організації образотворчої діяльності учнів початкових класів, формування методичних умінь та навичок у студентів.

Матеріали та обладнання: схема конспекту уроку з образотворчого мистецтва, зразки конспектів уроків за видами діяльності.

Структура заняття:

I. Обговорення теоретичних питань:

1. Урок образотворчого мистецтва. Типи та структура уроків. Наочність.
Навчальний малюнок.
2. Позаурочна робота з образотворчого мистецтва.
3. Виставкова діяльність.

II. Виконання практичного завдання:

1. Розробка конспектів уроків за розділами програми.
2. Виготовлення наочності до розроблених конспектів уроків.
3. Розробка виховного заходу з образотворчого мистецтва.
4. Підготовка експозиції виставки дитячих малюнків.

Матеріали: календарні плани, методичні посібники, наочний матеріал, дитячі малюнки, матеріали для оформлення.

Основні поняття: зміст дисципліни, мета, завдання, структура навчального матеріалу, принципи, форми, методи та прийоми навчання.

Практичне заняття 3. Вікові та психологічні особливості художньої діяльності молодших школярів

Мета: ознайомлення з психологічними основами та особливостями дитячої художньої діяльності, формування оцінних умінь щодо дитячого малюнка, розвиток чутливості до художнього у дитячих роботах.

Матеріали та обладнання: підбірка дитячих малюнків.

Структура заняття:

I. Обговорення теоретичних питань.

1. Психологічні основи дитячого малювання.
2. Етапи розвитку дитячого малювання.
3. Індивідуальні відмінності дитячих малюнків.

Виконання практичного завдання:

1. Виявлення рис, характерних певному періодові розвитку дитячого малювання, індивідуальних відмінностей маленького автора за дитячими малюнками.

Практичне заняття 2. Оцінювання навчальних досягнень молодших школярів.

Мета: ознайомлення із вимогами до образотворчої діяльності молодших школярів, критеріями її оцінювання. Формування усвідомлення естетичної цінності дитячої художньої діяльності.

Матеріали та обладнання: дитячі малюнки. Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів.

Структура заняття:

I. Обговорення теоретичних питань:

1. Підходи до оцінювання дитячої образотворчої діяльності.
2. Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів на уроках образотворчого мистецтва.
3. Естетична цінність дитячої художньої діяльності.

II. Виконання практичних завдань:

1. Письмовий аналіз та оцінювання дитячих малюнків.

Практичне заняття 3. Організація художньої діяльності молодших школярів.

Мета: ознайомлення із особливостями організації сприймання та створення художніх образів учнями початкових класів.

Структура заняття:

I. Обговорення теоретичних питань:

1. Сприймання художніх явищ молодшими школярами:
2. Особливості зображальної діяльності молодших школярів стосовно простору, форми, об'єму, кольору, композиції.
3. Особливості декоративної та конструктивної діяльності молодших школярів.

II. Виконання практичних завдань:

1. Розробка бесіди з образотворчого мистецтва, спрямованої на сприймання учнями мистецького твору.
2. Відображення поетапності ознайомлення учнів із зображенням простору, форми та об'єму предметів.
3. Відображення етапів ознайомлення учнів із зображенням людини.
4. Відображення етапів ознайомлення учнів із зображенням тварин.
5. Відображення етапів ознайомлення молодших школярів із основними положеннями композиції.
6. Ознайомлення учнів із використанням кольору для створення художнього образу.
7. Ознайомлення учнів із використанням графічних засобів для створення художнього образу.
8. Етапи ознайомлення учнів з основами декоративної діяльності.
9. Етапи ознайомлення учнів з основами конструктивної діяльності.

Слід зазначити, що термін, відведений на опанування знаннями та вміннями з образотворчого мистецтва та методики його навчання (102 години), до-

зволяє оволодіти грамотою зображення, технічними навичками та прийомами роботи на рівні, достатньому для вчителя початкових класів. Цю особливість, необхідно враховувати при постановці та оцінюванні практичних завдань з образотворчого мистецтва, зокрема, у студентських роботах слід звертати увагу на ступінь їх виразності, образності, емоційності, а вимоги щодо досконалості зображення не повинні виступати на перший план.

Крім того, студенти, які обрали спеціальність "вчитель початкових класів", образотворчу діяльність здебільшого не включають до кола особистісних інтересів. Тому на початку вивчення курсу майбутні педагоги, відчуваючи недосконалість своїх умінь, дотримуються думки, що вони "малювати не вміють", нерідко відмовляються від виконання завдань, проявляють невпевненість щодо своїх "художніх здібностей". Дану обставину необхідно враховувати при заохоченні студентів до практичної художньої діяльності, зокрема шляхом створення доброзичливої психологічної атмосфери на заняттях, підкріпленням перших спроб художньої творчості установкою на успіх.

Система унаочнення, яка є частиною комплексу засобів навчально-методичного забезпечення курсу, покликана проілюструвати кожний елемент знань та умінь, закладених у програму. Вона включає підібрані до кожного навчального завдання різноманітні ілюстративні матеріали: репродукції творів видатних майстрів світового образотворчого мистецтва, радянського мистецтва та мистецтва України; авторські роботи сучасних художників, або їх репродукції; студентські навчальні роботи; навчальні, а також творчі малюнки дітей молодшого шкільного віку; навчально-методичні розробки виконання зображень; схематичні побудови, моделі різноманітних об'єктів. Наочний матеріал передбачає демонстрацію виконання завдання у різних техніках та манерах, що допомагає студентам обрати уподобаний варіант вирішення навчального завдання.

Частиною системи наочного забезпечення є аудіовізуальні засоби: записи музичних творів та записи уроків образотворчого мистецтва кращих учителів міста і області.

У процесі вивчення курсу студенти мають можливість ознайомитися із календарними планами, конспектами уроків образотворчого мистецтва і наочною до них.

Система контролю полягає у визначенні критеріїв оцінювання малюнків та інших практичних робіт, що виконують студенти, та графіку виконання завдань. Художня діяльність є комплексною практичною реалізацією різноманітних прийомів, вмінь, навичок у рисунку, живопису, композиції, яка виявляється значною кількістю накопичених людством художніх форм і образів. Орієнтація на різнорівневе володіння художніми вміннями закладена в основу оцінювання образотворчої діяльності студентів. Кожне навчальне завдання передбачає свої рівні виконання, а також параметри та критерії оцінювання.

Сумарний контроль проводиться наприкінці вивчення курсу і передбачає виконання із позитивною оцінкою всіх передбачених завдань. Термін виконання окремих завдань може бути перенесеним у відповідності до індивідуальних можливостей студентів, однак виконання їх є обов'язковим для підсумкового контролю. Якщо у студента є бажання підвищити підсумкову оцінку, з цією метою дозволяється повторне виконання завдань, рівень виконання яких не задовольняє автора.

Процес формування базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва у майбутніх вчителів початкових класів ми розглядаємо, як педагогічну взаємодію, структурні компоненти якої педагог, діяльність якого спрямована на організацію навчальної діяльності студентів, студент, який навчається та об'єкт вивчення – зміст навчального матеріалу [246, с.69]. Їх взаємозв'язок становить утворення трьох послідовних видів взаємодії: перший полягає у демонстрації педагогом варіанта взаємодії з об'єктом вивчення, який спостерігає студент (викладення нового матеріалу); другий передбачає залучення студента до спільної роботи з об'єктом; третій полягає у демонстрації студентом набутих вмінь самостійного оперування навчальним об'єктом. Центром педагогічного процесу в такому випадку є взаємодія студента з навчальним матеріалом, яку забезпечує і регулює педагог. "Результатом педагогічної взаємодії має стати

підготовка учня до активного, самостійного опанування знань та формування пов'язаних з ними вмінь, здібностей і особистісних якостей" [246, с. 71].

Спосіб взаємодії вчителя з учнем, спрямованої на розв'язання навчально-виховних завдань, формування готовності останнього до самостійної діяльності у певній галузі знань, прийнято вважати методом навчання [61, 246, 248].

Застосування того чи іншого методу передбачає такі дії з боку педагога, як створення навчальної ситуації, досягнення прийняття мети дій учнем та здійснення необхідних навчальних дій. Діяльність учня передбачає входження в ситуацію діяльності, усвідомлення мети діяльності та виконання навчальної дії [246, с.145].

У дидактиці нараховується близько 80 методів (за М.М.Скаткіним), які піддаються класифікації. М.І.Махмутов [161] виділяє методи викладання (інформаційно-повідомляючий, пояснювальний, інструктивно-практичний, пояснювально-спонукаючий, спонукаючий), методи учіння (виконавський, репродуктивний, продуктивно-практичний, частково-пошуковий, пошуковий) та загальні методи (монологічний виклад, показовий виклад, діалогічний виклад, евристичне вивчення, дослідницьке проблемне вивчення, проблемно-програмоване вивчення).

В.Ф.Паламарчук класифікує методи навчання за ступенем пізнавальної самостійності учнів. У відповідності з цією класифікацією методи поділяються на інформаційні, які дають еталон наукового мислення, евристичні, що сприяють його формуванню під безпосереднім керівництвом учителя, та дослідницькі, що вимагають самостійного формулювання і розв'язання проблеми.

І.Я.Лернер [143] та М.М.Скаткін [256] визначили п'ять загальнодидактичних методів навчання: пояснювально-ілюстративний, репродуктивний, проблемний виклад, частково-пошуковий, дослідницький.

У нашому дослідженні ми орієнтувалися на класифікацію Ю.К.Бабанського [210]. Вчений виділяє три групи методів навчання, беручи до уваги основні компоненти процесу навчання у взаємозв'язку викладання і учіння. До методів організації і здійснення навчально-пізнавальної діяльності

Ю.К.Бабанський відносить словесні, наочні, практичні методи та методи передачі інформації через різні практичні, трудові та інші дії. Осмислення і логічне опрацювання інформації пов'язані із методами індуктивними і дедуктивними, організацією репродуктивної і проблемно-пошукової діяльності. До методів стимулювання і мотивації автор відносить пізнавальні ігри, дискусії, емоційне переживання, які сприяють формуванню інтересу до навчальної діяльності та методи заохочення, осуду тощо, які забезпечують відповідальність в учінні. Методи контролю і самоконтролю включають методи усного, писемного, машинного, лабораторно-практичного контролю.

Вибір методів та засобів педагогічної діяльності зумовлюється організацією педагогом основних складових процесу навчання: сприймання, осмислення, закріплення та застосування знань та вмінь студентами. На кожному з них використовуються різні комбінації методів, що визначають той чи інший шлях досягнення конкретного результату педагогічної діяльності.

Повідомлення інформації здійснюється шляхом застосування словесних методів: лекція, академічний виклад, розповідь, пояснення, бесіда. Їх ефективність зростає за умов поєднання із використанням методів наочної передачі інформації: демонстрація реального об'єкта, його зображення, схематичне, знакове чи графічне відтворення; демонстрація репродукцій творів художників, навчальних та творчих студентських робіт, дитячих малюнків. Ефективним є коментування перегляду творів мистецтва та дитячих робіт.

Спільна діяльність викладача і студента спрямована на управління процесом засвоєння знань та вмінь забезпечується використанням словесних, наочних та практичних методів, які можуть мати як репродуктивний, так і продуктивний характер.

Такі словесні методи, як пояснення, доказ, переконання, постановка запитань, постановка проблем для самостійного розв'язання студентами, обговорення та дискусія, застосовуються у комплексі із такими практичними методами, як навчальні вправи, ігрові методи, практичні та самостійні роботи, демонстрування способів дій викладачем.

Контроль здійснюється у відповідності до цілей навчальної діяльності, умов і форм виконання поставлених завдань. Його специфічна мета – встановлення відповідності того, що перевіряється, тому, що передбачалося отримати за певним еталоном [246]. Доцільним є введення таких методів контролю, як усні відповіді та повідомлення студентів, письмові роботи, тестування та письмове опитування, експрес-контроль. За їх допомогою перевіряється усвідомлення майбутніми педагогами основних понять образотворчого мистецтва та шляхів їх формування у молодших школярів.

“Переживання – основний метод навчання в мистецтві” [181, с.205], а емоції є необхідним елементом естетичного, художнього ставлення до зображуваного і лежать в основі виразності, визначають активність сприйняття та уяви. Естетичні емоції ведуть до досягнення образної форми твору, приводять до глибокого задоволення, загального душевного підйому, наповнюють художнє сприйняття особливою радістю, яка породжує тягу до мистецтва, особисту потребу в ньому, так необхідну вчителю. Позитивні емоції сприяють скороченню часу, необхідного для формування знань та вмінь з образотворчого мистецтва. Формування емоційного строю особистості відбувається під впливом діяльності, пов’язаної з тими об’єктами, які викликають певні емоції і є передумовою виникнення ціннісного ставлення до цих об’єктів. Тому передбачається, що емоційна насиченість має супроводжувати процес формування базових знань та вмінь на кожному з його етапів.

В основу методики також покладені елементи технології ситуаційного навчання [267, с.89]. Зокрема, спрямування навчального процесу на засвоєння не єдиної, а багатьох істин. Так студенти знайомляться із різноманітними способами існування форми і змісту в образотворчому мистецтві. Разом з викладачем вирішують проблеми організації образотворчої діяльності молодших школярів, яка має декілька варіантів вирішення, кожен із яких претендує на істинність.

Ознаками даної технології, на які ми спиралися, обираючи методи формування базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва у майбутніх вчителів

початкових класів, є демократичний характер процесу одержання знань, що полягає у співтворчості викладача і студента; створення умов для застосування здобутих знань та вмінь на практиці, у власній образотворчій діяльності, у процесі моделювання та проведення уроків образотворчого мистецтва у початкових класах; спрямування на розвиток ціннісних орієнтацій в царині образотворчого мистецтва та професійних позицій майбутніх педагогів, створення умов для отримання задоволення від пізнання нового; поєднання теоретичних знань та практичних вмінь студентів із умінням самостійно орієнтуватися у педагогічній ситуації.

Організація педагогічного процесу, спрямованого на формування базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва в майбутніх учителів початкових класів, передбачає використання різноманітних форм навчально-виховної роботи. Їх вибір зумовлюється необхідністю реалізації того чи іншого завдання та умовами їх здійснення.

Такі колективні та групові форми роботи, як лекції та семінарські заняття спрямовані на сприймання, осмислення та закріплення знань про основні положення теорії образотворчого мистецтва та дитячої образотворчої діяльності, основні теоретичні положення методики навчання образотворчого мистецтва, шляхи керування навчальною діяльністю молодших школярів. Ефективним вбачається застосування на лекціях різноманітних прийомів постановки запитань, стимулювання відповідей на них студентів та оцінювання цих відповідей. На семінарських заняттях з метою осмислення та закріплення теоретичних знань, їх поглиблення, конкретизації, систематизації та розвитку навичок самостійної роботи і контролю за ступенем засвоєння навчального матеріалу застосовується такі методи, як бесіда студентів за планом, запропонованим викладачем; дискусії на теми доповідей, які самостійно підготували студенти; керівництво процесом обговорення та підведення до висновків педагогом.

Практичні і лабораторні заняття, основною метою яких є осмислення, закріплення та використання здобутих знань та вмінь стосовно сприймання та створення художніх образів та організації образотворчої діяльності молодших

школярів передбачають власну образотворчість студентів, сприймання і оцінку творів образотворчого мистецтва та результатів образотворчої діяльності молодших школярів. Структура цих занять передбачає ознайомлення з темою, метою, завданням та інструкцією його виконання, актуалізацію опорних знань та вмінь, вибір необхідного обладнання та матеріалів, виконання самостійної роботи за консультативною допомогою викладача, обговорення результатів діяльності та їх теоретичне пояснення.

Ефективною формою процесу формування базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва є екскурсії, основною метою яких передбачається сприймання та конкретизація загальних, опанованих на заняттях положень образотворчого мистецтва, усвідомлення характеру їх матеріального втілення. Обробка одержаного в ході екскурсій матеріалу (короткий звіт, доповідь про перегляд художніх виставок та виставок дитячого малюнку), сприяє розширенню естетичного кругозору студентів, накопиченню естетичних вражень від спілкування з мистецтвом, усвідомленню естетичної цінності мистецьких творів та продуктів дитячої образотворчої діяльності.

Методикою формування базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва у майбутніх вчителів початкових класів передбачалися й індивідуальні форми організації навчальної діяльності студентів. Зокрема, самостійна робота студентів, спрямована на сприймання, осмислення, закріплення та використання знань та вмінь, здійснюється без допомоги та безпосереднього впливу педагога. Вона має репродуктивний або пошуковий характер, стимулює прояви самостійності студентів, готує їх до самостійної діяльності у позааудиторний час. Як форма самостійної роботи розглядається нами виконання домашніх завдань, спрямованих на закріплення знань та вмінь, які були набуті в процесі навчальних занять. Її результатами є підготовка доповідей, виступів на конференціях, виконання курсових та дипломних робіт.

Важливою формою навчального процесу можна вважати педагогічну практику. В її процесі створюються умови для закріплення знань та вмінь, здобутих

майбутніми педагогами за період навчання, накопичення фонду знань про досвід роботи вчителів та формування власного досвіду педагогічної діяльності.

Основою процесу формування базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва в майбутніх учителів початкових класів, стало їх поетапне та систематичне засвоєння на засадах особистісно орієнтованого підходу.

Вивчення образотворчого мистецтва, передусім, збагачує особистісний досвід студентів, сприяє забезпеченню розвитку їх естетичної культури, яка включає, за висловом А.Б.Щербо, два взаємопов'язаних моменти: здатність до освоєння естетичних цінностей, що існують у суспільстві, та здібності створення цих цінностей [43,с.12]. Сформованість художніх знань та вмінь лежить в основі розвитку таких особистісних якостей, як почуття краси та гармонії, здатності відгукуватися на різноманітні прояви прекрасного у мистецтві та житті, усвідомлення естетичної потреби. Художня діяльність збагачує емоційну сферу особистості, виявляє та розвиває її творчі здібності, сприяє оригінальності та нестереотипності її мислення. Наведені особистісні якості, які розвиваються у процесі художньої діяльності, є передумовою професійного становлення майбутнього вчителя. Процес спілкування з мистецтвом сприяє розвитку здатності до аналізу ним власних думок, почуттів, намірів, а також переживання думок, почуттів, дій інших людей, зокрема, молодших школярів, прояву поваги до можливостей вихованців, виробленню у вчителя власного стилю спілкування з учнями.

Ефективність навчання за особистісно орієнтованою технологією залежить від таких факторів, як: наявність мотивації до навчання, сприятливе комфортне освітнє середовище; використання методів, що відповідають різним стилям і способам навчання; звернення до досвіду, знань та вмінь студентів; наявність у студентів відчуття контролю над процесом свого навчання; досягнення успіхів, задоволення пізнавальних потреб та потреби самореалізації; існування можливості застосування нових знань на практиці; повне занурення у процес навчання; достатність часу на засвоєння нових знань і вмінь; можливість побачити використання набутих знань та вмінь на практиці [268, с.42].

Мотивація як прагнення людини до самореалізації втілюється у реальні досягнення, коли виникають чи створюються необхідні для цього умови. Мотивація учасників навчального процесу зміцнюється шляхом моделювання їх особистісної поведінки, викликаючи стан захопленості, ентузіазму, енергії, піднесення. Досягнення й успіхи студентів у образотворчій діяльності постійно підтримуються та отримують схвалення викладача. Діяльність майбутніх педагогів, спрямована на формування у них базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва, проходить в умовах заохочення і спонукання до взаємодії, взаємної довіри. Перед студентами чітко формулюються мета та завдання навчальної діяльності, хід навчання та очікувані результати. Навчальні завдання з образотворчого мистецтва та методики його навчання у початкових класах розташовані з урахуванням поступового ускладнення. Застосування різноманітних методів і прийомів навчання (розповідей та наочних демонстрацій, діяльнісного та асоціативно-емоційного способів представлення інформації, ігор, практичних вправ, які стимулюють навчальну діяльність) спрямовується на донесення змісту навчальної дисципліни до всіх студентів.

Засвоєння нових знань буде значно ефективнішим, якщо цей процес відбуватиметься з урахуванням попереднього досвіду учасників навчання, розвитком того, що студенти вже знають і вміють, наданням можливості обміну досвідом. Створення умов для використання здобутих знань та вмінь на практиці наближує до реальних потреб та проблем студентів.

Особистісно орієнтований підхід у педагогічній взаємодії викладача і студентів передбачає перехід від інформативно-контрольного викладання до “координуючої і коригуючої” орієнтації студентів на самостійне визначення та вирішення завдань [28, с.125]. Можливість вибору повинна бути закладена в самому завданні, при цьому контролюватися і оцінюватися повинні не лише результати, а й процес учіння як суб’єктивна діяльність [311].

Одним із факторів, що опосередковано впливає на формування особистості, вважається темперамент - сукупність формальних і відносно стійких характеристик поведінки [269, с.68]. З огляду на значні індивідуальні відмінності за

темпераментом, його специфіку слід враховувати у процесі виховання і навчання. Носії різних типів нервової системи можуть вирішувати одні й ті самі завдання рівною мірою успішно, але кожен з них використовуватиме свою тактику діяльності [269, с.166], кожному необхідна різна кількість часу на вирішення навчальних завдань. Це особливо виявляється у образотворчій діяльності, яка потребує від діяча прояву найрізноманітніших особистісних якостей.

Процес формування базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва ґрунтується на діяльнісному підході, реалізація якого здійснюється у відповідності до положення про те, що “естетична діяльність самих дітей – основа, на якій їх треба навчати естетично сприймати, оцінювати і перетворювати світ” [43, с.18]. Засвоєння способів діяльності є основою її руху від виконавської до самостійної, а згодом – творчої, веде до активної позиції суб’єкта, сприяє загальному розвитку особистості.

Образотворча діяльність майбутніх вчителів початкових класів і у галузі сприймання мистецтва, і у галузі практичної діяльності будується на опануванні художнього образу. Необхідно наголосити, що створювані студентами художні образи можуть відзначатися певним ступенем недосконалості, недосказаності, неповнотою та наївністю форми та змісту, але водночас у них закладена можливість відображення індивідуальних якостей автора у художній формі. Ми вважаємо, що саме завдяки власній художній діяльності студентів стає можливим досягнення ними художнього як у творах мистецтва, так і у дитячих малюнках.

Процесу засвоєння знань та вироблення вмінь присвячується низка теоретичних досліджень [53, 131, 140, 144, 193, 196, 248, 264, 282, 310], в яких виділяються такі основні етапи, як сприймання, осмислення, запам’ятовування та застосування. І.І.Ільєсов у структурі процесу учіння виділяє такі ланки, як уявлення змісту знань та дій, що засвоюються, та відпрацювання (освоєння, закріплення) знань та дій [92, с.83]. І.Я.Лернер зазначає, що інформація може вважатися засвоєною тільки у тому випадку, коли її сприйняли, зрозуміли і запам’ятали, застосували за зразком і в новій ситуації. Застосування знань у знайо-

мій ситуації, зазначає автор, неможливе поза застосуванням способів діяльності, а застосування у новій ситуації неможливе поза творчим пошуком. Вироблене емоційне ставлення піднімає засвоєні знання, способи діяльності і творчий досвід на новий, додатковий рівень, рівень особистісної цінності. Цілісний процес формування знань, вмінь, творчості знаходить своє завершення у ціннісному сприйнятті особистістю всього засвоєного [69,с.91]. Зазначимо, що для дисципліни "Образотворче мистецтво" останнє є метою процесу засвоєння знань та вмінь.

Етапи формування базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва у майбутніх вчителів початкових класів були визначені з урахуванням ряду факторів перебігу цього процесу, а саме:

- поетапності процесу засвоєння знань: сприймання, осмислення, закріплення та застосування [193, 248];

- характерних особливостей рівнів навчання [260], згідно яких на рівні ідентифікації відбувається тільки розрізнення, впізнавання об'єктів, їх виділення серед ряду інших подібних об'єктів, оперування уявленнями. На рівні репродуціювання відбувається оперування поняттями. Рівень узагальнення ознак, уявлень і понять характеризується вмінням застосовувати засвоєні знання у практичній сфері для деякого класу задач і для отримання нової інформації на основі використання засвоєного образу дій. Рівню трансформації притаманне вільне оперування абстрактними поняттями і абстрактною науковою символікою, що дозволяє орієнтуватися в нових ситуаціях і виробляти нову, принципово відмінну від попередніх програму дій;

- перебіг процесу формування понять відбувається у ході практичної діяльності, починаючи від утворення життєвих уявлень про об'єкти оточуючого життя та завершуючись утворенням наукових визначень [51, 52, 152, 153].

Таким чином, процес формування базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва в майбутніх учителів початкових класів складають етапи сприйняття, осмислення, засвоєння та застосування знань та вмінь на практиці. Кожен із них пов'язаний із іншим і може розглядатися як певна процесуальна послідов-

ність відносно незалежних ступенів засвоєння знань та вмінь. Водночас вони є складовими комплексного утворення, бо у кожному з них реалізується й інший компонент.

Запорукою ефективності розробленої методики формування базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва стали, виявлені і обґрунтовані відповідно до завдань дослідження, такі педагогічні умови: відбір і організація змісту навчального матеріалу з позицій системно-структурного підходу; поетапне та систематичне засвоєння студентами базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва на засадах особистісно орієнтованого навчання.

Зазначені умови з метою досягнення оптимізації процесу формування базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва майбутніх вчителів початкових класів необхідно вважати взаємопов'язаними та взаємодоповнюючими. Їх перебіг може бути представленим комплексно з урахуванням впливу специфіки навчання образотворчого мистецтва означеного контингенту.

Методика та виявлені педагогічні умови являють педагогічну систему формування базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва в майбутніх учителів початкових класів, що становила основний зміст формуючого етапу дослідження.

3.2. Хід та результати формуючого експерименту

Практична перевірка ефективності розробленої методики формування базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва в майбутніх учителів початкових класів відбувалася під час формуючого експерименту. Його завданнями передбачалося:

- перевірити ефективність методики формування базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва в майбутніх учителів початкових класів у процесі вивчення дисципліни "Методика викладання образотворчого мистецтва";

- виявити динаміку процесу формування базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва в майбутніх учителів початкових класів.

У формуючій дослідно-експериментальній роботі брали участь 188 студентів III-IV курсів Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г.Короленка, Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка та Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка, які навчались за спеціальністю "Педагогіка та методика початкового навчання." Із загальної кількості учасників експерименту було сформовано експериментальну та контрольну групи. До складу експериментальної групи ввійшло 92 студенти, склад контрольної –96 осіб.

Реалізація умов та розробленої методики формування базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва в майбутніх учителів початкових класів здійснювалася в експериментальних групах у процесі вивчення курсу "Методика викладання образотворчого мистецтва". Навчання у контрольних групах проводилося за традиційною методикою.

За якістю засвоєння знань та вмінь з образотворчого мистецтва проводився поточний контроль. З метою з'ясування рівнів сформованості основних понять у галузі теорії та методики навчання образотворчого мистецтва, вмінь щодо сприймання, створення та оцінки художнього образу у мистецьких творах, дитячих малюнках та власних практичних роботах студентів проводилися контрольні зрізи на початку формуючої дослідно-експериментальної роботи та після її закінчення.

Діагностика сформованості базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва проводилася за методикою, що була застосована під час констатуючого етапу дослідження.

Для перевірки результатів, отриманих у ході формуючої дослідно-експериментальної роботи, було утворено експертну комісію, до складу якої входили викладачі вищих закладів освіти, доценти та старші викладачі кафедри хореографії та образотворчого мистецтва Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г.Короленка.

З метою виявлення стану сформованості базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва у студентів контрольної та експериментальної груп на початковому етапі формуючої дослідної роботи було проведено контрольний зріз. Аналіз отриманих даних дозволив зробити висновок про незначну різницю сформованості досліджуваної якості у студентів обох груп (таблиця 3.2).

Таблиця 3.2

Показники рівнів сформованості базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва студентів експериментальної та контрольної груп на початку формуючого експерименту (у%)

Критерії	Групи	Рівні		
		Високий	Достатній	Низький
Пізнавальний	КГ	3,1	18,8	78,1
	ЕГ	4,3	17,4	78,3
Діяльнісний	КГ	6,2	14,6	79,2
	ЕГ	6,5	13	80,5
Оцінний	КГ	2,1	16,7	81,2
	ЕГ	2,2	13	84,8

Так рівень сформованості базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва за пізнавальним критерієм є низьким і складає 78,3 % у експериментальній групі та 78,1 % у контрольній; за діяльнісним критерієм значна частина учасників експериментального дослідження також виявила низький рівень сформованості знань та вмінь – 80,5 % у експериментальній групі та – 79,2 % у контрольній; за оцінним критерієм 84,8 % студентів експериментальної та 81,2 % студентів контрольної груп продемонстрували низький рівень знань та вмінь з образотворчого мистецтва.

Отримані дані про початковий рівень сформованості базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва дозволили диференціювати склад учасників

експериментальної групи за ознаками недостатньої сформованості базових знань та вмінь. Це дало можливість враховувати індивідуальні особливості студентів під час проведення формуючого експерименту.

Цілісний процес формування базових знань та вмінь складався з трьох органічно пов'язаних між собою етапів, розміщених у певній системі: на кожному наступному, логічно продовжуючи попередній, робота спрямовувалася на закріплення та застосування раніше здобутих знань та вмінь.

Метою першого, **підготовчо-мотиваційного**, етапу формування базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва передбачалося з'ясування рівня раніше набутого досвіду майбутніх педагогів з образотворчого мистецтва; мотивація їх власної образотворчої діяльності та актуалізація знань і вмінь, які є опорою для засвоєння нового матеріалу.

Організація процесів сприймання, осмислення, закріплення та застосування знань та вмінь студентами супроводжувалася активізацією психічних процесів, необхідних для розуміння художньої інформації (концентрацію уваги, систематизацію окремих повідомлень, встановленням зв'язків нових знань з попередніми). Для цього використовувалися такі засоби педагогічного впливу, як акцентування на окремих положеннях теорії образотворчого мистецтва та методики його навчання у початкових класах, демонстрація найважливіших позицій навчального матеріалу, ознайомлення у загальних рисах із тим, як будуть застосовані певні знання у практичній діяльності.

Раніше набуті знання та вміння були актуалізовані у процесі узагальнення і систематизації теоретичної інформації та виконання діагностичних завдань.

Зокрема, у ході бесід з'ясовувалася та коригувалася обізнаність майбутніх педагогів з таких питань, як: сприймання художніх явищ; особливості художнього сприймання та його етапи; художній образ як форма професійного мислення; твір образотворчого мистецтва, його естетична та художня цінність; зміст і форма художнього твору; принципи аналізу твору образотворчого мистецтва; стильова та жанрова різноманітність образотворчого мистецтва; виразальні засоби та образотворчі техніки і матеріали.

Керуючись положенням про те, що засвоєння знань передбачає, в першу чергу, засвоєння відповідних дій та операцій, продуктом яких є знання [193, с.31], на першому етапі було створено умови для активної практичної образотворчої діяльності майбутніх педагогів, спрямованої на вдосконалення прийомів роботи пензлем, фарбами, олівцем, фломастерами, м'якими графічними матеріалами; вміння заповнювати аркуш; прийомів змішування кольорів; вміння використовувати виражальні можливості різноманітних матеріалів для створення художнього образу та виявлення характеру зображуваного. Образотворча діяльність майбутніх педагогів концентрувалася на особливостях створення художнього образу в різних видах образотворчого мистецтва, за законами різних стильових напрямків та опануванні таких понять, як "зміст і форма" мистецького твору, "виражальні засоби" різних видів образотворчого мистецтва.

Так з метою виявлення виражальних можливостей кольору майбутнім педагогам було запропоновано намалювати з натури букет осінніх квітів. Педагог продемонстрував прийоми виконання зображення, змішування кольорів та нанесення фарби, виконуючи власний малюнок. Діяльність студентів полягала у наслідуванні дій викладача. У процесі виконання роботи та подальшого її обговорення викладач акцентував увагу на теоретичних поняттях, покладених в основу відповідної діяльності та послідовності виконання дій. Демонструвалися зразки мистецьких творів, навчальні роботи студентів, дитячі малюнки, які яскраво ілюстрували навчальне завдання. Студентам було запропоновано висловити власні судження щодо їх естетичних якостей.

Перші спроби у створенні студентами художніх образів супроводжувалися активною допомогою педагога, його впевненістю у ефективності спільної діяльності. Отримані в ході перших спроб неочікувані приємні враження стали основою для подальшого позитивного настрою у студентів щодо занять образотворчим мистецтвом.

Кожне завдання на першому етапі було спрямоване на виявлення емоцій виконавця та різноманітні шляхи їх відтворення за допомогою виражальних засобів образотворчого мистецтва. Так у ході виконання короткочасних вправ

студентам пропонувалося за допомогою різноманітних художніх матеріалів створити образ протилежних за характером та настроєм різноманітних явищ, наприклад: "Сумний осінній дощ", "Злива", "Сліпий дощик", "Довгожданий дощ після літньої спеки". Майбутні педагоги мали внести власні пропозиції щодо використання виражальних засобів, які допомогли б у передачі відповідного настрою дощу. Кожен студент виконував роботу у декількох варіантах, різними матеріалами: фарбами (акварель, гуаш), фломастерами, м'якими графічними матеріалами, маркерами, капілярними або гелевими ручками.

У процесі діяльності студенти спостерігали за властивістю акварельних фарб розтікатися по вологому паперу, плавно переходити від одного кольору до іншого, надавати ніжності й тонкості відтінкам. Вони переконувалися, що гуашеві фарби зручні при змішуванні, дають густий пастозний колір, а сила лінії, залишена маркером, впевнена і незаперечна у поєднанні із відповідними розмірами аркушу, на якому створюється зображення. Вона дає можливість вияву найрізноманітніших експресивних відчуттів. Майбутні педагоги отримали можливість переконатися, що кулькові ручки, залишаючи найтонші лінії на папері, дозволяють деталізувати малюнок, відтворювати найтонші нюанси форми. Порівняння отриманих робіт дозволило студентам виявити виражальні можливості кожного із випробовуваних матеріалів, а також їх здатність у втіленні найбільш яскравої характеристики зображуваного об'єкту.

Проведена на першому етапі робота дозволила залучити майбутніх педагогів до активної художньої діяльності, сприяла актуалізації досвіду раніше набутого студентами у галузі образотворчого мистецтва та забезпечила позитивне ставлення до занять малюванням. Аналіз малюнків, виконаних студентами експериментальної групи у ході першого етапу формуючої роботи, дозволив встановити, що їх автори вдало використовують виражальні можливості різноманітних технік і матеріалів у створенні художнього образу (додаток Е). Малюнки, виконані студентами контрольної групи такими якостями не відрізнялися.

Другий, **операційно-пізнавальний**, етап формування базових знань та вмінь полягав у формуванні в майбутніх педагогів основних понять образотворчого мистецтва та методики його навчання молодших школярів.

На цьому етапі процеси сприйняття, осмислення, закріплення та застосування знань та вмінь характеризувалися встановленням безпосереднього контакту викладача та студентів і вимагали врахування індивідуальних особливостей останніх. Завдяки діалогічним формам спілкування встановлювався зворотний зв'язок між учасниками педагогічної взаємодії, з'ясовувалися та усувалися причини незрозумілого.

Для організації процесу осмислення знань, спрямованого на виявлення суттєвих ознак об'єктів, досягнення високого рівня узагальнення знань, їх диференціацію, інтеграцію, класифікацію, перетворення, перенос у нові ситуації, формування понять та встановлення причинно-наслідкових зв'язків в опанованому матеріалі, викладач вдавався до пояснення, доказів, переконання, демонстрації прийомів власної художньої та педагогічної діяльності. Діяльність викладача передбачала стимулювання проявів самостійності студентів, надання їм необхідної допомоги. Закріплення знань та вмінь відбувалося за допомогою перегрупування повідомлень, визначення головних положень та інших прийомів запам'ятовування матеріалу, наприклад, використання опорних схем. В образотворчому мистецтві те, що неможливо формалізувати певними поняттями, доцільно продемонструвати педагогові у відповідних зразках дій, які повторюються студентами і закріплюються у процесі виконання вправ.

Педагогічна взаємодія викладача і студентів стосовно набуття знань та вмінь з образотворчого мистецтва полягала у поступовому послабленні безпосередньої допомоги викладача, сприянні розвитку самостійності майбутніх педагогів під час їх практичної роботи на лабораторних заняттях.

Реалізація змісту навчального матеріалу на даному етапі формування базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва була зосереджена навколо формування основних понять образотворчого мистецтва та методики його навчання молодших школярів. Дедуктивний шлях, згідно якого ознайомлення з

принциповими загальними положеннями передує вивченню конкретних явищ [196, с.192], було покладено в основу цієї діяльності.

Згідно даного положення, робота з формування кожного поняття в галузі сприймання і створення художнього образу (художній компонент) передбачала: його чітку вербальну локалізацію; демонстрацію педагогом практичних навичок оперування певним поняттям з акцентуацією на послідовності етапів даного процесу; наслідування та дотримання поетапності виконання завдань студентами. З метою аналізу певного художнього твору на предмет відображення в ньому досліджуваного поняття переглядалися твори відомих сучасних художників і студентські навчальні та творчі роботи.

З метою підготовки до формування в майбутніх учителів педагогічного компонента базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва студентам у процесі вивчення основних понять образотворчого мистецтва пропонувалася для перегляду, вивчення та аналізу підбірка дитячих малюнків, в яких досліджуване поняття постає у різноманітних варіантах. Адже майбутні педагоги повинні не лише навчитися виявляти відмінності у втіленні поняття у творах художників, а й у дитячих малюнках та підготуватися до сприймання виявлених відмінностей як похідної своєрідного вияву художнього освоєння дійсності молодшими школярами. Визначення стадії опанування дитиною певного поняття у подальшому дозволить розвивати у майбутніх педагогів прогностичні вміння відносно шляхів формування в учнів відповідних знань та вмінь з образотворчого мистецтва.

Розглянемо процес формування основних понять образотворчого мистецтва на прикладі вивчення такого поняття, як "перспектива".

У процесі дослідження змісту поняття перед студентами були поставлені такі завдання: навчатися визначати основний зміст поняття, давати його розгорнуту характеристику; знаходити зразки на підтвердження використання даного поняття (перспектива) у художніх творах; навчатися враховувати та застосовувати поняття перспективи у власних малюнках; ознайомитися із своєрідніс-

тю проявів даного поняття у дитячих малюнках, причинами їх виникнення та можливостями учнів щодо його засвоєння.

Робота з формування у студентів поняття "перспектива" почалася під час вивчення теми "Основи зображення простору" із демонстрації робіт художників, в яких найбільш виразно представлене дане поняття. Студентам пропонувалося дати відповідь на питання "Яким чином тримірний простір художникам вдається відобразити на двомірній площині паперу?". Шляхом дискусії було встановлено, що існують певні закони та правила, за якими працює художник. Спираючись на досвід, набутий студентами на уроках образотворчого мистецтва у загальноосвітній школі, пригадуємо, що ці правила полягають у зображенні предметів, що знаходяться ближче до глядача більшими, а тих, що знаходяться далі - меншими. Із відтворенням простору в зображенні пов'язана присутність на малюнку лінії горизонту.

Далі слухачам було запропоновано чітке формулювання основних положень теорії перспективи та проілюстровані методи їх відтворення у зображенні. Розглядалися зразки зображення перспективних скорочень при малюванні геометричних об'ємних фігур: куба, кулі, циліндра в різноманітних положеннях. На даному етапі вивчення поняття студентам необхідно було відтворити зразки у відповідності до зазначених правил зображення.

З метою закріплення поняття "перспектива" студенти виконували вправи, скеровані на пошуки проявів даного поняття та засобів його вираження у творах художників (за вибором). Вони полягали у дослідженні схеми зображення простору в творі художника та розповіді про виражальні засоби, використані художником при відтворенні простору на картині. Виявлення застосування прийомів відтворення простору проводилося як на роботах традиційного характеру, так і творах представників різноманітних стильових напрямків образотворчого мистецтва. Це дало змогу студентам усвідомити той факт, що в образотворчому мистецтві, на відміну від науки, втілення поняття може зазнавати певних змін у межах різноманітних стильових напрямків, бути своєрідно інте-

рпретованим різними авторами. Але при цьому сутність самого поняття залишається незмінною, змінюються лише способи його вираження.

На завершення майбутні вчителі виконали власний малюнок, в якому за допомогою перспективи відтворювали простір у зображенні. У обговоренні та оцінюванні малюнків брали участь всі присутні на занятті студенти. Роботи оцінювалися за такими параметрами:

- виразність зображення;
- відповідність правилам зображення;
- техніка виконання;
- цілісність художнього образу.

Аналіз робіт, виконаних студентами експериментальної групи, дозволив стверджувати, що виразні якості були притаманні переважній більшості малюнків, значна частина (48 %) з них виконана у відповідності до правил перспективного відтворення простору в зображенні, лише певна кількість малюнків характеризувалася технічною недовершеністю, що в цілому не впливало на цілісність створеного художнього образу.

На основі виконаних малюнків проводився опис поетапності проведеної роботи. Ця діяльність передбачала схематичне або письмове відображення процесу виконання малюнку (додаток Ж). Вона сприяє розвитку в майбутніх педагогів уміння пояснювати молодшим школярам, у якій послідовності виконується те чи інше завдання.

Отримані знання та вміння при створенні перспективних зображень майбутні педагоги вчилися спрямовувати у площину дитячої образотворчої діяльності, виконуючи аналіз запропонованої підбірки дитячих малюнків, у яких простір відображено найрізноманітнішими способами, в тому числі і за допомогою перспективи. Виявлення прийомів зображення простору учнями сприяло формуванню позиції майбутніх педагогів відносно сприймання даних прийомів як своєрідного вияву просторового мислення, притаманного зображенням учнів початкових класів, та уможливило визначення стадії опанування поняттям дитиною.

З метою остаточного закріплення поняття перспективи та вироблення вміння використовувати здобуті знання у практичній діяльності при вивченні наступних тем (створення сюжетних композицій, зображення об'ємних предметів на площині) увага студентів акцентувалася на моментах, пов'язаних із застосуванням законів та правил побудови перспективних зображень.

Даний підхід було застосовано і при формуванні інших понять та категорій образотворчого мистецтва, які стосуються основ зображення на площині та в об'ємі, декоративної та конструктивної діяльності.

Формуванню основних понять образотворчого мистецтва у майбутніх педагогів сприяло відвідування виставок творів сучасних митців та виставок дитячих робіт. Під час огляду експозицій увага студентів акцентувалася на моментах, пов'язаних із вже вивченими основними теоретичними положеннями образотворчого мистецтва. Майбутнім педагогам надавалася можливість висловити власні враження від перегляду робіт безпосередньо під час відвідання виставки та після її осмислення, через певний термін, під час наступних занять.

Формування понять в галузі навчання молодших школярів сприймати і створювати художній образ (педагогічний компонент) також починалося із їх теоретичного визначення. В його ході передбачалося ознайомлення студентів із методикою навчання образотворчого мистецтва у початкових класах. Детальна увага приділялася плануванню та моделюванню конспектів уроків; ознайомленню із прийомами організації навчальної діяльності молодших школярів, їх сприймання, практичної навчальної та творчої роботи; ознайомленню із критеріями оцінювання навчальної діяльності молодших школярів. Осмисленню та закріпленню змісту основних понять сприяла така діяльність, як аналіз програмного матеріалу з образотворчого мистецтва, конспектів уроків студентів та вчителів, перегляд записів та відвідування уроків образотворчого мистецтва.

Робота з формування понять "зміст", "мета", "завдання" навчання образотворчого мистецтва у початкових класах розпочиналася із з'ясування структури змісту навчальної дисципліни та визначення її провідної функції. На основі історичного вивчення різноманітних шляхів навчання образотворчого мистецтва

у початкових класах загальноосвітніх шкіл були виявлені характерні риси сучасного підходу до визначення змісту, мети та завдань даної дисципліни. Аналізуючи "Державний стандарт початкової освіти", програми з образотворчого мистецтва, майбутні педагоги з'ясовували змістове наповнення дисципліни, виявляли його структуру.

Робота з формування понять "методи та прийоми" навчання образотворчого мистецтва проводилася на основі аналізу їх загальнодидактичного значення, з'ясовувалася специфіка використання словесних, наочних і практичних методів у практиці організації образотворчої діяльності молодших школярів. Увага студентів акцентувалася на важливості функцій пояснення, бесіди, демонстрації прийомів виконання завдань та вправ. Переглядаючи записи уроків образотворчого мистецтва, майбутні педагоги навчалися визначати, які методи та прийоми використовували вчителі, наскільки вони були ефективними.

Ознайомлення майбутніх педагогів із формами організації образотворчої діяльності у початковій школі та її плануванням відбувалося під час лекцій. Студенти знайомилися із особливостями календарного планування з образотворчого мистецтва, типами та структурою уроків, організацією виховної та гурткової роботи, виставкової діяльності. На практичних заняттях відпрацьовувалися вміння планувати навчальну та виховну роботу з образотворчого мистецтва.

За результатами перегляду записів уроків у початкових класах та аналізу конспектів уроків вчителів під керівництвом педагога студенти визначали їх структуру, склали опорну схему, яка допомагала при написанні конспектів уроків. Майбутні педагоги встановили, що обов'язковими ланками підготовки до уроку є визначення його теми, мети, з'ясування змісту навчального завдання, визначення послідовності його виконання та виготовлення наочності до уроку. Проведення уроку образотворчого мистецтва передбачає: організацію класу, актуалізацію опорних знань учнів, ознайомлення їх із темою та метою навчального завдання, способами його виконання, практичну діяльність учнів, обговорення та оцінювання її результатів.

Діяльність студентів щодо складання конспектів уроків та виготовлення наочності до них перебігала в межах часу, відведеного на самостійну роботу з обов'язковими консультаціями викладача. За кращими розробками студентам пропонувалося "розіграти" "Урок у початковій школі", "Обговорення уроку образотворчого мистецтва на педагогічній раді".

Особлива увага надавалася відпрацюванню вміння виконувати педагогічний малюнок. Студенти опановували прийоми демонстрації виконання навчального завдання крейдою на класній дошці або відповідними матеріалами, способи роботи різноманітними матеріалами, відпрацьовували вміння визначати ключові етапи процесу створення художнього образу, вносити корективи у дитячу роботу.

Важливого значення надавалося вивченню специфіки образотворчої діяльності молодших школярів та її оцінювання. Зокрема, діяльність студентів була зосереджена на виявленні вікових та психологічних особливостей дитячої образотворчості, встановленні прийомів відтворення форми, об'єму, простору у дитячих малюнках, використанні молодшими школярами кольору та способів композивання зображення. Значна увага приділялася самостійній роботі студентів: підготовці доповідей з проблем, що обговорювалися на семінарах, збору колекції дитячих малюнків, аналіз яких проводився під час лабораторних занять.

Так етапи розвитку дитячого малювання визначалися на основі аналізу дитячих малюнків на предмет виявлення спільних рис зображеного. Отримані дані щодо вікових та індивідуальних особливостей відтворення простору, форми, об'єму, композиційних побудов та кольорових рішень співставлялися із результатами досліджень науковців, остаточно визначалися періоди дитячого малювання та їх характеристика.

З метою відпрацювання вміння оцінювати навчальні досягнення молодших школярів на уроках образотворчого мистецтва та результати образотворчої діяльності молодших школярів майбутнім вчителям пропонувалося самостійно визначити їх критерії та рівні. Пропозиції студентів, отримані у процесі

"мозкового штурму" даної проблеми, зазнавали аналізу під керівництвом викладача, порівнювалися із параметрами, запропонованими в освітніх документах [121,124] та остаточно узгоджувалися. Підсумок даної діяльності - виконання аналізу та оцінювання практичних робіт молодших школярів.

Створення умов для застосування знань і вмінь, сформованих у процесі вивчення курсу "Методика викладання образотворчого мистецтва", їх контролю та коригування, передбачається завданнями третього, **творчого**, етапу формування базових знань та вмінь.

Під час проходження педагогічної практики у школі студенти отримали можливість продемонструвати набуті знання та вміння самостійного оперування навчальним об'єктом, набути нових знань та вмінь у процесі роботи з підручниками, посібниками, довідниками, навчально-методичною літературою, а також оволодіти прийомами навчання молодших школярів на основі вивчення досвіду педагогів-практиків. Даний період сприяв осмисленню майбутніми педагогами можливостей використовувати за власним розсудом різні способи оперування засвоєним матеріалом, доповнювати і перетворювати його, поглиблювати набуті знання та вдосконалювати вміння.

Закріплення здобутих знань та вмінь на третьому етапі перебігало під час підготовки та проведення уроків образотворчого мистецтва, проведення виховних заходів, підготовки виставок дитячого малюнка. Роль викладача на третьому етапі полягала у спостереженні за самостійною роботою студентів, консультуванні, наданні інструкцій, контролі за результатами їх діяльності, організації перегляду, обговорення та оцінювання виконаної практикантами роботи.

Результативність своєї художньо-педагогічної діяльності студенти мали змогу продемонструвати під час підведення підсумків педагогічної практики. Ними була організована виставка учнівських малюнків, естетична якість яких засвідчила високий рівень підготовленості майбутніх вчителів до керівництва образотворчою діяльністю молодших школярів (додаток 3).

Про ефективність запропонованої методики формування базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва в майбутніх учителів початкових класів до-

зволили судити дані, отримані за результатами контрольного зрізу проведеного по завершенні третього етапу формуючої роботи.

З метою виявлення сформованості базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва за пізнавальним критерієм було проведено контрольний зріз, який передбачав виконання студентами серії завдань.

Перше завдання (див. додаток А) було спрямоване на виявлення стану володіння основними теоретичними поняттями образотворчого мистецтва. За результатами його аналізу було встановлено, що студенти експериментальної групи продемонстрували обізнаність щодо видової та жанрової різноманітності образотворчого мистецтва, його виражальних засобів та способів зображення (таблиця 3.3).

Таблиця 3.3

Результати виконання завдання №1 (у %)

	Оцінка у балах												Рівні		
													Високий	Достатній	Низький
	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16			
ЕГ	-	-	4,3	6,5	9,8	4,3	9,8	5,4	18,7	13	22,8	5,4	59,9	35,8	4,3
КГ	3,1	8,3	3,1	16,7	6,3	7,3	18,8	12,4	11,5	9,4	3,1	-	24	61,5	14,5

Про глибину та системність знань з образотворчого мистецтва дозволило судити завдання № 2 (див. додаток А). Аналіз даних, отриманих після його виконання (таблиця 3.4), дав підстави стверджувати, що студенти експериментальної групи в цілому усвідомлюють основний зміст понять "вид", "жанр", "засіб вираження", "основні та похідні кольори", "засоби зображення форми та об'єму", "способи зображення простору", "закони композиції" та ін.

У контрольній групі більшість студентів виявила обізнаність лише з поняттями, які репрезентують основи зображальної грамоти. Так у них не виникло проблем із визначенням понять, що стосуються правил зображення простору, передачі об'єму в зображенні, компонованні зображення. Однак студенти

відчули затруднення при класифікації видів та жанрів образотворчого мистецтва, визначенні їх виражальних засобів.

Таблиця 3.4

Результати виконання контрольного завдання №2 (у%)

	Оцінка у балах									Рівні		
										Високий	Достатній	Низький
	3	4	5	6	7	8	9	10	11			
ЕГ	-	-	2,2	15,2	15,2	25	20,7	15,2	6,5	42,4	55,4	2,2
КГ	2,1	3	5,2	18,8	39,6	15,6	9,4	6,3	-	15,7	74	10,3

З'ясування рівня володіння основними поняттями у галузі навчання молодших школярів образотворчого мистецтва здійснювалося за результатами виконання контрольного завдання № 3 (див. додаток А). Аналіз отриманих даних (таблиця 3.5) дозволив виявити, що студенти експериментальної групи більш повно усвідомлюють такі питання, як зміст навчальної дисципліни, мета та завдання її вивчення у початкових класах, навчальні категорії образотворчого мистецтва та структура вивчення мистецьких творів.

Слід відзначити, що студенти контрольної групи також виявили обізнаність щодо методів та прийомів організації художньої діяльності молодших школярів, однак вони оперували лише загальнодидактичними методами та прийомами навчання.

Вживання термінології образотворчого мистецтва студентами контрольної та експериментальної груп з'ясовувалося шляхом аналізу письмових робіт (завдання №4). Зокрема, було виявлено, що майбутні педагоги, які навчалися за експериментальною методикою, схильні до активного використання спеціальних термінів. В письмових роботах студентів, що навчалися за традиційною методикою подібне не спостерігалось.

Таблиця 3.5

Результати виконання контрольного завдання № 3 (у%)

	Оцінка у балах												Рівні		
	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	Високий	Достатній	Низький
ЕГ	6,5	5,4	8,7	15,2	3,3	-	6,5	8,7	13	17,4	9,8	5,4	45,7	47,8	6,5
КГ	28,2	-	3	-	17,7	8,3	9,4	9,4	14,6	9,4	-	-	24	47,8	28,2

Виявленню обізнаності майбутніх учителів із прийомами планування навчальної діяльності молодших школярів сприяло завдання № 5 (див. додаток А). За розробленими конспектами уроків вдалося встановити, що майже всі учасники експерименту запланували використання на уроці різноманітних загальнодидактичних методів: бесіди, розповіді, демонстрації наочності, практичної діяльності учнів. Однак переважна більшість студентів експериментальної групи передбачила детальне пояснення навчального завдання, супроводжуючи його педагогічним малюнком. В той час, як у контрольній групі майбутні вчителі зосереджувалися лише на описі сюжету, який повинні відобразити в своїх малюнках учні.

Результати виконаної роботи (таблиця 3.6) дозволяють зробити висновок, що студенти експериментальної групи у більшості використовують широкий діапазон методів навчання образотворчого мистецтва, передбачають у ході пояснення навчального завдання використання педагогічного малюнку.

Таблиця 3.6

Результати виконання завдання № 5

	Оцінка в балах							Рівні		
								Високий	Достатній	Низький
	2	3	4	5	6	7	8			
ЕГ	-	7,6	12	25	15,2	27,2	13	40,2	52,2	7,6
КГ	7,3	11,5	32,2	18,7	14,6	9,4	6,3	15,7	65,5	18,8

Узагальнення даних, отриманих за виконанні кожним студентом завдання, дозволило розподілити у відповідності до високого, достатнього та низького рівнів сформованості базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва за пізнавальним критерієм представників контрольної (19,9%; 62,2%; 17,9%) та експериментальної (47,1%; 47,8%; 5,1%) груп та графічно відобразити отримані показники (рис.3.1).

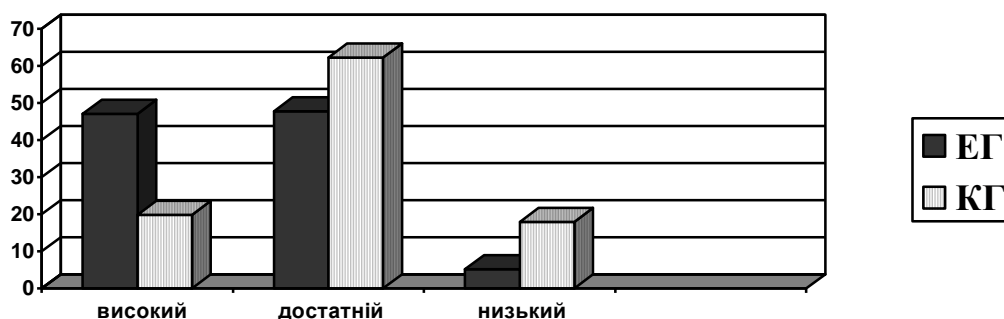

Рис.3.1. Діаграма показників сформованості базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва за пізнавальним критерієм

Діагностика сформованості базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва за діяльнісним критерієм у студентів контрольної та експериментальної груп проводилася за результатами виконання практичних завдань № 6-8 (див. додаток Б).

Перевірка ступеню володіння основами образотворчої грамоти здійснювалася шляхом аналізу малюнків, виконаних майбутніми педагогами. Отримані дані (таблиця 3.7) дозволили встановити, що в цілому студенти продемонстрували володіння прийомами зображення на площині та в об'ємі. Однак предста-

вники експериментальної групи у зображенні об'єктів простої та складної форми, виконанні їх конструктивної побудови, моделюванні об'ємної форми за допомогою світлотіні, зображенні людини та тварин, опановуванні прийомів зображення простору виявили більш глибокі знання та вміння. Майбутніми педагогами були продемонстровані можливості виразних засобів щодо вияву різноманітних настроїв та переживань у живопису чи графіці. При виконанні контрольного завдання студенти експериментальної групи продемонстрували володіння виражальними можливостями акварельних та гуашевих фарб, фломастерів, маркерів, кулькових ручок.

Таблиця 3.7

Результати виконання контрольного завдання № 6 (у%)

	Оцінка у балах					Рівні		
						Високий	Достатній	Низький
	4	5	6	7	8			
ЕГ	9,1	15,2	26,1	31,5	17,4	48,9	51,1	-
КГ	21,9	26	28,1	14,6	9,4	24	76	-

Студенти контрольної групи виявили несформованість вміння використовувати засоби вираження для передачі настрою в зображенні. Їх роботи були спрямовані на відповідність зображуваним об'єктам за формою і кольором. Виконані роботи попередньо промальовувалися простим олівцем та розфарбовувалися у подальшому.

Характеризуючи образотворчу діяльність дітей молодшого шкільного віку, студенти експериментальної групи виявили глибоке усвідомлення її вікових та психологічних особливостей. Чітке визначення функцій дитячої образотворчості, особливостей використання кольору молодшими школярами та особливостей відтворення ними простору свідчило про глибоку обізнаність студентів із проблемами художньої діяльності молодших школярів (таблиця 3.8). В той

час як студенти контрольної групи не виявили обізнаності із основними питаннями зазначеної теми.

Таблиця 3.8

Результати виконання завдання № 7 (у%)

	Оцінка в балах										Рівні		
											Високий	Достатній	Низький
	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12			
ЕГ	-	2,2	3,3	26,1	18,5	7,6	17,3	15,2	6,5	3,3	42,3	55,5	2,2
КГ	4,2	11,5	13,5	18,8	14,6	23,8	7,3	6,3	-	-	13,6	70,7	15,7

З метою виявлення свободи вибору шляхів організації художньої діяльності молодших школярів та оперування навчальним матеріалом було проведено аналіз конспектів уроків, виконаних майбутніми педагогами (таблиця 3.9).

Таблиця 3.9

Результати виконання контрольного завдання № 8 (у %)

	Оцінка у балах						Рівні		
							Високий	Достатній	Низький
	3	4	5	6	7	8			
ЕГ	4,3	7,6	8,7	34,8	29,1	15,2	44,6	51,1	4,3
КГ	10,4	12,5	16,7	42,7	17,7	-	17,7	71,9	10,4

Це дозволило з'ясувати, що студенти, які навчались за експериментальною методикою, моделюючи конспект уроку, зосереджувались не лише на сюжеті майбутнього зображення, відтворенні форми, об'єму, кольору зображуваних об'єктів, а й на створенні в учнів певного емоційного настрою та засобах його відтворення в малюнку. Увага студентів контрольної групи була зосереджена в

основному на визначенні сюжетної лінії. Створення певного емоційного настрою розглядалося ними вербально, безвідносно до засобів художнього вираження.

Середній бал, визначений за виконане кожним студентом завдання, дозволив розподілити учасників експериментальної роботи на групи за високим, достатнім і низьким рівнем сформованості базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва за діяльнісним критерієм. Зокрема, студенти експериментальної групи продемонстрували високий рівень володіння знаннями і вміннями у 43,3 %, достатній – 52,6 %, низький – 2,1 %. У контрольній групі відповідно – 18,5 %; 72,8 % та 8,7 %.

Графічне зображення отриманих результатів (рис.3.2) наочно ілюструє ефективність експериментальної методики щодо формування базових знань та вмінь за діяльнісним критерієм.

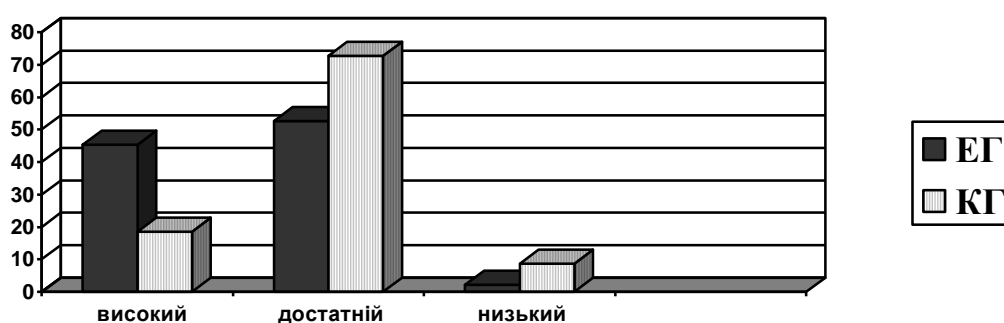

Рис.3.2. Діаграма показників сформованості художнього компонента базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва за діяльнісним критерієм

Перевірка результативності формування базових знань та вмінь за оцінним критерієм здійснювалася шляхом виявлення сформованості у майбутніх педагогів критеріальних підходів до оцінювання мистецьких явищ, вміння сприймати та оцінювати художні образи, висловлювати щодо них оцінні судження та особистісне ставлення.

Було з'ясовано (таблиця 3.10), що студенти експериментальної групи у процесі опису зображеного сюжету акцентували увагу на засобах художньої

мови використаної митцем, намагалися проникнути у художній смисл твору, активно виявляли власне ставлення до зображуваного. На відміну від них, студенти контрольної групи зосереджувалися лише на описі побаченого, використовуючи термінологію, пов'язану із правилами виконання зображень. Твори художників, виконані у манері, відмінній від реалістичного способу відтворення дійсності, ставили учасників експерименту перед проблемою із висловленням до них власного ставлення.

Таблиця 3.10

Результати виконання контрольного завдання № 9 (у%)

	Оцінка у балах						Рівні		
							Високий	Достатній	Низький
	3	4	5	6	7	8			
ЕГ	2,1	20,7	20,7	21,8	22,8	11,9	34,7	63,2	2,1
КГ	20,9	40,7	15,6	12,4	10,4	-	10,4	68,7	20,9

Контрольне завдання №10 (додаток В) було спрямоване на виявлення сформованості знань та вмінь майбутніх педагогів щодо оцінювання результатів образотворчої діяльності молодших школярів.

Аналіз практичної роботи (таблиця 3.11) засвідчив, що студенти експериментальної групи, оцінюючи дитячі малюнки, зосереджуються не лише на сюжеті зображеного та відповідності виконаної роботи певним правилам, а більше на виразності дитячого малюнка, його естетичній цінності, намагаються проникнути у внутрішній світ дитини, врахувати її характер, настрої на момент виконання роботи, виражають власне ставлення до дитячого малюнка. Запропоновані для аналізу дитячі роботи оцінювались студентами контрольної групи виключно з точки зору правильності їх виконання. Їх судження щодо якості робіт мали здебільшого критичний характер.

Таблиця 3.11

Результати виконання контрольної роботи №10 (у %)

	Оцінка у балах							Рівні		
								Високий	Достатній	Низький
	4	5	6	7	8	9	10			
ЕГ	3,р	7,6	19,5	39,1	2,2	12	16,3	30,5	66,2	3,3
КГ	14,6	11,5	36,4	28,1	5,2	-	4,2	9,4	76	14,6

На основі визначення середнього балу, отриманого кожним студентом за виконання контрольних завдань, було здійснено розподіл представників контрольної та експериментальної груп у відповідності до високого, достатнього і низького рівнів сформованості базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва за оцінним критерієм. Високий результат показали 32,6 % студентів експериментальної та 9,9% студентів контрольної груп. Достатній, відповідно 64,7% і 72,3%, низький – 2,7% та 17,8 %.

Графічне зображення отриманих результатів (рис.3.3) дозволяє проілюструвати різницю між рівнями сформованості педагогічного компонента за оцінним критерієм у студентів контрольної та експериментальної груп.

Узагальнюючи дані, отримані за результатами контрольних зрізів (таблиця 3.12), вдалося з'ясувати, що більшість студентів експериментальної групи виявили обізнаність із основними поняттями образотворчого мистецтва, зуміли дати їх чітке визначення, вільно використовували наукову та мистецьку термінологію у процесі аналізу художніх творів та дитячих малюнків, продемонстрували ґрунтовність знань з методики навчання образотворчого мистецтва у початкових класах та вміння застосовувати набуті знання на практиці, виявили ґрунтовність оцінних суджень.

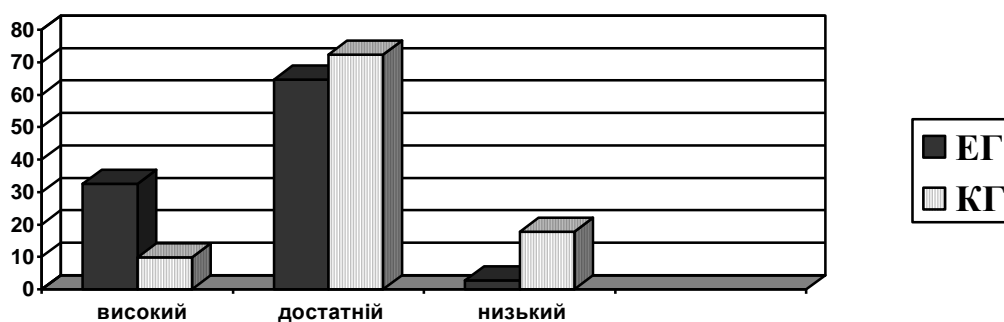

Рис. 3.3. Діаграма показників сформованості базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва за оцінним критерієм

Таблиця 3.12

Стан сформованості базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва в майбутніх учителів початкових класів

Критерії	Рівні (%)					
	Високий		Достатній		Низький	
	EG	КГ	EG	КГ	EG	КГ
Пізнавальний	47,1	19,9	47,8	62,2	5,1	17,9
Діяльнісний	45,3	18,5	52,6	72,8	2,1	8,7
Оцінний	32,6	9,9	64,7	72,3	2,7	17,8

Аналіз результатів виконання контрольних завдань показує, що сформованість базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва в майбутніх учителів початкових класів є вищою у студентів експериментальної групи, а робота, спрямована на формування основних понять у галузі образотворчого мистецтва та у галузі організації образотворчої діяльності молодших школярів, сприяла ефективності засвоєння ними вмінь щодо створення та оцінки художнього образу у творах мистецтва та у дитячих малюнках.

По завершенні вивчення курсу "Методика викладання образотворчого мистецтва" у експериментальній групі було здійснено розподіл студентів за рівнями сформованості базових знань та вмінь. На діаграмах (рис.3.4, 3.5, 3.6) показано динаміку переходу студентів з одного рівня на інші після впровадження експериментальної методики.

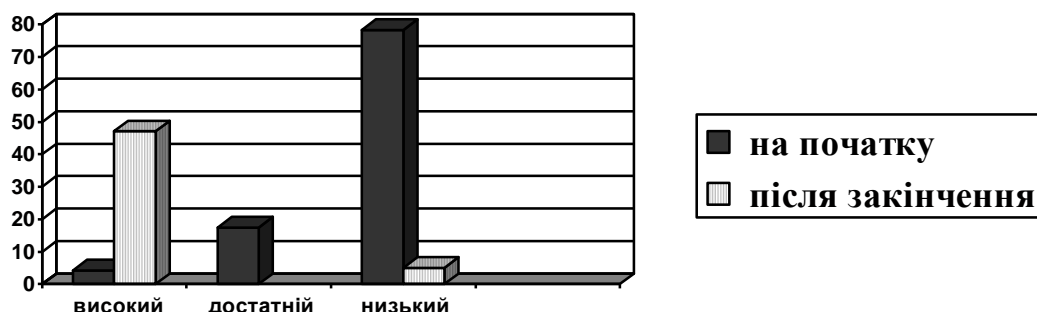

Рис. 3.4. Діаграма розподілу студентів експериментальної групи за рівнем сформованості базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва за пізнавальним критерієм на початок і на кінець експерименту

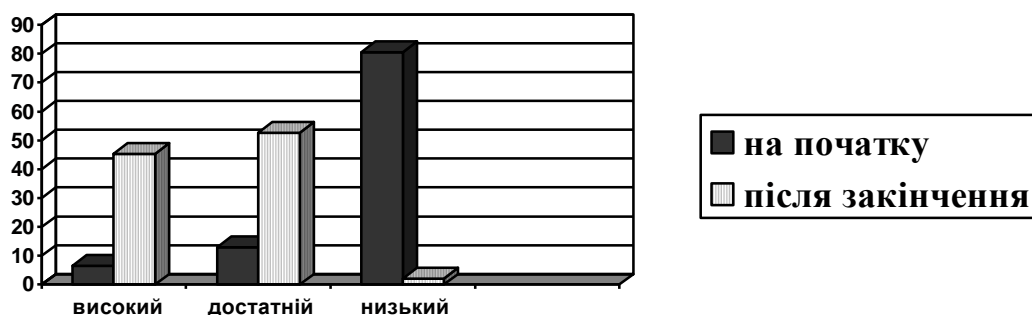

Рис. 3.5. Діаграма розподілу студентів експериментальної групи за рівнем сформованості базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва за діяльним критерієм на початок і на кінець експерименту

Таким чином, у процесі формуючого дослідження було здійснено практичну перевірку та отримано підтвердження припущення про те, що рівень сформованості базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва в майбутніх учителів початкових класів підвищиться за умов відбору і організації змісту нав-

чального матеріалу з позицій системно-структурного підходу та поетапного і систематичного засвоєння базових знань та вмінь майбутніми педагогами на засадах особистісно орієнтованого навчання.

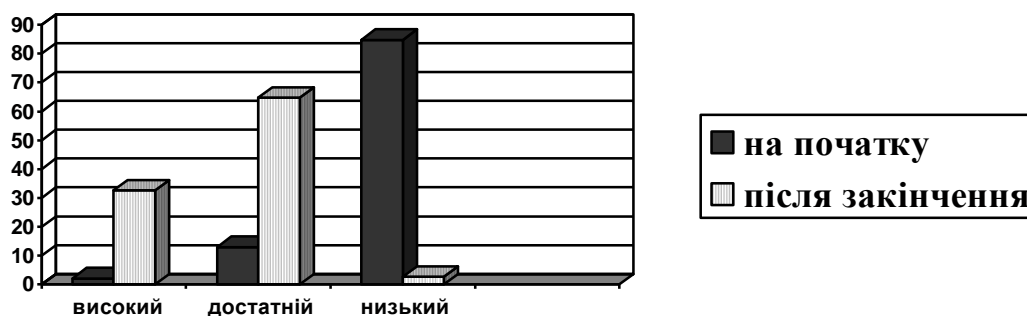

Рис. 3.6. Діаграма розподілу студентів експериментальної групи за рівнем сформованості базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва за оцінним критерієм на початку і після закінчення експерименту

Результатом формуючої дослідно-експериментальної роботи стало те, що усі студенти експериментальної групи виявили загальне зростання рівнів сформованості базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва, причому цей процес перебігав ефективніше, ніж у контрольних групах. Дані вимірів, одержані по закінченні формуючого дослідження, свідчать про ефективність педагогічних умов та запропонованої методики формування базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва в майбутніх учителів початкових класів.

Для забезпечення можливості математичної обробки статистичної інформації кожному студентові за розробленою методикою була виставлена оцінка за пізнавальним, діяльнісним і оцінним критеріями базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва. На їх основі визначено розподіл студентів контрольної і експериментальної груп за рівнями сформованості означених якостей.

На основі отриманих даних було виведено зважену середню арифметичну

$$M_{зв.} = \frac{9 \cdot 0,07 + 3 \cdot 0,02}{0,07 + 0,02} = \frac{0,69}{0,09} \approx 7,6$$

Обчислено середнє квадратичне відхилення

$$G = \sqrt{\frac{(x_1 - M)^2}{n}} \quad \text{де } n = 92 \text{ (кількість осіб)}$$

$$G = \sqrt{\frac{(9 - 7,6)^2 + (3 - 7,6)^2}{92}} = \sqrt{\frac{1,96 + 21,16}{92}} \approx \sqrt{0,25} \approx 0,5$$

Знайдено стандартну помилку зваженої середньої арифметичної

$$m = \frac{G}{\sqrt{n}} \approx \frac{0,5}{9,95} \approx 0,05$$

Це дозволило стверджувати, що вибіркова зважена середня знаходиться в межах між 7,55 і 7,65.

Визначено мінімальну та максимальну межі довірчого інтервалу, у яких з імовірністю 0,95 знаходиться генеральна середня

$$II = 1,96 \cdot 0,05 \approx 0,09$$

$$7,51 < G < 7,69, \text{ оскільки } n \in Z, \text{ то } B: 7/6\%$$

Результати підрахунків середньої арифметичної оцінки у балах за кожним рівнем базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва до початку формуючої роботи та після її закінчення наведені у таблиці 3.13. За період формуючої дослідно-експериментальної роботи середня оцінка за рівнями сформованості базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва за пізнавальним критерієм зросла в експериментальній групі з 5,8 бала до 11,2. Тобто відбулося загальне збільшення на 5,5 балів. У контрольній групі відповідно – на 4,3 бала.

Середня оцінка за рівнями сформованості базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва за діяльнісним критерієм зросла у експериментальній групі з 3,6 бала до 6,4. Відбулося загальне збільшення на 2,8 бала. У контрольній групі відповідно – на 1,8 бала.

За оцінним критерієм середня оцінка в експериментальній групі на початку формуючої роботи становила 2,9 бала, після закінчення – 6,5 бала. Відбулося загальне збільшення на 3,6 бала. У контрольній групі приріст за період дослідження склав 2,4 бала.

Таблиця 3.13

Середня оцінка у балах за рівнем сформованості базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва в майбутніх учителів початкових класів

	ЕГ			КГ		
	Пізнавальний	Діяльнісний	Оцінний	Пізнавальний	Діяльнісний	Оцінний
До початку	5,8	3,6	2,9	5,3	4,2	3,1
Після закінчення	11,2	6,4	6,5	9,6	6,0	5,5

Для більшої вірогідності отриманих даних та перевірки гіпотези дослідження проведено статистичний аналіз, використано один із методів перевірки статистичних гіпотез за допомогою критерія Стюдента [17]. Цей критерій розрахований на перевірку значущості відмінностей середніх значень однієї і тієї ознаки у двох сукупностях об'єктів. У дослідженні цими сукупностями виступають експериментальна та контрольна група студентів на початку та після закінчення експерименту.

При проведенні вибіркового спостереження важливим завданням є визначення характеристик генеральної сукупності:

середня зважена арифметична величина

$$M_{зв.} = \frac{\sum x_i}{n} \quad M_{зв.} \approx 6,3$$

середній квадрат відхилення

$$G = \sqrt{\frac{\sum (x_i - M)^2}{n}} \quad G \approx 2,61$$

показник розсіювання середньої арифметичної

$$m = \frac{G}{\sqrt{n}}$$

$$m \approx 0,38$$

мінімальна та максимальна межа довірчого інтервалу, у яких з імовірністю 0,95 знаходиться генеральна середня $\Pi = t \cdot m$ $\Pi \approx 0,76$

$$M - \Pi < \Gamma < M + \Pi$$

$$5,54 < \Gamma < 7,06$$

Врахування цих значень дає можливість оцінити точність виміру T як абсолютну величину різниці між істиною величиною того, що вимірюємо і середнім вибірковим значенням

$$T = |\Gamma - M| \quad T = 0,43$$

Для порівняння двох розподілів результатів сформованості базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва в майбутніх вчителів початкових класів на початку і після завершення дослідної формуючо-експериментальної роботи необхідно встановити, наскільки їхні характеристики вірогідно відрізняються.

Вірогідність розходження перевірена шляхом розрахунку довірчого коефіцієнту

$$t = \frac{M_a - M_b}{\sqrt{m_a^2 \cdot m_b^2}}$$

В нашому випадку були отримані наступні результати обчислень статистичних характеристик вибірок: 1) до впровадження експерименту $M_b = 6,3$; $G = 2,61$; $m_b = 0,22$; $\Pi = 0,43$; $T = 0,43$; $t = 2$;

2) після експерименту: $M_a = 9,43$; $G = 2,1$; $m_a = 0,18$; $\Pi = 0,35$; $T = 0,35$; $t = 1,98$

Довірчий коефіцієнт становить $t = \frac{3,13}{0,28} \approx 11,1$ Фактичне значення

$t \approx 11 > t_k \approx 2,58$ (критичного).

Звідси, різниця між середніми величинами статистично значима, а різниця сукупностей об'єктів суттєва і не випадкова.

Оскільки різниця отриманих даних підтверджується матеріалами математично-статистичної обробки, можна говорити про доцільність впровадження розробленої методики.

Таким чином, кількісний і якісний аналіз результатів педагогічного експерименту дає підстави стверджувати про ефективність педагогічних умов та доцільність впровадження розробленої методики формування базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва у майбутніх вчителів початкових класів.

Висновки до третього розділу

Методика формування базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва в майбутніх учителів початкових класів була побудована у відповідності до етапів засвоєння знань та з огляду на перебіг процесу формування понять у ході практичної діяльності. У процесі сприймання, осмислення, закріплення та застосування інформації були реалізовані такі пріоритетні завдання, як: організація активної образотворчої діяльності студентів; опанування ними основних теоретичних понять образотворчого мистецтва; підготовка майбутніх вчителів до організації та оцінювання образотворчої діяльності молодших школярів.

У дослідженні з'ясовано, що ефективність формування базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва забезпечується дотриманням таких педагогічних умов: відбір і організація змісту навчального матеріалу з позицій системно-структурного підходу; поетапне і систематичне засвоєння студентами базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва на засадах особистісно орієнтованого навчання.

Реалізація педагогічних умов здійснювалася з урахуванням специфіки підготовки учителів початкових класів до викладання образотворчого мистецтва. Оновлення змісту навчального матеріалу відбувалося за принципами науковості, доступності, систематичності і послідовності та у відповідності до вимог сучасної освіти.

Впровадження методики відбувалося у ході формуючого експерименту. За його результатами було встановлено, що студенти експериментальної групи значно поширили свої знання та вміння стосовно сприймання та створення художніх образів і продемонстрували високий та середній рівні сформованості художнього компонента базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва за пізнавальним критерієм відповідно – 47,1 % та 47,8 %, за діяльнісним критерієм – 45,3 % та 52,6 %, за оцінним критерієм – 32,6 % та 64,7 %.

Експериментальна робота, проведена під час вивчення курсу "Методика викладання образотворчого мистецтва", підтвердила ефективність запропоно-

ваної методики формування базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і запропоновано нове вирішення проблеми підготовки майбутніх учителів початкових класів до викладання образотворчого мистецтва, що виявляється у визначенні змісту і структури базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва, науковому обґрунтуванні та експериментальній перевірці методики формування базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва в майбутніх учителів початкових класів. Результати проведеного дослідження свідчать про виконання поставлених завдань, на підставі чого сформульовано висновки.

В сучасних умовах особливої значущості набувають питання фахової освіти вчителів. У вирішенні проблем загальної та спеціальної підготовки вчителя початкових класів образотворче мистецтво виступає як засіб формування їх естетичного досвіду, впливаючи на інтелектуальну, моральну, емоційну сфери, сприяє гармонійному розвитку особистості, допомагає пізнати світ, навчатися жити в ньому за законами краси.

Аналіз історичного досвіду навчання образотворчого мистецтва у спеціальних і загальних закладах освіти, досвіду підготовки вчителів до керівництва образотворчою діяльністю учнів та дослідження дидактичних основ навчання образотворчого мистецтва у загальноосвітній школі дали змогу здійснити теоретико-методологічне обґрунтування змісту підготовки вчителів початкових класів до викладання образотворчого мистецтва та з'ясувати особливості цієї підготовки.

Теоретично доведено, що значущим фактором підготовки студентів до викладання образотворчого мистецтва є сформованість у майбутніх педагогів базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва. Виявлено і систематизовано сукупність актуальних знань та вмінь, які є необхідними для ефективного керівництва образотворчою діяльністю молодших школярів і достатніми для особистісного розвитку та зростання професіоналізму майбутніх педагогів.

Визначено структурні компоненти базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва: художній (знання та вміння, необхідні для сприймання та створення художніх образів у живопису, графіці, скульптурі та декоративно-ужитковому мистецтві) та педагогічний (знання та вміння, необхідні для керівництва образотворчою діяльністю молодших школярів та оцінки її результатів).

Діагностика стану сформованості базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва в майбутніх учителів початкових класів проводилася за пізнавальним, діяльнісним та оцінним критеріями, спільними для художнього та педагогічного компонентів. Для визначення рівневої характеристики сформованості базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва використані змістові ознаки визначених критеріїв. Відповідно до визначених критеріїв та ознак було встановлено три рівні сформованості базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва: низький, достатній, високий. Визначено, що у майбутніх вчителів початкових переважає низький рівень сформованості означених знань та вмінь за пізнавальним, діяльнісним та оцінним критеріями.

Розроблено та експериментально перевірено методику формування базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва в майбутніх учителів початкових класів, яка забезпечена комплексом навчально-методичних засобів, зокрема, оновленою програмою курсу “Методика викладання образотворчого мистецтва”; системою навчальних завдань, наочністю і критеріями оцінювання навчальних досягнень студентів. В основу методики покладено поетапне формування в майбутніх учителів основних понять у галузі образотворчого мистецтва та у галузі організації образотворчої діяльності молодших школярів. Були створені умови для активної художньої діяльності студентів зі сприймання і створення художніх образів та усвідомлення естетичної цінності результатів художньої діяльності учнів.

Експериментально доведено, що ефективність формування базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва в майбутніх учителів початкових класів підвищиться завдяки врахуванню специфіки їх навчання і забезпечення таких

педагогічних умов: відбору і організації змісту навчального матеріалу з позицій системно-структурного підходу; поетапного та систематичного засвоєння студентами базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва на засадах особистісно орієнтованого навчання.

Проведена експериментальна робота підтвердила результативність поетапного формування базових знань та вмінь з образотворчого мистецтва в майбутніх учителів початкових класів.

Виконане дослідження не вичерпує всіх аспектів поставленої проблеми. Подальшого дослідження і наукового обґрунтування потребують питання: інтеграції мистецьких знань у підготовці майбутніх вчителів початкових класів; підготовки вчителів до використання коригуючого впливу мистецтва на особистість учня; підготовки вчителів початкових класів до використання зарубіжного досвіду навчання образотворчого мистецтва дітей молодшого шкільного віку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдуллина О.А. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования.- М.: Просвещение, 1984.- 208 с.
2. Алексюк А.М. Методи навчання і методи учіння.- К.,1980.-48 с.
3. Алексюк А.М. Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія: Підручник.-К.: Либідь, 1998.- 560 с.
4. Алехин А.Д. Изобразительное искусство: Художник. Педагог. Школа: Кн. для учителя.- М.:Просвещение, 1984.- 160 с.
5. Амонашвили Ш.А. Обучение. Оценка. Отметка.- М.: Знание, 1980.- 96 с.
6. Анисимов Н.Н. Основы рисования. - М.: Стройиздат, 1977.- 168 с.
7. Антология педагогической мысли России второй половины XIX-начала XX века / Сост.П.А.Лебедев.-М.:Педагогика, 1990.- 608 с.
8. Антология педагогической мысли России ХУІІІ в. - М.: Педагогика, 1985.- 480 с.
9. Антонова Є.О. Формування у майбутніх вчителів базових знань з педагогіки: Дис. ... канд. пед. наук.- Житомир, 2000.- 247 с.
10. Антонович Є.А., Свид С.П., Шпільчак В.А. Поглиблене вивчення образотворчого мистецтва в 1-6 класах. Методичні рекомендації.- К.: Радянська школа, 1990.- 53 с.
11. Апраксина О.А. Очерки по истории художественного воспитания в советской школе.- М., 1956.- 223 с.
12. Архангельский С.И.Учебный процесс в высшей школе, его закономерные основы и методы. Учеб.-метод. пособие. - М.: Высшая школа, 1980.- 368 с.
13. Афанасьев В.Г. О системном подходе в социальном познании // Вопросы философии.- 1973.- № 6.- С. 98-111.
14. Бабенко Л.В. Методика викладання образотворчого мистецтва з практикумом: Програма для факультетів педагогічних університетів по підготовці вчителів початкових класів. - Кіровоград: РВЦ КДПУ ім.В.Винниченка, 2000. – 16 с.

15. Бабенко Л.В. Розвиток системи художньо-естетичного виховання і навчання образотворчого мистецтва учнів загальноосвітніх шкіл у ХХ столітті //Зміст загальної середньої образотворчої освіти і підготовка вчителів образотворчого мистецтва (всеукраїнська науково-практична конференція); Редкол.: Рудницька О.П. та ін.- К., 2000. – 98 с.- С.17-24.
16. Бакушинский А.В. Исследования и статьи.- М.: Советский художник, 1981. - 350 с.
17. Барковський В.В., Барковська Н.В., Лопатін О.К. Теорія ймовірностей та математична статистика.-К.:ЦУЛ, 2002.-448 с.
18. Беда Г.В. Живопись.- М.: Просвещение, 1986. - 192 с.
19. Беда Г.В. Основы изобразительной грамоты. - М.: Просвещение, 1989.- 192 с.
20. Бенедиктов Б.А., Бенедиктов С.Б. Психология обучения и воспитания в высшей школе.- Мн.: Высшая школа, 1983.- 224 с.
21. Беспалько В.П. Программированное обучение. Дидактические основы.- М.: Высшая школа, 1970.- 300 с.
22. Бех І.Д. Особистісно-зорієнтоване виховання: Науково-метод. Посібник.-К.: ІЗМН, 1998.-204 с.
23. Бехтерев В.М. Первоначальная эволюция детского рисунка в объективном изучении.- Спб.: Тип.Сойкина, 1910. - 60 с.
24. Биков П.Б., Соборницький Г.Ф., Фармаковська В.О. Малювання в школі. Посібник для педучилищ. - К.: Радянська школа, 1947. - 187 с.
25. Бичкова Л.В. Образотворче мистецтво як навчальна дисципліна загальноосвітньої школи. Методичні рекомендації. - Полтава: ПДПУ, 2000.- 31 с.
26. Бичкова Л.В. Основні положення кольорознавства. Методичні вказівки для студентів початкових класів. – Полтава, 1994. – 16 с.
27. Бичкова Л.В. Формування базових знань з кольорознавства в учителів початкових класів: Дис. ...канд.пед.наук.- К.,1996.- 213 с.
28. Біла О.О. Формування готовності студентів до активізації художньої діяльності молодших школярів: Дис. ...канд. пед. наук.- Ізмаїл, 1999.- 224 с.

29. Білецький П.О. Мова образотворчих мистецтв.- К.: Радянська школа, 1973.
- 128 с.
30. Блауберг И.В., Юдин Э.Г. Становление и сущность системного подхода. – М.: Наука, 1973. – 270 с.
31. Богачкина Л.Г., Богачкин Б.М. Линогравюра в школе: Из опыта работы.-М.: Просвещение, 1983.- 79 с.
32. Бодалев А.А. Психология о личности. - М., 1988. – 188 с.
33. Борев Ю.Б. Эстетика. Изд. 2-е.- М.: Политиздат, 1975.- 399 с.
34. Брунер Дж. Процесс обучения. Пер.с англ.- М.: Изд. АПН РСФСР, 1983.- 83 с.
35. Буценко А. Образотворче мистецтво в трудовій школі.- К.-Х.: Радянська школа, 1931.- 71 с.
36. Бучинський С.Л. Основи грамоти з образотворчого мистецтва.- К.: Радянська школа, 1961.- 120 с.
37. Вахтомин Н.К. Генезис научного знания. Факт. Идея. Теория.- М.: Наука, 1973.- 287 с.
38. Ващенко Г. Виховний ідеал.- Полтава, 1994.- 191 с.
39. Вильчинский В.М. Изобразительное искусство: Учеб. Для 1-2 кл. четырех-лет. нач. шк. – К.: Радянська школа, 1990. – 128 с.
40. Вільчинський В.М. Програми середньої загальноосвітньої школи. 1-3 класи.- К., 1991.-126 с.
41. Виппер Б.Р. Введение в историческое изучение искусства. -2-е изд., испр. и доп.- М.: Изобразительное искусство, 1985.- 288 с.
42. Виркунен К. Учение о темпераментах // Образование и культура.- 2000.- №3-6.
43. Витковская Н.С., Щербо А.Б., Джола Д.Н. Формирование эстетической культуры младших школьников.- К.: Радянська школа, 1980.- 151 с.
44. Взаимодействие и интеграция искусств в полихудожественном развитии школьников / Под ред. Б.П.Юсова. – Луганск, 1980.- 385 с.
45. Возрастные возможности усвоения знаний / Под ред. Д.Б.Эльконина. В.В.Давыдова.- М.:Просвещение, 1966.- 443 с.

46. Волков Н.Н. Восприятие предмета и рисунка.- М., 1950. - 507 с.
47. Воловик П.М. Теорія імовірностей і математична статистика в педагогіці. – К., 1969.- 478 с.
48. Воскресенська Н.В. Забезпечення взаємозв'язку дидактичної та методичної підготовки майбутніх вчителів початкової школи: Дис. ...канд. пед. наук. - К., 1996. – 206 с.
49. Всеобщая история искусства: В 6-ти т. Т.2. Искусство средних веков. Кн. II / Под общ. ред. Б.В.Веймарна и Ю.Д.Колпинского.- М.: Искусство, 1960. - 507 с.
50. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте. - М.: Просвещение, 1991.- 93 с.
51. Выготский Л.С. Педагогическая психология / Под ред. В.В.Давыдова.- М.: Педагогика, 1991.- 480 с.
52. Выготский Л.С. Собрание сочинений: В 6-ти т. Т.2. Проблемы общей психологии / Под ред.В.В.Давыдова. – М.: Педагогика, 1982. – 504 с.
53. Гальперин П.Я., Запорожец А.В., Эльконин Д.Б. Проблемы формирования знаний и умений у школьников и новые методы обучения в школе // Вопросы психологии.- 1963.-№ 5.- С.61-72.
54. Ган Н.С., Казанцев А.В. Маловання з натури.-К.: Радянська школа, 1971.- 79 с.
55. Ганелин Ш.И. Очерки по истории средней школы в России второй половины XIX в. - М., 1952.- 276 с.
56. Гинецинский В.И. Знание как категория педагогики. – Л.: Издательство ЛГУ, 1989.- 144 с.
57. Глинская И.П. Изобразительное искусство: Методика обучения в 1-3 классах. -К.: Радянська школа, 1978. – 111 с.
58. Глинская И.П. Формирование способов овладения пространственной информацией на плоскости у младших школьников: Автореф. дис. докт. пед. наук. – Л., 1973. – 43 с.
59. Голобоков Ю.В. Джон Литтлджонс – художественный деятель и педагог //Искусство в школе.- 1999.- №1.- С.31-35.

60. Гончаренко С.У. Зміст загальної освіти і її гуманізація // Неперервна професійна освіта.- К., 2000.- С.81-107.
61. Гончаренко С.У. Методика як наука.- Хмельницький, 2000. – 30 с.
62. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997.- 376 с.
63. Гречук Ю.Я. Живые вещи.- М.: Советский художник, 1977.- 142 с.
64. Гриценко М.С. Нариси з історії школи в Українській РСР (1917-1965).-К.: Радянська школа, 1966. – 258 с.
65. Давидов В.В., Зинченко В.П. Предметная деятельность и онтогенез познания // Вопросы психологии.- 1998.-№5.- С.11-29.
66. Державна національна програма "Освіта. Україна ХХІ століття". – К., 1994.
67. Державний стандарт початкової загальної освіти. Постанова Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2000р. № 1717.
68. Джола Д.М., Щербо А.Б. Теорія і методика естетичного виховання школярів: Навчально-методичний посібник. – К.: ІЗМН , 1998. – 392 с.
69. Дидактика средней школы. Некоторые проблемы современной дидактики. Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов. / Под ред. М.А.Данилова и М.Н.Скаткина.- М.: Просвещение, 1975.- 303 с.
70. Дмитриева Н.А. Изображение и слово. - М.: Искусство, 1962.- 314 с.
71. Дмитриева Н.А. Краткая история искусств. Вып.1. – М.: Искусство, 1988.- 319 с.
72. Дубасенюк О.А. Теоретичні і методичні основи виховної діяльності педагога: Дис. ...докт.пед.наук.- К., 1996.
73. Дьюи Д. Психология и педагогика мышления. Пер с англ. Н.М.Никольской. -М.: Совершенство, 1997.- 208 с.
74. Евдокимова Н.В. Соотношение знаний и практических умений в содержании учебного предмета практического характера: Автореф. дис. ...канд. пед. наук. -М., 1980.-20 с.
75. Експериментальна інтегрована програма з образотворчого мистецтва 1-4 кл (для загальноосвітніх шкіл) // Початкова школа.- 1999.- №9.- С.1-24.

76. Жураковский Г.Е. Очерки по истории античной педагогики.- М.: АПН РСФСР, 1963.-510 с.
77. Загвязинский В.И. Методология и методика дидактического исследования.- М.: Педагогика, 1982.- 160 с.
78. Занков Л.В. Избранные педагогические труды.- М.: Педагогика, 1990.- 424 с.
79. Зинченко В.П. Общие вопросы развития студентов на занятиях по рисунку //Развитие творческих способностей студентов и школьников на занятиях изобразительным искусством: Межвуз. сб.научн. трудов.- Ростов-на-Дону, 1986.- 275с.- С.29-39.
80. Зись А. Я. Искусство и эстетика. Введение в искусствоведение.- М.: Искусство, 1974.- 477 с.
81. Зорина Л.Я. Дидактический цикл процесса обучения и его элементы //Советская педагогика.- 1985.- № 10.- С.31-35.
82. Зорина Л.Я. Основания для отбора и распределения основных и вспомогательных знаний в различных циклах учебных предметов // Теоретические основы содержания общего среднего образования / Под ред. В.В.Краевского, И.Я.Лернера.- М.: Педагогика, 1983.- 352 с.- С.211-224.
83. Зорина Л.Я. Системность – качество знаний.- М.: Знание, 1976.- 64 с.
84. Зотов Ю.Б. Организация современного урока: Кн: для учителя / Под ред. П.П.Пидкасистого. - М.: Просвещение, 1984.- 144 с.
85. Зязюн І.А. Естетичний досвід особи.-К.: Вища школа, 1976.- 174 с.
86. Игнатьев Е.И. Психология изобразительной деятельности детей. – М.:Учпедиз, 1961.- 223 с.
87. Изобразительное искусство в школе. / Под.ред. В.В.Колокольникова. -М.: Педагогика, 1975.- 96 с.
88. Изобразительное искусство в школе: Сборник материалов и документов / Сост. Г.Г.Виноградова.- М.:Просвещение, 1990.- 175 с.
89. Изобразительное искусство и художественный труд: 1-4 кл.: Кн. для учителя /Б.М.Неменский, Н.Н.Фомина, Н.В.Гросул и др. – М.: Просвещение, 1991. –192 с.

90. Ильенков Э.В. Философия и культура.- М.: Политиздат, 1991.- 464 с.
91. Ильина Т.А. Структурно-системный подход к организации обучения.- М.:Знание, 1972.- 87 с.
92. Ильясов И.И. Структура процесса учения.- М.: Издательство Московского университета, 1986.- 200 с.
93. Искусство и дети. Эстетическое воспитание за рубежом / Под. ред. В.Шестакова.- М., 1969.- 272 с.
94. Искусство и школа: Кн. для учителя / Сост. А.К.Василевский.- М.:Просвещение, 1981.- 288 с.
95. История дошкольной зарубежной педагогики. Хрестоматия / Сост. Н.Б.Мчедлидзе, А.А.Лебеденко, Е.А.Гребенщикова. - М.: Просвещение, 1974.- 432 с.
96. Иванова Т.В. Професійна культура майбутнього вчителя // Педагогіка і психологія.- 1995.- № 2.- С.87-88.
97. Кабанова-Меллер Е.Н. Психология формирования знаний и навыков у школьников. - М.: Изд. АПН, 1962.- 376 с.
98. Каган М.С. Системный подход и гуманитарное знание. Избранные статьи.- Л.: Изд.ЛГУ, 1991.- 384 с.
99. Казакова М.Ф. Пути оптимизации усвоения студентами научных понятий //Студент на пороге XXI века: Монография / Отв.ред. Н.И.Рейнвальд. М.: Изд-во УДН, 1990.- 152 с. – С.119-122.
100. Кандинский В. В. О духовном в искусстве. - М., 1992.- 108 с.
101. Кандинский В.В. Значение теоретического обучения в живописи // Искусство и образование.- 1998.- №4.- С.58-60.
102. Кантор И.М. Понятийно-терминологическая система педагогики: Логико-методологические проблемы.- М.: Педагогика, 1980.- 158 с.
103. Карлов Г.Н. Изображение птиц и зверей. Кн. для учителя.-М.: Просвещение, 1976.- 192 с.
104. Касьяненко М.Д. Педагогіка співробітництва: Навчальний посібник.-К: Вища школа, 1993.- 300 с.

105. Кириченко М.А. Основи образотворчої грамоти.- К.: Вища школа, 1982.- 168 с.
106. Кириченко Н.А. Развитие пространственных представлений на уроках изобразительного искусства: Автореф.дис. канд.пед.наук.-М., 1970.-27 с.
107. Китаев Н.Н. Групповые экспертные оценки.- М.: Знание, 1975.- 64 с.
108. Кларин М.В. Педагогическая технология в учебном процессе. Анализ зарубежного опыта.- М.: Знание, 1989.- 80 с.
109. Ковалев А.Г. Психология личности.- М.: Просвещение, 1969.- 391 с.
110. Коваленко Т.В. Формування творчої активності молодших школярів засобами української народної іграшки: Автореф.дис.канд.пед.наук.-К.,2002.- 20 с.
111. Ковальчук Н.М. Проблема цілісності образотворчої освіти учнів 1-12 класів середньої загальноосвітньої школи України // Зміст загальної середньої образотворчої освіти і підготовка вчителів образотворчого мистецтва (всеукраїнська науково-практична конференція); Редкол.: Рудницька О.П. та ін.- Ч.2.- К., 2000.- 98 с.
112. Коган Л.М. Искусство и мы.- М.: Молодая гвардия, 1970.- 272 с.
113. Кодьєва О.П. Природа образотворчих мистецтв //Основи викладання мистецьких дисциплін / За ред. Рудницької О.П. - К., 1998.- 84 с.- С.137-148.
114. Комарова Т.С. Как научить ребенка рисовать / В помощь учителю. Изд. 3-е перераб. и доп.- М., 1998.- 143 с.
115. Коменский Я.А., Локк Д., Руссо Ж.-Ж., Песталоцци И.Г. Педагогическое наследие / Сост. М.В.Кларин, А.Н.Джуринский.- М.: Педагогіка, 1989.- 416 с.
116. Кондахчан Е.С. Методика преподавания рисунка в средней школе.-М.: Искусство, 1952.-227 с.
117. Кондахчан Е.С. Методика рисования. Пособие для педучилищ.- М., 1947.- 140 с.
118. Коновець С.В. Образотворче мистецтво в початковій школі. Метод.пос.- К., 2000.- 79 с.

119. Коновець С.В. Підготовка вчителя образотворчого мистецтва.- Рівне, 2002.-74 с.
120. Концепція художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах // Педагогічна газета.- 2001.- № 12.
121. Контроль та оцінювання навчальних досягнень учнів початкової школи // Початкова освіта, 2002.- № 39-40.- 122 с.
122. Костерин Н.П. Учебное рисование.- М.: Просвещение, 1984.- 240 с.
123. Крылова Н.Б. Эстетические отношения: содержание и функции.- М.: Знание, 1980.- 64 с.
124. Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів початкової школи / За заг. ред. О.Я.Савченко.- Початкова школа. – 2002. - № 6.- С.3-37.
125. Крутецкий В.А. Основы педагогической психологии. – М.:Просвещение, 1972. – 255 с.
126. Кудина Г.Н., Мелик-Пашаев А.А., Новлянская З.Н. Как развивать художественное восприятие у школьников. - М.: Знание, 1988.- 80 с.
127. Кузин В.С. Изобразительное искусство и методика его преподавания в начальных классах: Учеб. пособие для учащихся пед.уч-щ по спец. №2001 "Преподавание в нач классах общеобразоват. шк.". – М.: Просвещение, 1984.- 319 с.
128. Кузин В.С. Психология / Под ред. Б.Ф.Ломова. Учебник. 2-е изд., перераб. и доп.- М.: Высшая школа, 1982.- 256 с.
129. Кузин В.С. Становление и развитие художественного образования в советской школе // Начальная школа.- 1987.- № 11.- С.42-49.
130. Кузьмина Н.В. Очерки психологии труда учителя.- Л.: ЛГУ, 1967.- 183 с.
131. Кулюткин Ю.Н. Психология обучения взрослых .- М.: Просвещение, 1985.- 128 с.
132. Кульман Ф. Новые пути преподавания рисования. – М., 1908.- 42 с.
133. Куписевич Ч. Основы общей дидактики.- М.: Высш.шк, 1986.- 386 с.
134. Лабунская Г.В. Изобразительное творчество детей. – М.: Просвещение, 1965.- 207 с.

135. Лабунская Г.В., Назаревская Г.А. Уроки рисования в начальной школе: Пособие для учителя. – М.: Изд. АПН РСФСР, 1961.-165 с.
136. Левин С.Д. Беседы с юным художником. Вып.1. - М.: Советский художник, 1988.- 288 с.
137. Левченко Т.И. Современные дидактические концепции в образовании: Монография.- К.: МАУП, 1995.- 168 с.
138. Левчук Л.Т. Західноєвропейська естетика ХХ століття.- К., 1997.-325 с.
139. Леднев В.С. Содержание образования: Учеб.пособие. – М.: Высш шк. 1989.- 360 с.
140. Леонтьев А.Н. Избранные психологические произведения: В 2-х т. Т.2.- М.: Педагогика, 1983.-318 с.
141. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики. – 3-е изд.- М.: Изд МГУ, 1972.-574 с.
142. Леонтьев А.Н., Гальперин П.Я. Теория усвоения знаний и программированное обучение // Советская педагогика.-1964.- № 10.- С.56-65.
143. Лернер И.Я. Дидактические основы методов обучения.- М.: Педагогика, 1981. – 186 с.
144. Лернер И.Я. Учебный предмет, тема, урок. – М.: Знание, 1988. – 80 с.
145. Лещенко М.П. Зарубіжні технології підготовки вчителів до естетичного виховання - К., 1996.- 192 с.
146. Лингарт Й. Процесс и структура человеческого учения.- М.: Просвещение, 1970.- 685 с.
147. Лихачев Б.Т. Педагогика. Курс лекций. Учебное пособие для студентов пед. учебн. заведений и слушателей ИПК и ФПК.- М.: Прометей, 1992.- 528 с.
148. Лобурець В.Є. Полтавський державний педагогічний інститут ім. В.Г.Короленка.- Полтава, 1994.- 24 с.
149. Лозова В.І. Пізнавальна активність школярів.- Харків: Основа, 1990.- 89с.
150. Лосев А.Ф. Проблема символа и реалистическое искусство.- М.: Искусство,1965.- 320 с.

151. Лошкарева Н.А. Единство и особенности овладения учащимися знаниями умениями и навыками в процессе учебной работы // Воспроизводящая и творческая деятельность в обучении / Под ред. И.Т.Огородникова.- М.,1976.- 156с.- С.115-133.
152. Лурия А.Р. Об историческом развитии познавательных процессов. – М.:Наука, 1974. –172 с.
153. Лурия А.Р. Язык и сознание. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1979. – 320 с.
154. Майборода В.К. Вища педагогічна освіта в Україні: історія, досвід, уроки /1917-1985/. - К.: Либідь, 1992.-196 с.
155. Максимов Ю.В. Родник творчества.- М.: Просвещение, 1988. – 112 с.
156. Малькова З.А. Школа и педагогика за рубежом.- М.:Просвещение, 1983.- 192 с.
157. Маркова А.К. и др. Формирование мотивации учения: Кн. для учителя / А.К.Маркова, Т.А.Матис, А.Б.Орлов – М.:Просвещение, 1990.- 192 с.
158. Мастера искусства об искусстве: В 7-и т. Т. 6. Искусство народов СССР XIY-XIX в.– М.: Искусство, 1969.- 543 с.
159. Мастера искусства об искусстве: В 7-и т. Т.3. XVII-XVIII века.-М.: Искусство, 1967.- 503 с.
160. Мастера искусства об искусстве: В 7-и т. Т.1. - М.: Искусство, 1965.- 387 с.
161. Махмутов М.И. Современный урок. – М.: Педагогика, 1985.- 184 с.
162. Медведев Л.Г. Формирование графического художественного образа на занятиях по рисунку : Учеб. Пособие для студентов худож.-граф. фак. пед. ин-тов. – М.: Просвещение, 1986.- 159 с.
163. Мелик-Пашаев А.А. Об источнике способности человека к художественному творчеству // Вопросы психологии.- 1998.-№ 1.- С. 76-82.
164. Мелик-Пашаев А.А. Способность к применению цвета в качестве выразительного средства как компонент художественной одаренности: Автореф. дис.канд.пс.наук.-М.,1976.- 18 с.

165. Методика преподавания изобразительного искусства / Программы пед. ин-тов для спец. "Педагогика и методика начального обучения" с дополнительной спец. "изобразительное искусство".- М., 1990. С. – 1-18.
166. Методика преподавания изобразительного искусства с практикумом / Программы педагогических институтов для специальности 2121 "Педагогика и методика начального обучения". – М., 1987. – С.26-43.
167. Методы современного педагогического исследования / Под ред. Н.В.Кузьминой. - Ленинград, 1980.- 172 с.
168. Мигунов А.С. Искусство и процесс познания.- М.: Изд-во МГУ, 1986.- 128 с.
169. Миропольська Н.Є. Мистецтво слова в структурі художньої культури учня. – К., 2002. – 2-4 с.
170. Моделирование деятельности специалиста на основе комплексного исследования / Под ред. Е.Э.Смирновой.- Л., 1984.- 176 с.
171. Молева Н.М. Выдающиеся русские художники-педагоги: Кн для учителя.-2-е изд.: доп.- М.: Просвещение, 1991.-416 с.
172. Молостов А.В. Принципы вузовской дидактики. Методические рекомендации.- К.: Вища школа, 1982.- 32 с.
173. Моляко В.А. Психология творческой деятельности.- К., 1978.- 46 с.
174. Моляко В.О. Концепція виховання творчої особистості // Рад школа.- 1991.-№ 5.- С.47-51.
175. Моносзон Э.И. Становление и развитие советской педагогики, 1917-1987: Кн. для учителя.- М.: Просвещение, 1987.-224 с.
176. Мухина В.С. Детская психология: Учеб. Для студентов пед. ин-тов /Под ред. Л.А.Венгера. – М.:Просвещение, 1985. – 272 с.
177. Мухина В.С. Изобразительная деятельность ребенка как форма усвоения социального опыта.- М.: Педагогика, 1981.- 239 с.
178. Мышление учителя: Личностные механизмы и понятийный аппарат / Под ред. Ю.Н.Кулюткина, Г.С.Сухобской.- М.: Педагогика, 1990.- 104 с.
179. Навчальні плани педагогічних інститутів Української РСР.- К.,1989.

180. Народное образование в СССР. Сборник документов. 1917-1973 /Составители А.А. Абакумов, Н.П.Кузин, Ф.И.Пузырев.- М.: Педагогика, 1974.- 560 с.
181. Неменский Б.Н. Мудрость красоты. – М.: Просвещение, 1987.- 255 с.
182. Немов Р.С. Психология: Учеб. для студ. высш.пед.учеб.заведений: В 3 кн.-М., 2000.- Кн.1.- 688 с.
183. Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи: Монографія / За ред.І.А.Зязюна. – К.:Віпол, 2000.- 636 с.
184. Ничкало С.А. Мистецтвознавство: Короткий тлумачний словник. – К.:Либідь, 1999.- 208 с.
185. Новий тлумачний словник української мови. У 4 т. / Уклад.В.Яременко, О.Сліпушко. – К.: Аконіт, 1992. – Т.1.- 911 с.
186. Новиков Н.И. Об эстетическом воспитании /Антология педагогической мысли России УИІІ в. – М.: Педагогика, 1985.- 480 с. – С.341-347.
187. Образотворче мистецтво //Програми середньої загальноосвітньої школи 1-4 класи. – К.: Радянська школа, 1986.- С.139-186.
188. Образотворче мистецтво. 1-4 класи. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2001.- 52 с.
189. Образотворче мистецтво. 5-7 класи. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2001.- 160 с.
190. Общая психология. Учебн. пособие для пед. ин-тов / Под ред. А.В.Петровского. – М.: Просвещение, 1970.- 432 с.
191. Одноралов Н.В. Материалы, инструменты и оборудование в изобразительном искусстве. – М.: Просвещение, 1988.- 176 с.
192. Оконь В. Введение в общую дидактику.- М.: Высшая школа, 1990.- 382с.
193. Оніщук В.О. Узагальнення і систематизація знань учнів.- К.: Радянська школа, 1970.- 136 с.
194. Орлов В.Ф. Професійне становлення майбутніх вчителів мистецьких дисциплін: Теорія і технологія: Монографія .- К.: Наукова думка, 2003.- 262 с.

195. Основи викладання мистецьких дисциплін / За ред. Рудницької О.П. - К., 1998.- 84 с.
196. Основы дидактики /Под ред. Б.П.Есипова.- М.:Просвещение, 1967.- 472 с.
197. Основы педагогики и психологии высшей школы /Под ред. А.В.Петровского.- М.: Изд. Моск. ун-та, 1986.- 303 с.
198. Основы педагогического мастерства /Под ред. И.А.Зязюна. – К.: Вища школа, 1987. – 206 с.
199. Острогорский В.П. Письма об эстетическом воспитании / Антология педагогической мысли России второй половины XIX – начала XX века.-М.: Педагогика, 1990.- С.356-361.
200. Остряньська О.А. Формування комплексних педагогічних умінь у майбутніх вчителів початкових класів: Дис. ... канд.пед.наук.- Полтава, 2002.- 284 с.
201. Оценка качества подготовки специалистов.- Л., 1977.- 96 с.
202. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР второй половины XIX в. / Отв. ред. А.И. Пискунов. – М.: Педагогика, 1976.- 600 с.
203. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР с древнейших времен до конца XVIII в. / Отв. ред. Э.Д. Днепров. – М.: Педагогика, 1989.- 480 с.
204. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР XVIII в. – первая половина XIX в. / Отв. ред. М.Ф.Шебаева. – М.: Педагогика, 1973.- 608 с.
205. Падалка О.С., Нісімчук А.М. Педагогічні технології. Навч. посібник . – К.: Укренциклопедія, 1995. – 254 с.
206. Педагогика школы / Под ред. Г.И.Щукиной.- М., 1977.- 154 с.
207. Педагогика: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов / Ю.К.Бабанский, В.А.Сластенин, Н.А.Сорокин и др.; Под ред. Ю.К.Бабанского - 2-е изд., доп. и перераб.- М.: Просвещение, 1988. – 479 с.
208. Педагогическая энциклопедия.- М.: Советская энциклопедия, 1964.
209. Педагогіка / За ред. Алексюка А.М.- К.: Вища школа, 1985.- 296 с.

210. Педагогика: Учебное пособие для студентов пед. институтов / Под ред. Ю.К.Бабанского.- М.:Просвещение, 1983.- 608 с.
211. Педагогіка / За ред.М.Д.Ярмаченка.- К.: Вища школа, 1986.- 542 с.
212. Петров. Ю.А. Азбука логического мышления. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1991. – 104 с.
213. Пиаже Ж. Роль действия в формировании мышления // Вопросы психологии.- 1965.-№ 6.-С.33-51.
214. Пидкасистый П.И., Сариненко В.К. Некоторые методологические и теоретические аспекты исследования проблемы овладения учениками знаний и методами познавательной деятельности // Воспроизводящая и творческая деятельность в обучении /Под ред. И.Т.Огородникова.- М., 1976.- 156с.- С.5-62.
215. Пидкасистый П.И. Коротяев Б.И. Организация деятельности ученика на уроке.- М.:Знание, 1985.- 80 с.
216. Пидкасистый П.И., Фридман Л.М. Психолого-дидактический справочник преподавателя высшей школы.- М., 1999.- 354 с.
217. Пипшиг Г. Внутренняя репрезентация научных понятий и их формирование в учебной деятельности. В кн. Формирование учебной деятельности у школьников / Под ред. В.В.Давыдова. – М.: Педагогика, 1982.- 216с.- С.114-122.
218. Пискунов А.И. Педагогическое образование: цель, задачи и содержание // Педагогика.- 1995.- №4.- С.59-63.
219. Підкурманна Г.О. Художньо-педагогічна підготовка майбутніх фахівців дошкільного виховання в педагогічному університеті (Системний підхід).- СПб., 1998. – 277 с.
220. Пічкур М.О. Формування професійної культури майбутніх вчителів образотворчого мистецтва: Дис. ...канд. пед. наук.- К., 1999.- 196с.
221. Платонов К.К. О знаниях, навыках и умениях // Советская педагогика.- 1963.- № 11.- С.98-103.
222. Полунина В.Н. Искусство и дети: Из опыта работы учителя. – М.: Просвещение, 1982.- 191 с.

223. Полуянов Ю.А. Соотношение учебной деятельности и творчества детей на занятиях изобразительным искусством // Вопросы психологии.- 1998.- №5.- С. 94-101.
224. Полякова Г.А. та ін. Образотворче мистецтво, 1-7 класи: теорія навчання, календарно-тематичне планування, основні поняття з образотворчого мистецтва: Навчально-методичний посібник для вчителів.-Харків: "Скорпіон", 2001.-160 с.
225. Попов М.М. Иллюстрированная история методики рисования и новейшие методы обучения искусствам. – С.-Петербург, 1909. – 299 с.
226. Програми з дисциплін образотворчого циклу для спеціальності 03 08 00 "Педагогіка і методика початкового навчання та образотворче мистецтво".- Полтава, 1994.- 140 с.
227. Програми з образотворчого мистецтва. 1-4 класи (для загальноосвітніх шкіл, ліцеїв та гімназій). Укладач Белкіна Е.В.- К.: Освіта, 1993.- 20 с.
228. Програми педагогічних інститутів: Збірник програм з дисциплін образотворчого циклу / За ред. М.П.Фіголя. – К., 1992. – 108 с.
229. Програми початкової школи.- К. Радянська школа, 1945.- 194 с.- С.140-151.
230. Програми середньої школи 1-4 (1-3) класи. Образотворче мистецтво.- К.:Освіта, 1994.- С.115-170.
231. Программа для средней общеобразовательной школы. Изобразительное искусство 1-4 классы. – К.: Перун, 1996 с.
232. Программы педагогических институтов. Методика преподавания изобразительного искусства с практикумом. – М.: Просвещение, 1987.- С.28-43.
233. Психология мышления. Сборник пер. с нем. и англ. / Под ред. А.М.Матюшкина.- М.Просвещение, 1965.- 532 с.
234. Пучков А.С., Триселев А.В. Методика работы над натюрмортом: Учеб. пособие для студентов худож.-граф.фак. пед. ин-тов по спец. № 2109 "Черчение, рисование и труд".- М.: Просвещение, 1982.- 160 с.
235. Ратнічин В.М. Перспектива. - К .: Вища школа, 1977.- 136 с.

236. Регейло І.Ю. Формування естетичного ставлення до мистецтва в молодших підлітків засобами радіомовлення: Дис. ...канд.пед.наук.-К., 1999.
237. Речицкая Е.Г., Сошина Е.А. Развитие творческого воображения младших школьников в условиях нормального и нарушенного слуха: Учебно-метод. пособие. – М., 1999.- 128 с.
238. Ржецкий Н.Н. Лекции по педагогике: Фундаментальные основы. – Ч.2.- К., 2002. – 40 с.
239. Розенвассер В.Б. Беседы об искусстве. – М.:Просвещение, 1979.- 183 с.
240. Роменець В.А. Психологія творчості: Навч. посібник . 2-ге вид., доп.- К.: Либідь, 2001.- 288 с.
241. Російсько-український словник / Уклад.: Д.І.Ганич, І.С.Олійник. – К., 1978.
242. Россинская Е.И. Искусство как средство общения.- М.:Знание, 1985.- 64 с.
243. Ростовцев Н.Н. Методика преподавания изобразительного искусства в школе: Учебник для студентов худож.-граф. фак. тов пед. ин-тов.- М.:АГАР, 1998.- 256 с.
244. Ростовцев Н.Н. Очерки по истории методов преподавания рисунка. -М.: Изобразительное искусство, 1983.- 288 с.
245. Ростовцев Н.Н. Рисование с натуры как учебный предмет: Автореф. дис.докт.пед.наук.-М.,1965.- 33 с.
246. Рудницька О.П. Педагогіка загальна та мистецька. – Навч.посібник.- К., 2002.-270 с.
247. Русова С. Вибрані педагогічні твори. – К.: Освіта, 1986.- 304 с.
248. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи. - К.: Абрис, 1997.- 416 с.
249. Савченко О.Я. Сучасний урок в початкових класах.- К.: "Магістр", 1997.-256 с.
250. Савченко О.Я. Цілі і цінності реформування сучасної школи // Шлях освіти.- 1996.- №1.- С.21-23.

251. Семиченко В.А. Пріоритети професійної підготовки: діяльнісний чи особистісний підхід? // Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи: Монографія / За ред.І.А.Зязюна. – К.:Віпол, 2000.- 636 с.-С.176-203.
252. Симонов П.В., Ершов П.М. Темперамент. Характер. Личность. - М.: Наука, 1984.- 160 с.
253. Сирота Р.М. Формування професійної готовності майбутніх вчителів початкових класів до викладання художньої праці: Дис. ...канд. пед. наук.- Умань, 1998.- 233 с.
254. Сисоєва О.В. Эстетичне ставлення дітей до творів живопису. – К., 1968.
255. Скаткин М.Н., Краевский В.В. Содержание общего среднего образования. Проблемы и перспективы.- М.:Знание, 1981.- 96 с.
256. Скаткин М.Н. Проблемы современной дидактики.- 2-е изд. – М.:Педагогика, 1988. - 96 с.
257. Сластенин В.А. Програмно-целевой подход к формированию социально активной личности учителя // Теория и практика высшего педагогического образования: Сборник научных трудов. –М.: МГПИ им.В.И.Ленина, 1984.- 171с.- С.3-15.
258. Сластенин В.А. Профессиональная готовность учителя к воспитательной работе // Профессиональная подготовка учителя в системе высшего педагогического образования.- М., 1982.- 364 с.14-28.
259. Сластенин В.А. Формирование личности учителя советской школы в процессе профессиональной подготовки.- М.: Просвещение, 1976.- 160 с.
260. Сластенин В.А. Формирование творческой личности будущего учителя // Советская педагогика.- 1975.- № 1.- С.83-93.
261. Смирнова Л.А. Принципы отбора учебного материала для профессиональной подготовки учителя музыки: Дис. ...канд. пед. наук.-К.,1990.- 236 с.
262. Содержание и методы обучения рисования в школе /Под ред А.П.Фомичева. - М., 1957.-104 с.
263. Сокольникова Н.М. Изобразительное искусство и методика его преподавания в начальной школе. – М., 1999. – 368 с.

264. Сохор А.М. Логическая структура учебного материала. Вопросы дидактического анализа. - М.: Педагогика, 1974.- 192 с.
265. Стасевич В.Н. Пейзаж. Картина и действительность. Пособие для учителей.- М.: Просвещение, 1978.- 176 с.
266. Столович Л.Н. Жизнь-творчество-человек: Функции худож. деятельности.- М.: Политиздат, 1985.- 415 с.
267. Стрельников В.Ю. Педагогічні основи забезпечення особистісного і професійного розвитку студентів засобами інноваційних технологій навчання. – Полтава: РВВ ПУСКУ, 2001.- Кн.1. – 295 с.
268. Стрельников В.Ю. Проблемы выбора педагогических технологий в аспекте особистісно-орієнтованої освіти // Імідж сучасного педагога. – 2001.- №3-4.- С.40-42.
269. Стреляу Я. Роль темперамента в психическом развитии. - М.: Прогресс, 1982.- 231 с.
270. Сухотин А.К. Гносеологический анализ емкости знания.- Томск: изд.ТГУ, 1968.- 204 с.
271. Талызина Н.Ф. Деятельностный подход к построению модели специалиста. // Вестник высшей школы. - 1986.- №3.- С.10-14.
272. Талызина Н.Ф. Совершенствование обучения в высшей школе // Советская педагогика.- 1963.-№7.- С.71-82.
273. Твори українського образотворчого мистецтва на уроках в школі: Метод. рекомендації для вчителів образотворчого мистецтва шкіл різного типу навчання / Авт.-укл. С.В.Коновець. – К.:ІЗМН, 1997. – 64 с.
274. Теоретические основы содержания общего среднего образования / Под ред. В.В.Краевского, И.Я.Лернера.- М.: Педагогика, 1983.- 352 с.
275. Теория и методика изобразительной деятельности в детском саду: Учебное пособие для студентов пед. ин-тов. / В.Б.Косминская, Е.И.Васильева, Р.Г.Казакова и др. – 2-е изд., перераб. и доп.- М.: Просвещение, 1985.- 255 с.

276. Теплов Г.Н. Генеральный план гимназий или государственных училищ / Антология педагогической мысли России ХУІІІ в. / сост. И.А.Соловков.- М.: Педагогика, 1985.- 480с. – С. 213-220.
277. Терентьев А.Е. Рисунок в педагогической практике учителя изобразительного искусства: Пособие для учителей. - М.: Просвещение, 1981.- 175 с.
278. Тофтул М.Г. Система категориальных определений эстетического отношения и ее методологическая роль (Учебное пособие).- Черновцы, 1970.- 68с.
279. Тэдд Либерти. Новый путь для художественного воспитания юношества и детей.- М.: Посредник, 1907.- 115 с.
280. Унковский А.А. Живопись. Вопросы колорита. - М.: Просвещение, 1980.- 128 с.
281. Учебный материал и учебные ситуации: Психологические аспекты /Под ред. Г.С.Костюка, Г.А.Балла.- К.: Радянська школа, 1986.- 143 с.
282. Фарбер И.Е. Очерки вузовской педагогики.- Саратов, 1984.- 253 с.
283. Философский словарь / Под ред. И.Т.Фролова – 6-е изд., перераб. и доп.- М.: Политиздат, 1991.- 560 с.
284. Фомина Н. Детский рисунок как феномен художественной культуры // Искусство в школе.- 1997.-№2.- С.6-9.
285. Формирование учебной деятельности школьников / Под ред. В.В.Давыдова, И.Ломпшера, А.К. Макаровой.- М.: Педагогика, 1982.- 216 с.
286. Франкетти В.В., Прохоров М.А. Элементы художественного изображения. -М., 1930.- 111 с.
287. Харламов И.Ф. Педагогика.- М., 1999.-519 с.
288. Хомич Л.О. Професійно-педагогічна підготовка вчителя початкових класів.- К. "Магістр-S", 1998.- 200 с.
289. Художественная культура: понятия и термины / Сост. Л.Н.Дорогова .-М.: Знание, 1978.- 208 с.
290. Художественное творчество и ребенок. Монография / Под ред. Н.А.Ветлугиной. - М.: Педагогика, 1972.- 287 с.

291. Цымбулов В.И. Детский рисунок и развитие воображения // Искусство и образование.- 1999.- №2.- С.20-24.
292. Черкашин Л.В. Загальне навчання в Українській РСР (1917-1957). – К.: Радянська школа, 1958.- 64 с.
293. Шацкий С.Т. Избранные педагогические сочинения: В 2-х т.- Т.2 / Под ред. Н.П.Кузина, М.Н.Скаткина, В.Н.Шацкой.- М.:Педагогика, 1980.- 416 с.
294. Шебалин О.Д. Взаимосвязь дидактики и частных методик в процессе подготовки учителя // Теория и практика высшего педагогического образования: Сб. научн. трудов.- М.: МГПИ, 1984.- 171 с.- С.24-32.
295. Шевнюк О.Л. Формування художньо-естетичного досвіду майбутніх вчителів: Дис. ...канд. пед. наук.- К., 1995.- 202 с.
296. Шевченко Г.П. Эстетическое воспитание в школе. Учебно-методическое пособие.-К.: Радянська школа, 1985.- 144 с.
297. Шорохов Е.В. Тематическое рисование в школе.-М.: Просвещение, 1975.- 72 с.
298. Шорохов Е.В. Методика преподавания композиции на уроках изобразительного искусства в школе. Пособие для учителей.- М.: Просвещение, 1974.- 144 с.
299. Шорохов Е.В. Основы композиции.-М.:Просвещение, 1979.- 303 с.
300. Шульга Р.П. Искусство и ценностные ориентации личности. – К.: Наукова думка, 1989.- 120 с.
301. Щербаківський В. Українське мистецтво: Вибрані неопубліковані праці.- К.: Либідь, 1995.- 288 с.
302. Щербаков А.И. Некоторые вопросы совершенствования подготовки учителя // Советская педагогика .- 1971.-№ 9.- С.82-89.
303. Щербаков В.С. Изобразительное искусство. Обучение и творчество.- М.: Просвещение, 1969.- 168 с.
304. Щукина Г.И. Роль деятельности в учебном процессе. -М., 1986. – 144 с.
305. Щукина Г.И. Формирование познавательных интересов учащихся в процессе обучения.- М.,1962.-229 с.

306. Эльконин Д.Б. К проблеме периодизации психического развития в детском возрасте // Вопросы психологии.- 1971.- № 4.- С.6-20.
307. Юнг К.Г. Психологические типы.-М.:Университетская книга,1998.-720с.
308. Юсов Б.П., Ильченко В.И., Левченко О.А. Личность и творчество: проблемы, идеи, возможности.- 1977.-155 с.
309. Юсов Б.П. Теория и практика эстетического воспитания в США / Искусство и дети. Эстетическое воспитание за рубежом / Под ред.В.Шестакова.- М., 1969.- 272 с.- С.13-87.
310. Якиманская И.С. Знания и мышление школьника.- М.: Знание, 1985.- 80с.
311. Якиманская И.С. Проблема контроля и оценки знаний как предмет психолого-педагогического исследования // Психологические критерии качества знаний школьников: Сб.научн трудов / Под ред. И.С.Якиманской.- М.:Изд. АПН СССР, 1990.- 142с.- С.5-20.
312. Якиманская И.С. Развивающее обучение. - М.: Педагогика, 1979.- 144 с.
313. Якобсон П.М. Психология художественного восприятия.- М.: Искусство, 1964.- 85 с.
314. Яшухин А.П. Живопись.-М.: Просвещение, 1985.- 288 с.
315. Anthoni Hodge. Vytvarne tecniky pro zacatecniky. Kosice, 1999.
316. Bronislawa Dimara. Dziescko w swiecie sztuki.- Krakow, 2000.
317. Angela Wilkesova. HRY PRO DESTIVY DEN. – PRAGA, 1999.
318. Read H.E. Education through Art, New rev. Ed. L.: Faber, 1958. – P. 328.
319. Sonja Walter. Freude am Gestalten – Leipzig. Jena. Berlin, 1987.- S. 224.
320. The Fantastic Rainy Dai Book. - London, 1996.- P.64.

ДОДАТКИ

Додаток А

ЗАВДАННЯ

ДЛЯ ВИЯВЛЕННЯ РІВНЯ СФОРМОВАНOSTІ БАЗОВИХ ЗНАНЬ ТА
ВМІНЬ З ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА
ЗА ПІЗНАВАЛЬНИМ КРИТЕРІЄМ

Завдання 1

Мета: виявлення рівня володіння основними поняттями образотворчого мистецтва.

Інструкція: дайте короткі, чіткі письмові відповіді на запитання:

1. Назвіть види образотворчого мистецтва.
2. Назвіть жанри образотворчого мистецтва.
3. Вкажіть, що є спільною основою різних видів образотворчого мистецтва.
4. Назвіть виражальні засоби різних видів образотворчого мистецтва.
5. Назвіть основні кольори.
6. Розкрийте поняття “перспектива”.
7. Розкрийте поняття “композиція”.
8. Назвіть засоби передачі об’єму та простору в зображенні.

Ключ: 1. Живопис, графіка, скульптура, архітектура, декоративно-вжиткове мистецтво. 2. Портрет, пейзаж, натюрморт, сюжетна картина. 3. Образність, виразність. 4. Лінія, пляма, штрих, колір, композиція, світлотінь, об’єм, форма, фактура. 5. Червоний, жовтий, синій. 6. Перспектива – спосіб передачі простору на площині. 7. Композиція – спосіб організації елементів зображення. 8. Конструктивна побудова, світлотінь, перспектива.

Правильна відповідь оцінюється в 2 бали, відповіді з незначними помилками - 1 бал, неправильні відповіді – 0 балів. Максимальна кількість набраних балів –16, мінімальна – 0. 13-16 балів відповідають високому рівневі, 6-12 балів – достатньому, 0-5 балів низькому рівневі.

Завдання 2

Мета: виявлення рівня розуміння змісту основних теоретичних понять образотворчого мистецтва.

Інструкція: В кожному ряді одне із чотирьох понять не є спільним з іншими. Виділіть зайве поняття:

1. Живопис. Натюрморт. Графіка. Скульптура.
2. Живопис. Архітектура. Скульптура. Графіка.
3. пейзаж. Натюрморт. Живопис. Портрет.
4. Зображення. Лінія. Колір. Пляма.
5. Червоний. Жовтий. Синій. Фіолетовий.
6. Червоний. Голубий. Жовтий. Оранжевий.
7. Синій. Фіолетовий. Червоний. Зелений.
8. Конструкція. Контур. Світлотінь. Перспектива.
9. Точка сходу. Лінія горизонту. Простір. Поле зору.
10. Ритм. Симетрія. Рівновага. Колорит.
11. Тінь. Світло. Штрих. Блік.

Ключ: 1. Натюрморт. 2. Архітектура. 3. Живопис. 4. Зображення.
5. Фіолетовий. 6. Голубий. 7. Червоний. 8. Конструкція. 9. Простір.
10. Колорит. 11. Штрих.

Правильна відповідь оцінюється 1 балом, неправильна – 0 балів. Максимальна кількість отриманих балів – 11, мінімальна – 0. 9-11 балів відповідають високому рівневі, 6-8 балів – достатньому, 0-5 балів – низькому.

Завдання 3.

Мета: виявлення рівня володіння основними поняттями в галузі навчання молодших школярів образотворчого мистецтва.

Інструкція: дайте короткі, чіткі письмові відповіді на запитання:

1. Назвіть види образотворчої діяльності молодших школярів, які стали основою поділу програми з “Образотворчого мистецтва” у початкових класах на розділи.

2. Визначіть мету викладання образотворчого мистецтва у початкових класах загальноосвітньої школи.
3. Перелічіть завдання викладання образотворчого мистецтва у початкових класах загальноосвітньої школи.
4. Назвіть методи навчання образотворчого мистецтва молодших школярів.
5. Вкажіть форми організації навчальної діяльності молодших школярів на уроках образотворчого мистецтва.
6. Визначіть основні напрямки структурування навчальних завдань з образотворчого мистецтва у початкових класах.
7. Якою є структура процесу вивчення молодшими школярами мистецьких творів?
8. Перелічіть основні навчальні категорії образотворчого мистецтва, визначені програмою цієї дисципліни.
9. Перелічіть елементи уроку образотворчого мистецтва у початкових класах та розподіл використання на уроці навчального часу.

Ключ: 1. Сприймання (дійсності та мистецтва) та практична (навчальна та творча) художня діяльність. 2. Формування у молодших школярів особистісно-ціннісного ставлення до мистецтва та дійсності. 3. Формування в учнів знань про способи зображення та засоби художнього вираження, вміння використовувати їх у практичній роботі; ознайомлення школярів із різноманітними матеріалами та техніками образотворчого мистецтва; ознайомлення із творчістю видатних художників розвиток образної уяви, фантазії, творчих здібностей. 4. Малювання з натури, конструктивної побудови зображення, від загального до простого і знову до загального. 5. Індивідуальна, групова, колективна, ігрова. 6. Пізнавально-діяльнісний, художньо-творчий, сприймання і оцінювання. 7. Ознайомлення, сприймання, оцінювання. 8. Колір, простір, об'єм, композиція, форма. 9. Організаційна частина (2хв), актуалізація опорних знань (3 хв), повідомлення теми уроку та пояснення завдання (10-15 хв), практична робота (25-30 хв), підсумок уроку (5 хв).

Правильна відповідь оцінюється в 2 бали, відповіді з незначними помилками - 1 бал, неправильні відповіді – 0 балів. Максимальна кількість набраних балів –18, мінімальна – 0. 14-18 балів відповідають високому рівневі, 6-13 балів – достатньому, 0-5 балів низькому рівневі.

Завдання 4

Мета: виявлення свободи володіння термінологією образотворчого мистецтва.

Інструкція: виконати аналіз твору образотворчого мистецтва у вільній формі.

Матеріал для опрацювання: серія жіночих портретів.

1. Леонардо да Вінчі. Мадонна Літа. 1490.
2. Рембрандт. Флора.1634.
3. Аргунов І.П.Портрет невідомої селянки в російському костюмі.1784.
4. Ренуар О. Дівчина з віялом.1881
5. Пікассо П. Портрет молодої жінки.1903.
6. Сомов К.А. Дама в голубому.1907.
7. Матіс А. Іспанка з бубном. 1909.
8. Серебрякова З.Є. За туалетом. Автопортрет.1909.
9. Серов В.О. Портрет княгині О.К.Орлової. 1911.
- 10.Кустодієв Б.М. Купчиха за чаєм.1918.
- 11.Петров-Водкін К.С. 1918 рік в Петрограді.1920.
12. Шовкуненко О.О.Молдаванка.
13. Голембієвська Т.М. Подруги. 1959.
14. Рідна Г.Жіночий портрет. 1986.

Високому рівневі активності оперування термінологією образотворчого мистецтва відповідає правильне і впевнене вживання термінів; достатньому – вживання поодиноких термінів; низькому – відсутність термінів у тексті.

Завдання 5

Мета: виявлення обізнаності із прийомами планування навчальної діяльності молодших школярів.

Інструкція: розробити конспект уроку на запропоновану тему або ін. (за вибором).

Орієнтовна тематика:

Тема: “Хто живе у ставку? (різні риби, раки, жабки; водорості)”. Навчальне завдання передавання форми та декору предметів графічними засобами. Матеріали: туш, паличка, перо, фломастер.

Тема: “Всі квіти весняні, веселі й кохані”. Навчальне завдання – сприйняття й передавання будови та естетичних якостей рослин. Матеріали: Гуаш, щетинний та м’який круглий пензель, кольоровий та білий папір.

Тема: “Виліз котик на наш плотик”. Навчальне завдання – виражальні можливості силуетної форми тварин, передавання елементів руху. Однокольорова гуаш, круглий пензель, або фломастер, кольорова крейда.

Критерії оцінювання:

- відповідність структури типу уроку.....0-1-2
- діапазон обраних методів.....0-1-2
- пояснення способів виконання практичної роботи.....0-1-2
- наявність педагогічного малюнку.....0-1-2

Максимальна кількість отриманих балів – 8, мінімальна – 0. Високому рівневі виконання завдання відповідають бали 7-8, достатньому – 4-6, низькому – 0-3.

ЗАВДАННЯ
ДЛЯ ВИЯВЛЕННЯ РІВНЯ СФОРМОВАНOSTІ БАЗОВИХ ЗНАНЬ ТА
ВМІНЬ З ОБРАЗOTBOPЧOГO MИCTEЦTBA
ЗА ДІЯЛЬНІСНИМ КРИТЕРІЄМ

Завдання 6

Мета: виявлення володіння основами образотворчої грамоти, засобами художнього вираження та технікою виконання.

Інструкція: виконати малюнок за вибором на тему: “Букет улюблених квітів”, “Весняний ранок”, “Мій улюбленець”.

Критерії оцінки:

- слідування правилам зображення.....0-1- 2
- технічність виконання завдання 0-1- 2
- використання виражальних засобів.....0-1- 2
- цілісність художнього образу 0-1- 2

Найменша кількість набраних балів – 0, найбільша – 8. Низькому рівню відповідає завдання виконане на 0-3 балів, достатньому – 4-6 балів, високому – 7-8 балів.

Завдання 7

Мета: виявлення ступеню усвідомлення студентами вікових та психологічних особливостей дитячої образотворчої діяльності.

Інструкція: дайте короткі, чіткі письмові відповіді на запитання:

1. Вкажіть основні стадії дитячої образотворчості.
2. Визначіть етапи розвитку дитячої образотворчої діяльності.
3. Які функції лежать в основі дитячої образотворчої діяльності ?
4. Дайте коротку характеристику образотворчої діяльності дитини на етапі 6-9 років.
5. Які особливості використання дитиною кольору?

6. Як молодші школярі відтворюють у зображеннях простір?

Ключ. 1. Дозображальна, зображальна. 2. Отримання слідів різноманітних конфігурацій. Надання “каракулям” певних значень. Спроба досягти подібності із зображуваним Деталізація та конкретизація зображень, прагнення до повної подібності із зображуваним. 3. Зображальна, пізнавальна, виражальна. 4. Схематичність зображень, силуетне зображення форм, порушення пропорцій, виразність образів. 5. Умовність кольорових рішень, використання чистих кольорів, відсутність потреби утворювати складний колір. 6. Використання доперспективних прийомів.

Правильна відповідь оцінюється у 2 бали, відповіді з незначними помилками - 1 бал, неправильні відповіді – 0 балів. Максимальна кількість набраних балів –12, мінімальна – 0. 9-12 балів відповідають високому рівневі, 5-8 балів – достатньому, 0-5 балів низькому рівневі.

Завдання 8

Мета: виявлення свободи вибору шляхів організації художньої діяльності молодших школярів та свободи оперування навчальним матеріалом.

Інструкція: виявлення свободи відбору шляхів організації художньої діяльності молодших школярів та свободи оперування навчальним матеріалом проводиться на основі аналізу конспектів уроків (Завдання № 5(додатокА)).

Критерії оцінювання:

- пояснення сюжету (що повинно бути намальовано) 0-1-2
- побудова матеріалу з орієнтацією на пояснення правил зображення (як повинно бути намальовано).....0-1-2
- орієнтація на пояснення виражальних можливостей матеріалу.....0-1-2
- створення емоційного настрою у відповідності до теми завдання 0-1-2

Максимальна кількість отриманих балів – 8, мінімальна – 0. Високому рівневі виконання завдання відповідають бали 7-8, достатньому – 4-6, низькому – 0-3.

ЗАВДАННЯ
ДЛЯ ВИЯВЛЕННЯ РІВНЯ СФОРМОВАНOSTІ БАЗОВИХ ЗНАНЬ ТА
ВМІНЬ З ОБРАЗOTBOPЧOГO МИСТЕЦТВА
ЗА ОЦІННИМ КРИТЕРІЄМ

Завдання 9

Мета: виявлення сформованості художнього сприймання і оцінки художнього образу у творах образотворчого мистецтва.

Інструкція: сприймання та оцінювання художнього образу у творах образотворчого мистецтва проводиться на основі аналізу письмових робіт (завдання 4 (додаток А)) за такими критеріями:

- опис зображеного сюжету..... 0-1-2
- фіксація засобів художньої мови..... 0-1-2
- розуміння художнього смислу твору.....0-1-2
- виявлення власного ставлення до зображуваного 0-1-2

Максимальна кількість набраних балів – 8, мінімальна – 0. Високому рівню відповідають бали від 7 до 8, достатньому – від 4 до 6, низькому - від 0 до 3.

Завдання 10

Мета: виявлення сформованості сприймання художнього у дитячих малюнках.

Інструкція: виконати письмовий аналіз дитячого малюнка. Робота може провоститись у формі рольової гри “Репортаж з виставки дитячих малюнків” або “Рецензія на виставку дитячих малюнків”.

Матеріал для опрацювання: серія дитячих малюнків у різноманітних техніках виконання (рис.В.1-6)

Критерії оцінки:

- акцентування на сюжеті зображеного.....0-1-2

- акцентування на правильності зображення.....0-1-2
- бачення виразності малюнка.....0-1-2
- бачення внутрішнього світу дитини.....0-1-2
- вираження власного ставлення до зображеного.....0-1-2

Максимальна кількість балів за виконання даного завдання – 10, мінімальна – 0. Високому рівню виконання завдання відповідають роботи, які набрали 8-10 балів, достатньому – 5-7 балів, низькому – 0-4 бали.

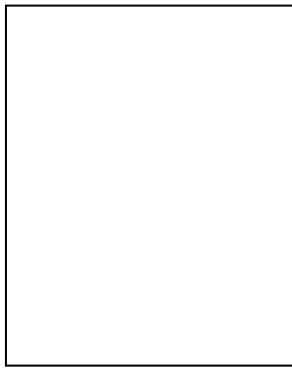

Рис.Б.1.

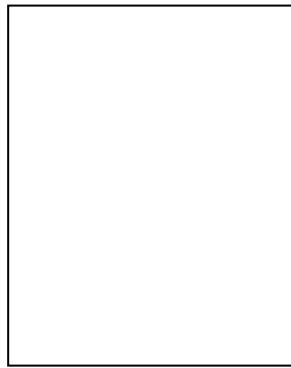

Рис.Б.2.

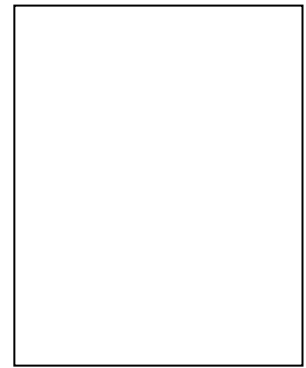

Рис.Б.3.

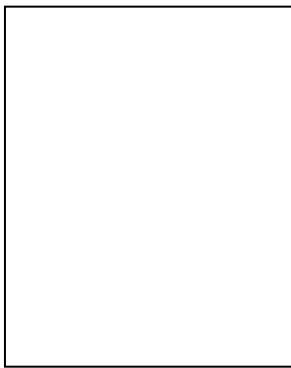

Рис.Б.4.

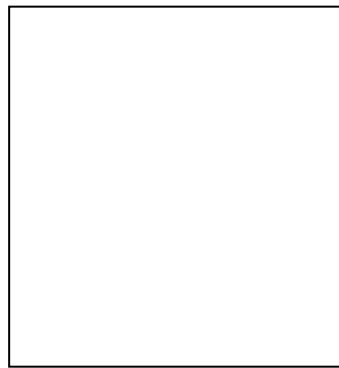

Рис.Б.5.

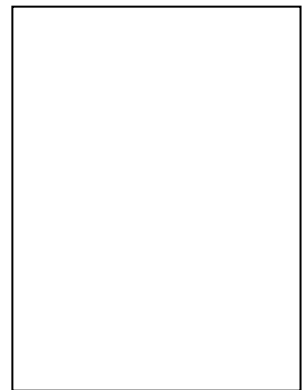

Рис.Б.6.

**ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН КУРСУ
“МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА”**

№ п\п	Тема	Кількість годин			
		Лекції	Практ.	Лаб.	Сам.
1	ВСТУП ДО СПЕЦІАЛЬНОСТІ	2			
Розділ 1. ОСНОВИ ОБРАЗОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ					
1	Сприймання художніх явищ	2	2		4
2	Основи практичної образотворчої діяльності	4			10
2.1	Виразальні засоби образотворчого мистецтва			6	
2.2	Основи зображення на площині				
2.2.1	Зображення форми			4	
2.2.2	Зображення об'єму			2	
2.2.3	Зображення простору			2	
2.2.4	Основи композиції			2	
2.2.5	Колір. Основи живопису.			4	
2.2.6	Основи графіки.			2	
2.3	Основи зображення в об'ємі			2	
2.4	Основи декоративної діяльності			2	
2.5	Основи конструктивної діяльності			2	
Розділ 2. ОСНОВИ ВИКЛАДАННЯ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА У ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ					
1	Зміст, мета, завдання, методи та прийоми організації навчання молодших школярів	4	2		2
2	Форми організації образотворчої діяльності в початковій школі (урок, екскурсія, гурткова робота, виставкова діяльність)	2	2	2	2
3	Планування навчальної діяльності з образотворчого мистецтва (календарне планування, поурочне планування)		2		6
4	Урок образотворчого мистецтва (розробка навчальної теми, наочність)			2	4
Розділ III. ОСОБЛИВОСТІ ХУДОЖНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ					
1	Вікові та психологічні особливості образотворчої діяльності	2	2		4

2	Основи сприймання та практичної діяльності	2		2	4
2.1	Організація зображальної діяльності (зображення простору, форми, об'єму, використання виразних можливостей кольору) молодших школярів			2	
2.2	Організація декоративної діяльності учнів			2	
2.3	Організація конструктивної діяльності учнів початкових класів			2	
3	Оцінювання навчальних досягнень молодших школярів		2		2
Всього		18	12	40	38

Малюнки студентів експериментальної групи, виконані у ході першого етапу формуючого дослідження

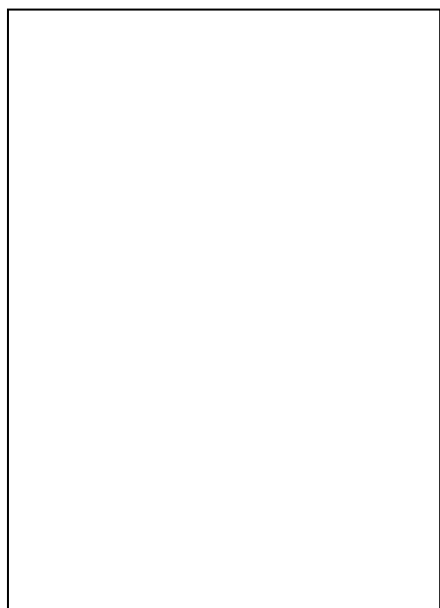

Рис.Е.1.

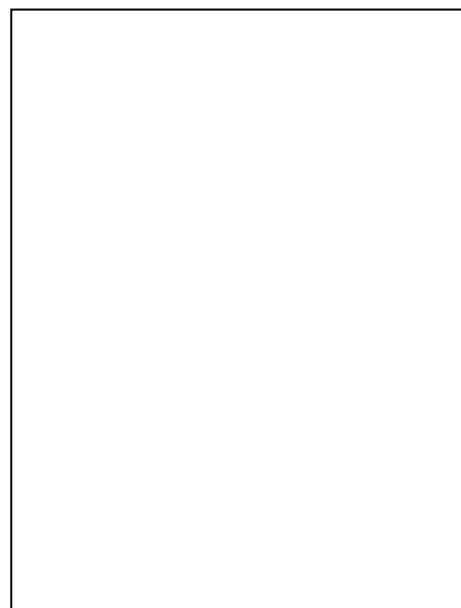

Рис.Е.2.

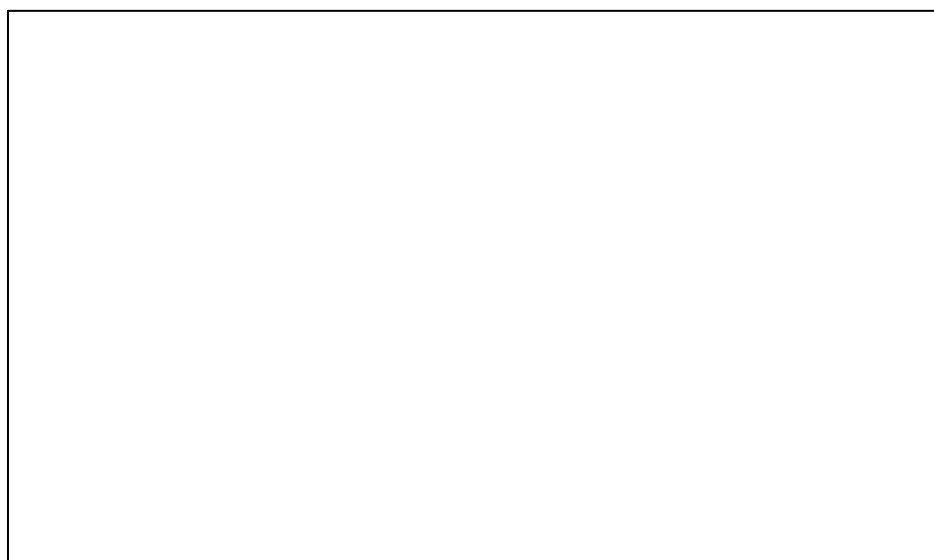

Рис.Е.3.

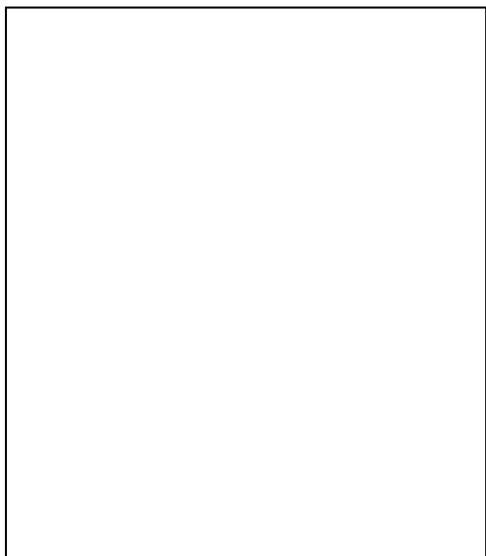

Рис.Е.4.

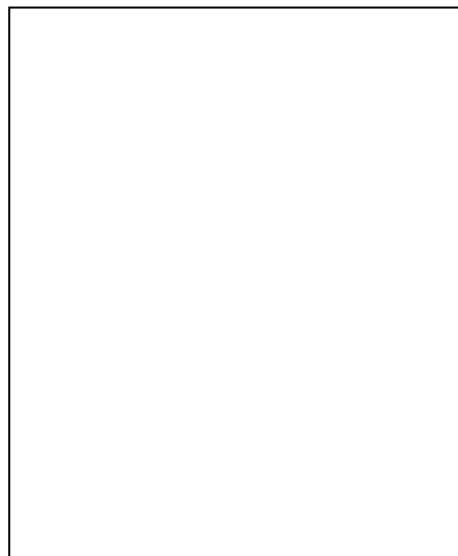

Рис.Е.5.

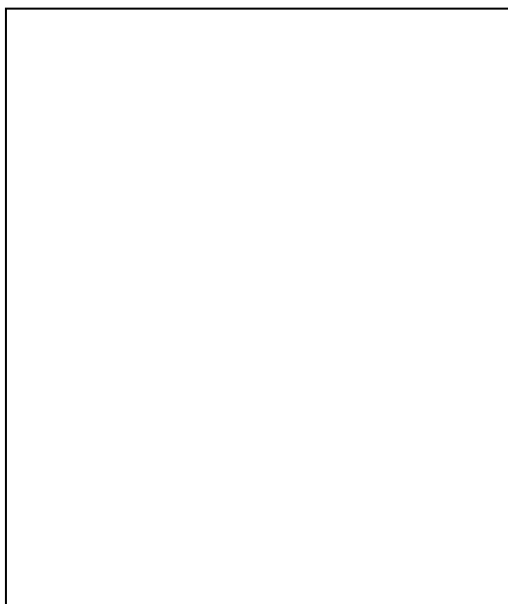

Рис.Е.6.

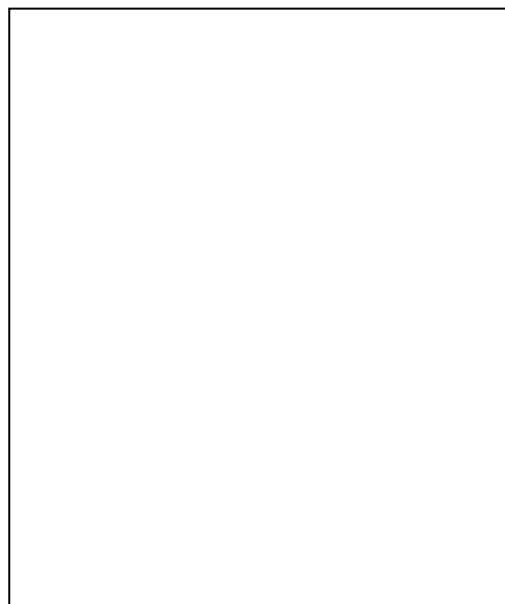

Рис.Е.7

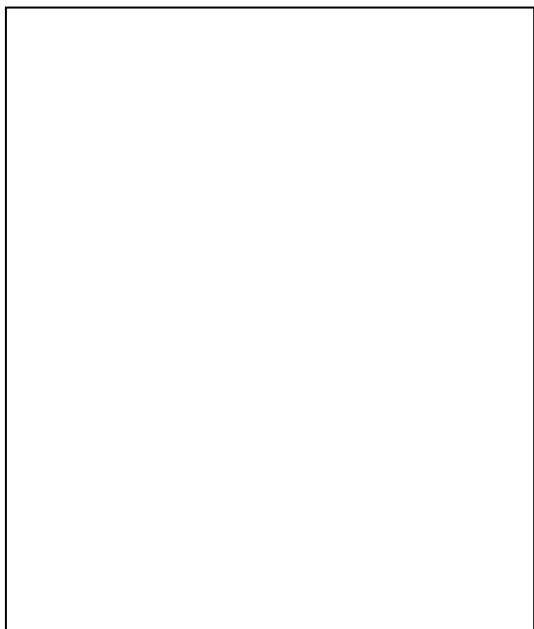

Рис.Е.8.

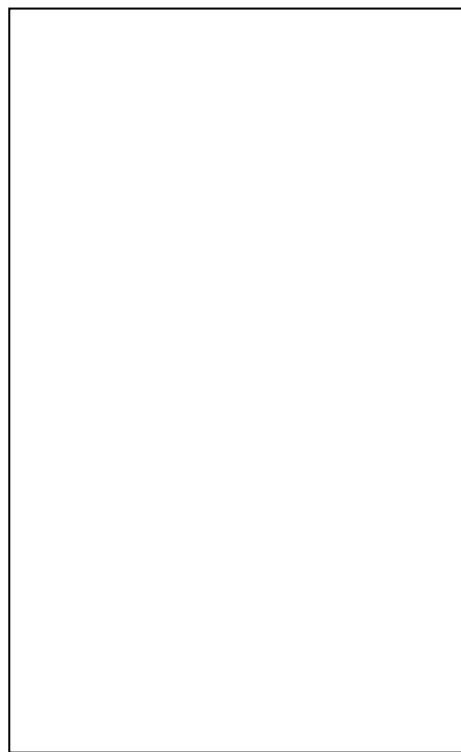

Рис.Е.9.

Рис.Е.10.

Завдання, виконані студентами під час другого етапу формуючої роботи

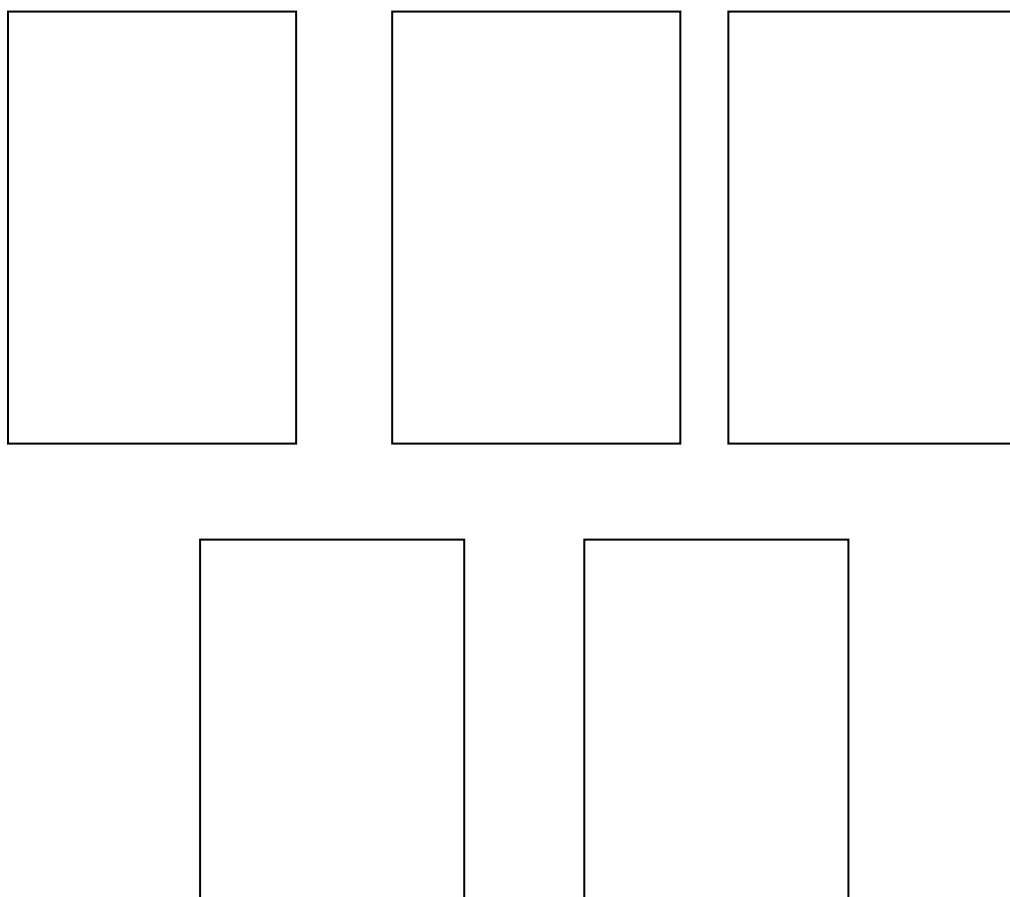

Рис.Ж.1.

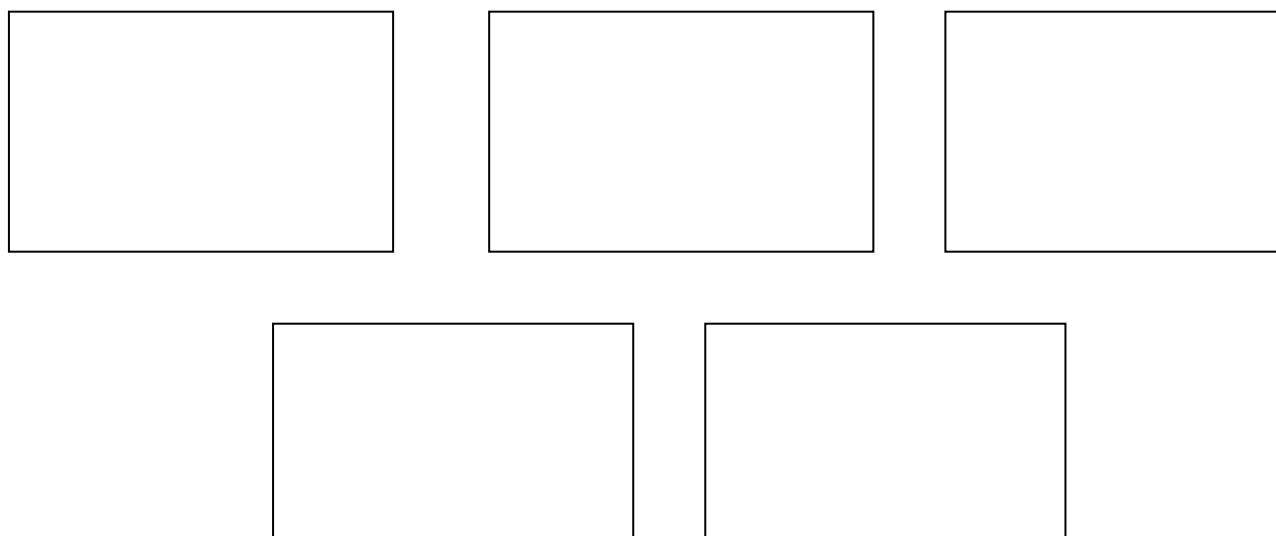

Рис.Ж.2.

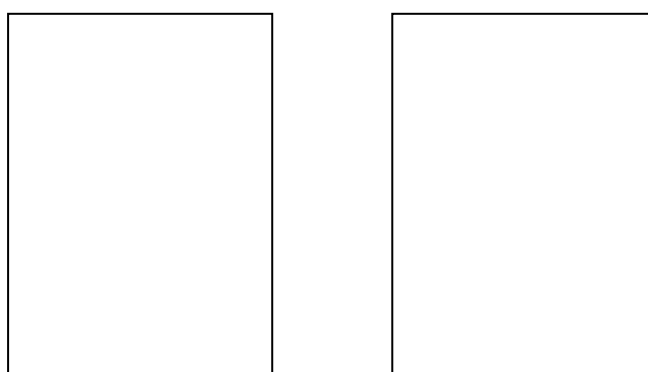
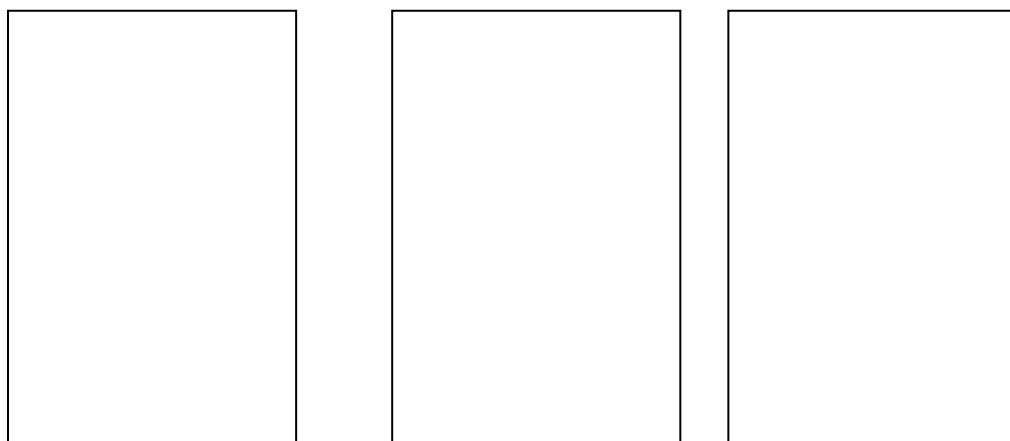

Рис.Ж.3.

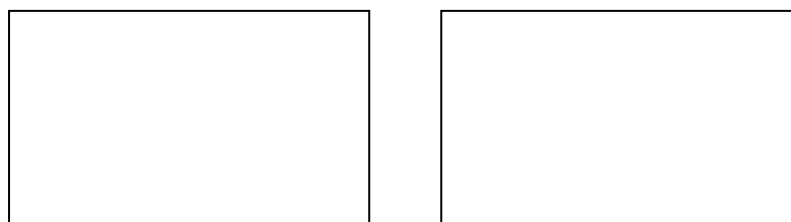

Рис.Ж.4.

Учнівські малюнки виконані під керівництвом студентів
під час педагогічної практики

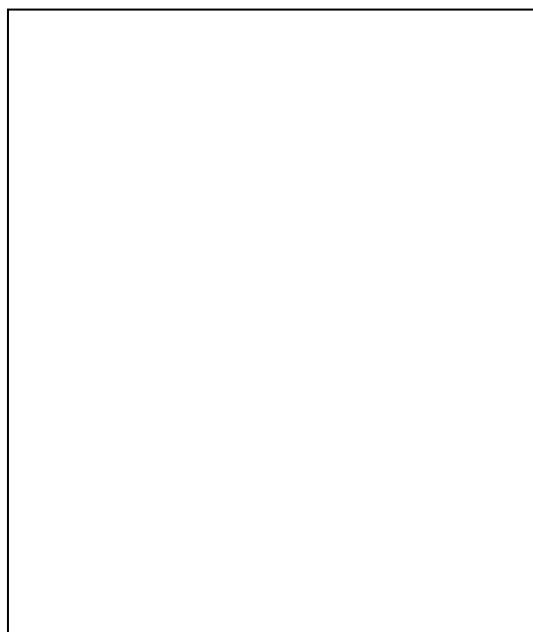

Рис.3.1.

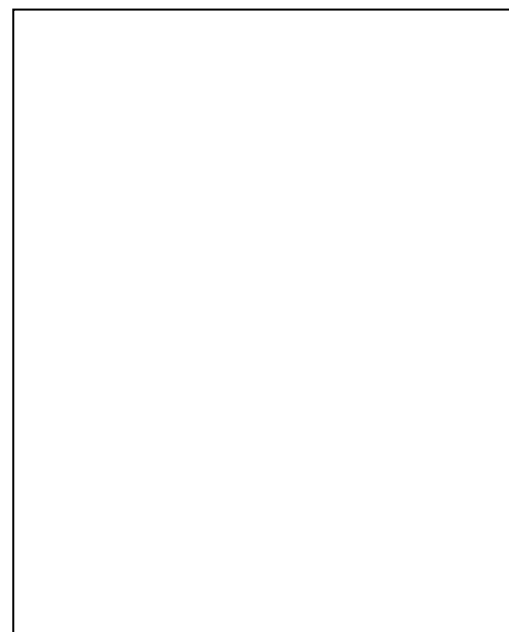

Рис.3.2.

Рис.3.3.

Рис.3.4.

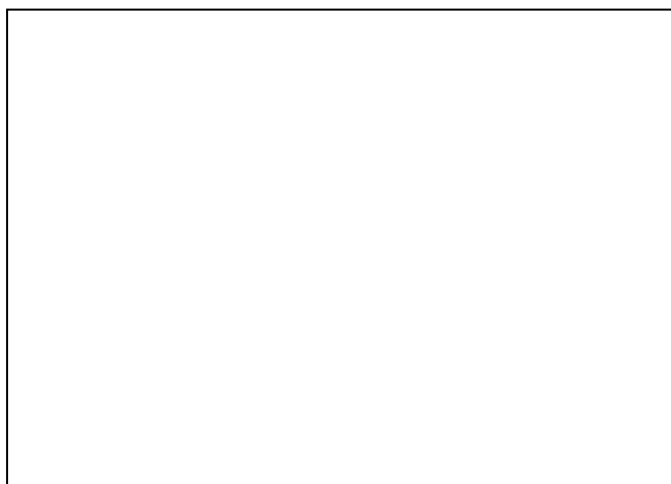

Рис.3.5.

Рис.3.6.

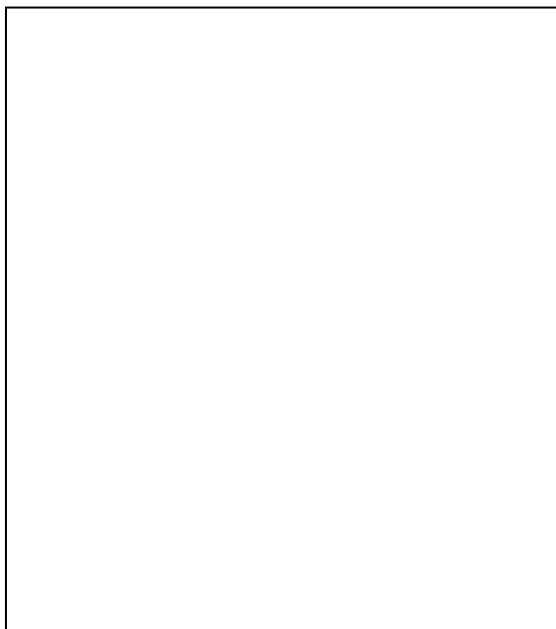

Рис.3.7.

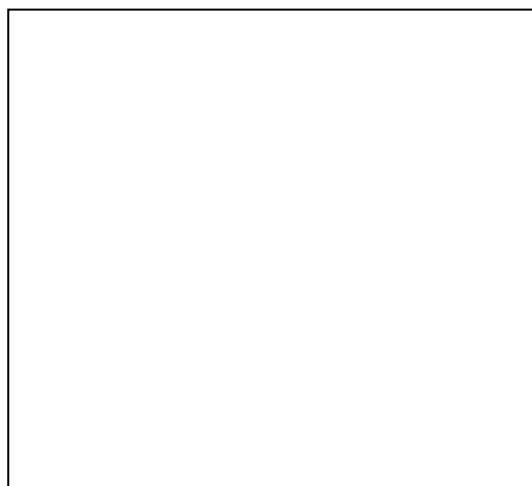

Рис.3.8.

Рис.3.9.